

УДК 331.5

О.М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук, професор, ректор Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України (Київ)

Аграрний ринок праці: функціональні особливості та їх соціально-економічні наслідки для населення

Постановка проблеми. Законом України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI та рішеннями Уряду на його виконання [1] сільське господарство визначено пріоритетним видом економічної діяльності для створення нових робочих місць на інноваційній основі. З одного боку, запроваджуються нові стимули для роботодавців, а з іншого – пропонуються сучасні засоби мотивації для продуктивної зайнятості найманих працівників і механізми захисту внутрішнього ринку праці у процесі поглиблення європейської та глобальної інтеграції економіки України. З цією метою вживаються заходи щодо формування належного інвестиційного клімату, підвищення престижності аграрних професій, гідного рівня оплати й поліпшення умов праці та постійного проживання в сільській місцевості. На

цьому тлі в оглядовій перспективі спостерігатимемо збільшення вакансій, які потребують нових профілів компетенцій при значному рівні безробіття серед професій, що не вимагають спеціальної підготовки чи перекваліфікації. Це не парадокс, а наслідок невідповідності фундаментальних чинників попиту й пропонування на ринку праці за структурою зайнятості та якісними показниками трудових ресурсів сільської місцевості. Отже, реально затребуваними є дослідження функціональних особливостей аграрного ринку праці з метою проведення активної політики зайнятості сільського населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань, пов'язаних із ринком праці та зайнятістю в аграрній сфері, соціальним захистом населення від безробіття, диверсифікацією сільськогосподарських підприємств і розвитком неаграрних видів діяльності на селі, державним регулюванням соціально-трудових відносин, присвятили свої праці С. Бандур, О. Бородіна, О. Булавка, В. Дієсперов, І. Гнибіденко, Л. Забуранна, А. Колот, М. Малік, М. Махсма, Ю. Маршавін, В. Петюх, О. Попова, І. Прокопа, М. Руженський, Д. Токарчук, К. Якуба та інші вітчизняні й зарубіжні вчені. Результати їхнього наукового доробку мають важливе значення для розвитку вітчизняної теорії і практики з проблем національного аграрного ринку праці та зайнятості на селі з урахуванням внутрішніх і зовнішніх факторів. Разом із тим подальшого вивчення потребують методологічні засади, спрямовані на визначення особливостей сільського ринку праці, оцінювання їхнього

© О.М. Могильний, 2013

впливу на його функціонування та удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання соціально-трудових відносин у зазначеній сфері.

Мета статті – визначення дестабілізуючих чинників аграрного ринку праці й опрацювання пропозицій, які сприятимуть стабілізації рівня зайнятості населення в сільській місцевості.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріали сайту “Клубу аграрного бізнесу” інформують, що актуальними вакансіями для роботи на селі є фахівці служби якості, агрономи-дослідники, агрономи-овочівники закритого ґрунту, менеджери з органічного землеробства, керівники і технологи тваринницьких комплексів із досвідом роботи [2]. За даними інших інтернет-ресурсів, роботодавці, як правило, запрошують менеджерів із продажу сільськогосподарської техніки, насіння, хімічних добрив, засобів захисту рослин тощо. Перевірка певних умінь і навичок, а також знання англійської та/чи німецької мов відбувається під час прийому на роботу або в період стажування. На превеликий жаль, на більшість заявлених вакансій не можуть претендувати незайняті громадяни, які втратили роботу під час реорганізації аграрних формувань.

За даними Державної служби зайнятості України, чисельність незайнятих громадян із числа працівників сільського господарства на кінець 2012 року становила 134,6 тис. осіб, а вакансій – усього 2,5 тис., тобто на одне вільне робоче місце було 55 претендентів (для порівняння: у середньому по економіці України цей показник у 5 разів менший). Проте це – в середньому по Україні, а в 14 областях співвідношення між заявленими вакансіями й незайнятими селянами перевищувало зазначений рівень: у Луганській – в 11 разів, Черкаській – у 5,8, Хмельницькій – у 5, Івано-Франківській – у 4, а в Запорізькій – у 3,6 рази [3]. Зауважимо, що у більшості регіонів України серед зареєстрованих безробітних кожен другий – мешканець сільської місцевості. Значна частина серед них – трактористи, робітники на низькокваліфікованих ручних роботах, озеленувачі, садівники, виноградарі, дояри, тваринники, робітники фермерського господарст-

ва. Тобто, як правило, пропонуються не ті професії, які реально затребувані роботодавцями, і не в тій місцевості, де є вакансії.

Загострює соціально-економічну ситуацію в сільській місцевості *монопсонія на ринку праці*. Це такий тип ринку, на якому в конкретному селі (селищі) існує велика кількість продавців робочої сили й лише один покупець. Проте нерідко такий покупець (роботодавець) реально існує на кілька сіл. Згідно з результатами суцільного обстеження, проведеного Державною службою статистики України ще в 2006 році, майже у 14 тис. сільських населених пунктах, або в кожному другому від загальної кількості, не було жодного підприємства, організації чи іншого суб'єкта господарювання. Останніми роками ситуація погіршилась, оскільки простежується зменшення кількості фермерських господарств, кооперативів, суб'єктів малого підприємництва і фізичних осіб-підприємців. З урахуванням ситуації власник підприємства-монопсоніста, як правило, одноосібно встановлює законодавчо визначений мінімальний рівень заробітної плати шляхом скорочення чисельності найманих працівників.

Монопсонічна модель поведінки роботодавців у сільській місцевості – це важливий чинник, який маємо враховувати під час аналізу стану сільського ринку праці зокрема та соціально-трудових відносин в аграрній сфері загалом. Монопсонія переплітається з атрибутами галузі сільського господарства як сфери застосування праці, інституціональним середовищем сільського ринку праці й унікальністю сільського способу життя. Адже робоча сила є невід'ємною складовою людської особистості з притаманними життєвими установками, мотивацією щодо задоволення різноманітних потреб, ментально-культурними традиціями, національною самосвідомістю та духовними цінностями.

Отже, робочу силу як здатність людини до праці маємо розглядати невідособлено від сфери застосування праці, інституціонального середовища й особистісних рис її власника. Зазначені чинники позначаються на теперішньому функціонуванні та перспективах розвитку сільського ринку праці. Без урахування всієї сукупності цих факторів неадекватним буде аналіз щодо його стану,

а звідси – й неефективними ліки для усунення існуючих деструктивних явищ.

Спочатку розглянемо фактори, що впливають із особливостей галузі сільського господарства як виду економічної діяльності та специфіки агропродовольчого ринку.

1. *Сезонність виробництва.* Суттєво впливає на стан ринку праці у сільській місцевості. Зумовлює зайнятість працівників у весняно-літній сезон і вивільнення їх у зимовий період. У зв'язку з цим на початку та наприкінці року збільшується чисельність незайнятих громадян із числа працівників сільського господарства. Так, у 2012 році на кінець лютого таких осіб в Україні було 143,5 тис., а вільних робочих місць – усього 5 тис. У вересні чисельність незайнятих громадян зменшилася до 54,7 тис., або у 2,6 раза, а вільних робочих місць – до 4,2 тис. [3]. Природно, що такий характер динаміки притаманний і для зареєстрованих безробітних, що мешкають у сільській місцевості всіх регіонів України, хоча й із різним розмахом зазначених показників. Отже, бажано виокремити сезонне безробіття в сільському господарстві в окрему форму, яка потребує державного захисту, внесенням відповідних змін до Закону України “Про зайнятість населення” (підпункт 1 пункт 3 ст. 47).

2. *Моноструктурний характер зайнятості.* За результатами обстежень Державної служби статистики України, із 19 видів економічної діяльності, поширених у сільській місцевості, безпосередньо на галузь сільського господарства припадає 50,6% зайнятого населення, яке працює за місцем проживання; оптову, роздрібну торгівлю та охорону здоров'я – 28,2%; на решту 15 видів – лише 20%. Значні резерви щодо удосконалення структури зайнятості в сільській місцевості криються у диверсифікації власне сільськогосподарського виробництва, у тому числі – за рахунок неаграрних видів діяльності. Проте Податковий кодекс України гальмує цей процес, оскільки передбачає реєстрацію лише тих платників пільгового фіксованого сільськогосподарського податку, в яких 75% виручки (доходу) припадає на сільськогосподарську продукцію (послуги). І тільки решта 25% реалізованої продукції

може бути одержана за рахунок інших, неаграрних видів діяльності.

3. *Від'ємна еластичність попиту на харчові продукти за доходами споживачів.* За результатами обстежень витрат і доходів домогосподарств, коефіцієнт еластичності для основних харчових продуктів має від'ємне значення й коливається в інтервалі від 0,4 до 0,8. Це означає, що при збільшенні/зменшенні доходу домогосподарств на 1% у середньому попит на продовольство зміниться у заданому інтервалі. На відміну від інших товарів, із ростом добробуту людей попит на продовольство при досягненні науково обґрунтованих фізіологічних норм споживання не зростатиме¹. Закон Енгеля, зокрема, доводить, що частка витрат на харчування знижується в міру зростання доходів населення. До того ж можливості внутрішнього ринку продовольства обмежені купівельною спроможністю споживачів. У середньому домогосподарство витрачає більше 50% сукупних ресурсів на продукти харчування та алкогольні напої при 30%-му пороговому критерії за показниками продовольчої безпеки країни.

4. *Прагнення міських домогосподарств до самозабезпечення продовольством.* Ця суто українська традиція значною мірою стримує збільшення обсягів реалізації продовольства на внутрішньому ринку, а отже, не мотивує товаровиробників до розширення свого виробництва і зайнятості, особливо у фермерських та особистих селянських господарств (ОСГ). За даними Державної служби статистики України, у 2013 році 4,1 млн (35,1%) міських домогосподарств мали земельні ділянки, а 1,02 млн (8,7%) утримували худобу, птицю і бджіл. Причому 26,3% земельної площі (серед міських домогосподарств, які мають земельні ділянки) використовується з метою вирощування продукції

¹ При цьому має поліпшуватися структура харчування, оскільки у 2012 р. лише 28,6 % середньодобового раціону домогосподарств забезпечувалося за рахунок споживання продукції тваринного походження, що у 2 рази нижче за граничний рівень (55 %). А в цілому раціон українця становив 2954 ккал, що на 18,2 % перевищує пороговий критерій (2500 ккал). Звіт про стан продовольчої безпеки України у 2012 році / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2011.doc.

лише для власних потреб та 6,6% – для власних потреб і на продаж [4].

5. *Розміщення сільського господарства на початку агропродовольчого маркетингового ланцюга та ознаки досконалої конкуренції між ОСГ і фермерськими господарствами сімейного типу – виробниками сільськогосподарської продукції.* Зазначене призводить до того, що у вартості кінцевої продукції частка сільськогосподарських виробників, залежно від каналів реалізації, в середньому становить від 30 до 20% і постійно знижується, оскільки зростають витрати на переробку сировини, її пакування, зберігання, на гуртову й роздрібну торгівлю, рекламу, логістику тощо. Відносне зменшення частки доданої вартості товаровиробників у реалізованій продукції сільського господарства, порівняно з технологічно зв'язаними секторами агропромислового виробництва, обмежує їхні фінансові ресурси, у т.ч. – для збереження існуючих і створення нових робочих місць.

6. *Відкритість внутрішнього аграрного ринку та конкурентні переваги товаровиробників тих країн, що ввозять продукцію.* Україна, маючи значний природно-ресурсний потенціал, порівняно сприятливі кліматичні умови, неспроможна субсидувати галузь сільського господарства в обсягах, що практикуються Євросоюзом й іншими світовими лідерами з експорту продукції цієї галузі. Наприклад, у 2102 році з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь бюджетні трансферти в Євросоюзі дорівнювали 236 євро, в Україні – 20 євро, або майже у 12 разів менше. У спільному бюджеті Євросоюзу на пряму допомогу сільському господарству пов'язані з аграрним ринком витрати і на розвиток сільської місцевості виділено 58,2 млрд євро, або 41% усіх видатків [5, с. 14]. Це – безпосередня підтримка конкурентної спроможності фермерів західних країн та створення робочих місць у сільському господарстві.

За однастайною думкою експертів, прискорене поглиблення євроінтеграційного процесу в коротко- і середньостроковій перспективі стане додатковим ризиком для сільського ринку праці й зайнятості в аграрній сфері, оскільки внутрішній агропродов-

ольчий ринок має значно нижчий рівень протекціоністського захисту, ніж спільний ринок Євросоюзу. Адже середній митний тариф на сільськогосподарські товари становить: в ЄС – 13,5%, в Україні – 11,1% [6, с. 14]. Як виявилось, Україна при вступі до СОТ необґрунтовано знизилася ставки імпорتنих мит на 371 товарну позицію, з яких 224 – належать до продукції агропромислового виробництва.

7. *Недостатня гармонізація національних вимог щодо якості та безпечності сільськогосподарської продукції й продуктів її переробки до світових і європейських стандартів.* Маємо усвідомлювати, що навіть повне скасування мит не гарантуватиме безперешкодного експорту продукції, виробленої на українських полях та фермах, оскільки його обсяги залежатимуть від дотримання санітарних і фітосанітарних умов виробництва та загальновизнаних стандартів якості й безпечності продовольства. Передусім у зоні ризику опиняться ОСГ, які утримують худобу та птицю і виробили у 2012 році 49,3% від усієї валової продукції, у т.ч. молока – 80 та м'яса – 44,3%. Справа в тому, що з 1 січня 2015 року згідно з вимогами ст. 33 і 35 Закону України “Про безпечність та якість харчових продуктів”, прийнятими при вступі до СОТ, забороняється: а) реалізація й обіг необробленого молока та сиру домашнього виробництва, а також туш або частин туш парнокопитих й інших копитних подвірного забою на агропродовольчих ринках; б) забій парнокопитих та інших копитних, а також забій свійської птиці й кролів в обсягах, що перевищують 5 голів на день, не на бойні, що має експлуатаційний дозвіл і зареєстрована ветеринарною службою.

8. *Переважаюча сировинна структура аграрного експорту.* У міжнародному поділі праці Україна займає сировинну нішу. Експортуючи сировину, ми, образно висловлюючись, експортуємо робочі місця сільської місцевості, дефіцит яких уже став загальнонаціональною проблемою. Більше того, споживаючи імпортні харчові продукти, ми вдруге підтримуємо зайнятість і поповнюємо бюджети країн-імпортерів. Традиційно високою залишається імпортозалежність внутрішнього ринку щодо риби й рибопро-

дуктів (66,7%), плодів, ягід і винограду (48,3%), олії рослинної всіх видів, крім сояшникової (39,6%). Експортоорієнтовані галузі мають реалізовувати товари кінцевого споживання, з високим ступенем переробки та максимально можливою часткою доданої вартості. Звідси: політика імпортозаміщення, серед іншого, має передбачати розвиток тваринництва малими й середніми господарствами, створення ними заготівельно-збутових і переробних кооперативів, стримування ринковими методами експорту зернових та олійних культур, іншої сільськогосподарської сировини.

9. *Непрестижність сільських професій, особливо серед молоді.* Аграрні вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації щороку випускають майже 30 тис. спеціалістів, із них понад третини одержують направлення у підприємства сільського господарства. Гіпотетично на заявлені вакансії роботодавців щодо спеціалістів із вищою освітою щороку міг би бути конкурс не менше двох-трьох осіб, але проблема в тому, що кожний четвертий випускник не стає до роботи, а половина з числа тих, хто призначається на відповідні посади, звільняється протягом першого року роботи [7, с. 50]. Внаслідок підготовки молодих спеціалістів аграрного профілю для інших галузей, а то й економік інших держав, просто “в нікуди”, відсутності належних оплати та умов праці, проживання й відпочинку в сільській місцевості, станом на 1 січня 2012 року в сільському господарстві і мисливстві та пов’язаних із ними послугах повну вищу освіту мали лише 12,7% штатних працівників, а неповну й базову вищу освіту – 15,4%, або відповідно на 20,8 і 8,5% менше порівняно з економікою в цілому. Як наслідок непривабливості сільських професій та умов праці відбувається старіння кадрів. Якщо зайнятість молоді віком 15–34 роки в усіх секторах економіки становить 32%, то в аналізованій галузі – 24,5%, а працівників передпенсійного віку – відповідно 12,5 і 13% [8].

Недосконалість інституціонального середовища

1. *Втрата землею пріоритетності в сукупних доходах селян.* У структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств (ДГ)

доходи від продажу сільськогосподарської продукції й вартості спожитої продукції, одержаної від самозаготівель, становлять 22,3%, а від підприємницької діяльності та самозайнятості – лише 3,9%, тобто сумарно доходи від вирощування й реалізації сільськогосподарської продукції дають усього 26,2% від усіх ресурсів. Решту 73,8% становлять оплата праці (34%), пенсії, стипендії та субсидії (27,5%), грошова допомога від родичів (7,2%), інші надходження (5,1%) [9].

2. *Часткова втрата заробітною платою стимулюючої функції через найнижчий її рівень порівняно з іншими секторами економіки.* За даними Державної служби статистики України, номінальна середньомісячна заробітна плата у 2012 році в сільському господарстві, мисливстві та пов’язаних з ним послугах становила 2023 грн, або 67% порівняно з економікою України. Причому маємо враховувати, що традиційно не менше третини її виплачується в натуральній формі – неякісною сільськогосподарською продукцією і за цінами, що нерідко перевищують ціни місцевого ринку. Не мотивує до зайнятості в галузі й “економія” підприємств на матеріальному заохоченні: у структурі витрат на виробництво продукції сільського господарства за підсумками 2012 року витрати на оплату праці у підприємствах становили 9,4% [10]. Для порівняння: до реформування колективних господарств і приватизації аграрних державних підприємств цей показник був утричі вищим.

3. *Поширення неформальної зайнятості та прихованого безробіття серед осіб працездатного віку.* На початковому етапі реструктуризації колективних господарств і приватизації майнових комплексів державних підприємств агропромислового комплексу ОСГ взяли на себе роль своєрідного соціального амортизатора на селі й стали чи не єдиним джерелом доходів для працівників, звільнених із реформованих колгоспів та радгоспів. Переломним став 2001 рік, адже тоді в ОСГ працювало на 447 тис. осіб більше, ніж у сільськогосподарських організаціях. Цей процес став незворотним, і з кожним роком все більше селян працездатного віку витіснялися з ринку праці на свої подвір’я. У дореформений період (1990 р.) ситуація була діаметрально

протилежною: в ОСГ було зайнято працюючих у 7,2 раза менше порівняно з майже 5 млн працюючих у колгоспах та радгоспах. Нині, за різними оцінками, до неформально зайнятих можна віднести від 2,2 до 2,5 млн членів ОСГ. Це 70–80% від усіх зайнятих у галузі сільського господарства. Проблема вже давно набула загальнодержавного значення, але й нині у законодавчому порядку неформальну зайнятість членів ОСГ не формалізовано. За даними Пенсійного фонду України на 1 січня 2013 р. кількість членів особистих селянських і фермерських господарств, які є добровільними платниками єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування становить 1636 осіб. Це більше проти відповідної дати попереднього року на 639 осіб, але якщо порівняти цей показник із чисельністю осіб працездатного віку, то стає зрозумілим, що по суті ця категорія на селі залишається соціально незахищеною [11, с. 3–8]. Тому зазначимо, що подальше зволікання із цивілізованим урегулюванням соціально-трудових відносин зайнятих у неформальному секторі призведе до того, що через кілька років держава змушена буде надавати субсидії громадянам лише за те, що вони номінально володіють землею, нічого не виробляючи, тобто за сам факт проживання в сільській місцевості.

Формат журнальної статті не дає можливості детальніше розкрити інші чинники деструктивного впливу на функціонування ринку праці сільської місцевості, пов'язані з *недосконалістю інституціонального середовища*, тому лише позначимо їх для подальшого аналізу. Це, зокрема: а) відсутність у селах (селищах) прийнятної альтернативи робочим місцям поза сільським господарством; б) відсутність достовірної інформації про виробничий потенціал ОСГ, про структуру їхніх доходів, можливості для самозайнятості їхніх членів і вкрай низький рівень охоплення добровільним соціальним страхуванням; в) тенденція до скорочення тривалості соціально-трудових відносин між роботодавцями й найманими працівниками; г) недотримання державних соціальних стандартів і гарантій життя на селі, що суттєво погіршує його якість; д) незаінтересованість місцевих органів державної влади й органів

місцевого самоврядування у збереженні наявних і створенні нових робочих місць у сільській місцевості; е) нерозвиненість соціального капіталу на селі, незначний вплив на функціонування ринку робочої сили професійних спілок, неурядових організацій, інших структур громадянського суспільства, орієнтованих на місцевий розвиток ініціативами самої громади.

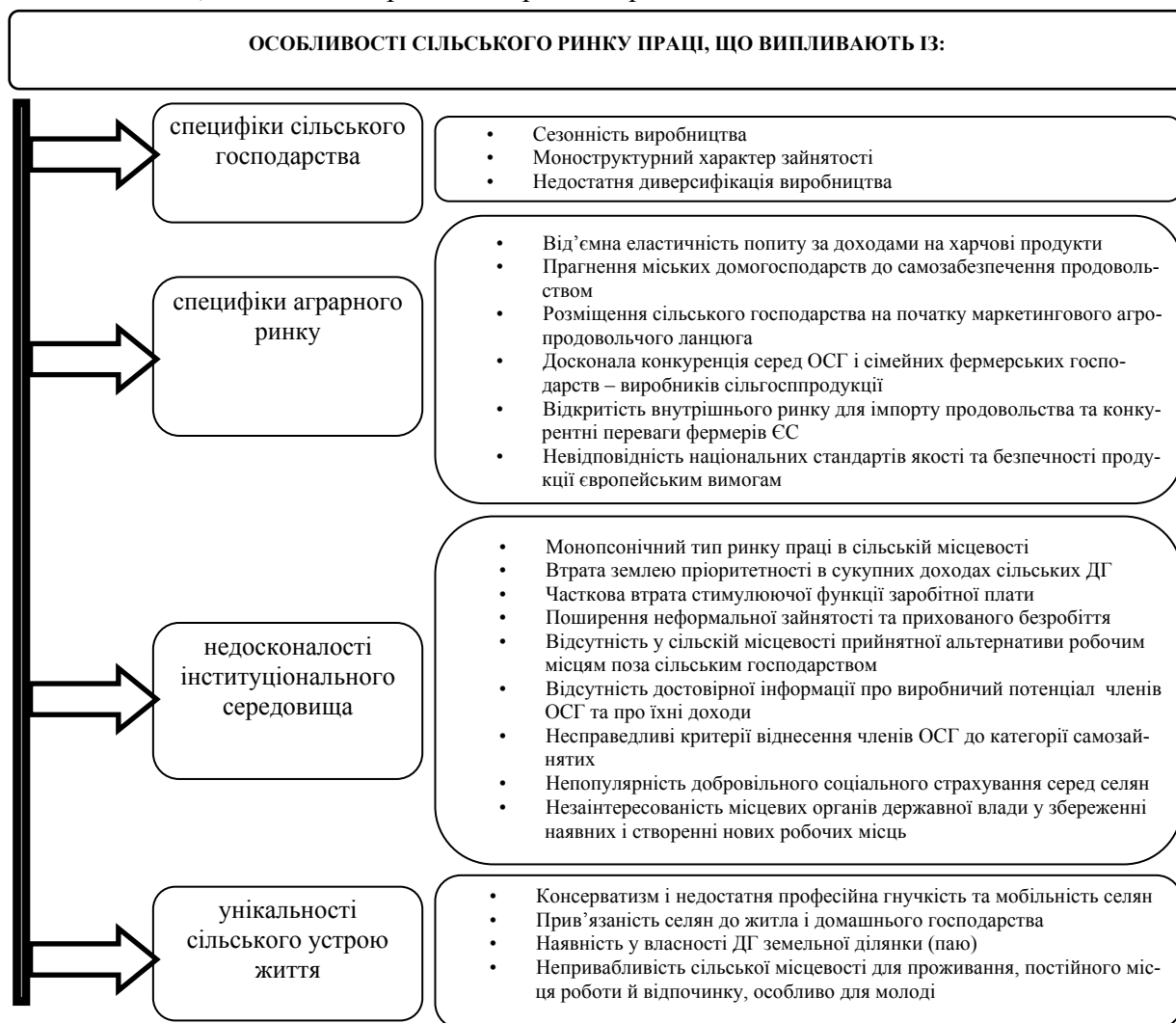
Не менш важливі за значимістю для сільського ринку праці – це чинники, пов'язані із сільським укладом життя: а) консерватизм і недостатня професійна гнучкість та мобільність робочої сили; б) прив'язаність селян до житла і домашнього господарства; в) наявність у власності домогосподарства земельної ділянки (паю); г) непривабливість сільської місцевості для проживання й постійного місця роботи працівників неаграрних спеціальностей.

Висновки. Підсумовуючи проведений аналіз особливостей зайнятості на селі, маємо зазначити, що це далеко не повний перелік чинників, які визначають архітектуру соціально-економічних і трудових відносин між найманими працівниками, роботодавцями та державою в аграрній сфері. До того ж ми усвідомлюємо, що запропонований поділ є умовним – як один із етапів дослідження, оскільки в реальності всі фактори переплітаються і взаємодіють, маючи багатоаспектні й неоднозначні причинно-наслідкові зв'язки. Незважаючи на складність системи, якою насправді є ринок праці сільської місцевості, він водночас є елементом масштабніших щодо нього систем і похідним від пріоритетів розвитку національного сільськогосподарського виробництва та прогнозів щодо кон'юнктури внутрішнього й глобального ринків продовольства на середньо- і довготривалу перспективу.

Одержані результати дають також підстави для висновку про певні елементи новизни у розвитку методологічного інструментарію виокремлення властивостей аграрного ринку праці, пов'язаного з особливостями галузі сільського господарства, специфікою аграрного ринку, недосконалістю інституціонального середовища й унікальністю сільського укладу життя. Це, на нашу думку, сприятиме удосконаленню економіко-

правових та організаційних засад реалізації державної політики у сфері продуктивної зайнятості селян, виконання державою гаран-

тій щодо захисту їхніх прав на працю та реалізацію прав на соціальний захист від безробіття.

Джерело: Авторська версія.

Деструктивні складові функціональних особливостей ринку праці аграрної сфери

Надзвичайно актуальними й затребуваними суспільством є дослідження на межі економічних, соціологічних, психологічних та інших наук з питань зайнятості в сільській місцевості завдяки втіленню на практиці засад сталого сільського розвитку, реалізації принципу багатофункціональності сільського господарства, формуванню територіально-виробничих агропромислових структур кластерного типу. Водночас бажано запровадити системний підхід до визначення кри-

теріїв, за якими членів сільських домогосподарств буде віднесено до категорії самозайнятих із дотриманням принципу соціальної справедливості й поширенням на них усіх видів загальнообов'язкового державного соціального страхування. На часі також інші науково-практичні розвідки, які сприятимуть створенню належних умов проживання, праці та відпочинку в сільській місцевості, а також підвищенню престижності сільських професій серед молоді.

Список використаних джерел

1. Постанови Кабінету Міністрів України: від 29 червня 1999 р. № 1159 «Про підготовку фахівців для роботи в сільській місцевості»; від 20 березня 2013 р. № 207 «Про затвердження порядку видачі ваучерів для підтримання конкурентоспроможності осіб на ринку праці»; від 15 квітня 2013 р. № 347 «Деякі питання реалізації статті 26 та частини другої статті 27 Закону України «Про зайнятість населення»; від 11 липня 2013 р. № 587 «Про затвердження Порядку

надання одноразової адресної допомоги молодим працівникам, залученим до роботи в селах і селищах, та переліку професій (спеціальностей, напрямів підготовки), за якими надається допомога».

2. Український клуб аграрного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agribusiness.kiev.ua>.

3. Ринок праці України. – 2012: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>.

4. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України за 2013 рік: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Бюджет-2011: хвилююча драма із вдалим завершенням // Євробюлетень. – 2011. – №1. – С. 14.

6. Могильний О.М. Ринок праці та зайнятості в сільській місцевості / О.М. Могильний // Ринок праці України: перспективи євро інтеграції : моногр. ; за ред. І.Ф. Гнибіденка. – К. : ТОВ “ДКС центр”, 2012. – С. 60–61.

7. Могильний О.М. Реалії та парадокси аграрної політики / О.М. Могильний // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 40–52.

8. Праця України у 2011 році: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Витрати і ресурси домогосподарств у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Могильний О.М. Експортувати товари, а не робочу силу / Могильний О.М., Орлатий М.К. // Ринок праці та зайнятість населення. – 2012. – № 3. – С. 3–8.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2013 р.

*

UDS 330.3:338.432

*P.T. SABLUK, doctor in economics, academician of NAAS
L.I. KURYLO, doctor in economics, associate professor,
chief scientific officer National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"*

On strengthening of organizational component in the field of management of agricultural economics

Scientific problem. Territorial dissemination is a characteristic feature of agricultural production. It is almost impossible to administer this sphere without spreading necessary information to each entity, its departments and workers. Therefore, well-designed system of

management of AIC which should be able to cover all its subjects both in territorial (horizontal) and vertical transect is very important.

Analysis of recent researches and publications. The above mentioned issues have been researched at scientific works performed by researches of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" [1-6] and other research institutions and universities in Ukraine.

© P.T. Sabluk, L.I.Kurylo

надання одноразової адресної допомоги молодим працівникам, залученим до роботи в селах і селищах, та переліку професій (спеціальностей, напрямів підготовки), за якими надається допомога».

2. Український клуб аграрного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agribusiness.kiev.ua>.

3. Ринок праці України. – 2012: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua>.

4. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України за 2013 рік: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

5. Бюджет-2011: хвилююча драма із вдалим завершенням // Євробюлетень. – 2011. – №1. – С. 14.

6. Могильний О.М. Ринок праці та зайнятості в сільській місцевості / О.М. Могильний // Ринок праці України: перспективи євро інтеграції : моногр. ; за ред. І.Ф. Гнибіденка. – К. : ТОВ “ДКС центр”, 2012. – С. 60–61.

7. Могильний О.М. Реалії та парадокси аграрної політики / О.М. Могильний // Економіка України. – 2008. – №12. – С. 40–52.

8. Праця України у 2011 році: Стат. зб. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

9. Витрати і ресурси домогосподарств у 2011 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

10. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

11. Могильний О.М. Експортувати товари, а не робочу силу / Могильний О.М., Орлатий М.К. // Ринок праці та зайнятість населення. – 2012. – № 3. – С. 3–8.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2013 р.

*

UDS 330.3:338.432

*P.T. SABLUK, doctor in economics, academician of NAAS
L.I. KURYLO, doctor in economics, associate professor,
chief scientific officer National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"*

On strengthening of organizational component in the field of management of agricultural economics

Scientific problem. Territorial dissemination is a characteristic feature of agricultural production. It is almost impossible to administer this sphere without spreading necessary information to each entity, its departments and workers. Therefore, well-designed system of

management of AIC which should be able to cover all its subjects both in territorial (horizontal) and vertical transect is very important.

Analysis of recent researches and publications. The above mentioned issues have been researched at scientific works performed by researches of National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" [1-6] and other research institutions and universities in Ukraine.

© P.T. Sabluk, L.I.Kurylo

The objective of the article. The aim of the article is to find ways to cover all subjects of the agricultural market in the territorial and vertical transects with the help of clear system of organization of management of AIC.

Statement of the main results of the study. Currently, a number of state and public structures which have formed an extensive network of bodies in provinces, districts and villages have been created. However, their work in terms of coherence, consistency and comprehensiveness of functioning and development of rural areas, placing of economic entities is often not interrelated and not coordinated. For example, in some regions there are higher educational institutions, institutes, colleges, various public organizations which function separately and are not aimed at achieving high final results of economic entities in rural settlements (there are 28,500 rural settlements in Ukraine) and improvement of specific areas where they are situated and reside. Therefore, there is an objective need to coordinate their activities and to define the role and status of each in order to achieve the desired outcomes. For this purpose in each oblast should be created economic center of development of rural areas under the leadership of the first person. The need for these centers as a form of government has been noted in the message of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada. They should comprise business executives, scientists, espe-

cially specialists of economic profile of all existing in the area public and private institutions and public organizations, businesses enterprises regardless of departmental subordination. The object of interest of these centers should be each area (perhaps on the rights of their affiliates), rural settlements (including people who reside there) and entities. The only purpose of the centers under the guidance of the central, state, scientific and non-governmental organizations is improving the economic and social life of rural residents. We consider that the situation when crop capacity, livestock productivity, fund equipment of agricultural production is three or more times less than in Europe and in the United States is not acceptable. There is no explanation for the fact that level of remuneration in this area is 40% lower than the average for the country. This situation is odd since everybody perfectly understands that country has prospects of development if not only cities but the whole of its territory develops. This is especially true concerning Ukraine and its agricultural sector.

Solution to the problem of creation of the proposed centers stems from the need to eliminate the above mentioned situation by promoting knowledge and transferring of research results to practical level as well as creation of conditions for attracting substantial potential of regional education and science and strengthening coordination (Fig. 1).

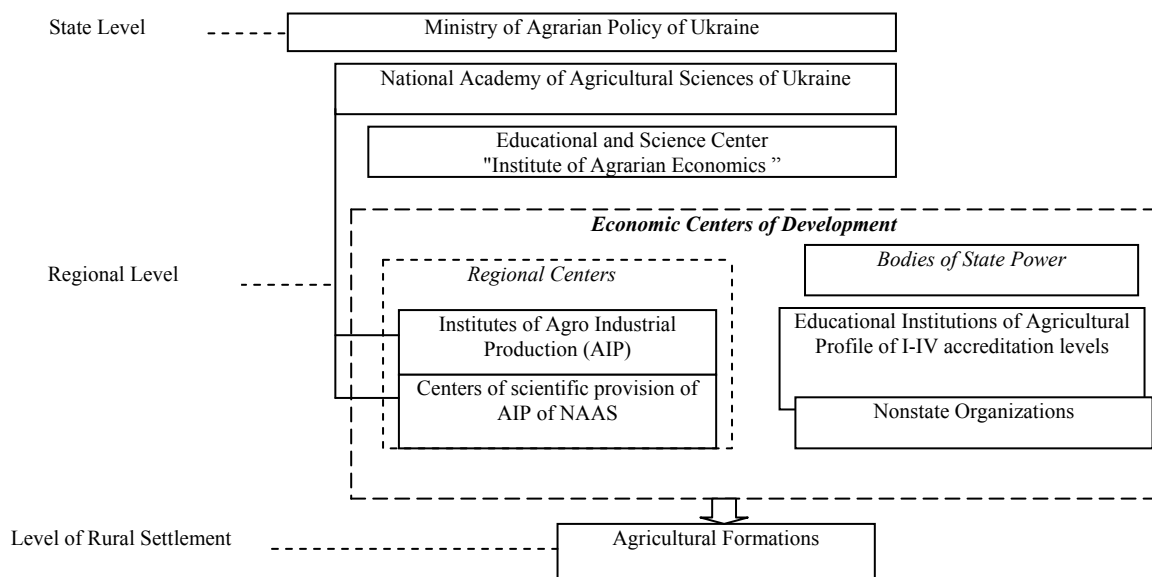

Figure 1. Organizational chart of interaction of institutes of scientific support of agrarian reform and production

Source: personal elaboration of author.

Conducted researches prove the fact that distribution of scientific and innovation potential at the regional level is uneven.

On the basis of calculations in the formation of scientific and innovative potential in the agricultural sphere certainly indexes which take into account the amount of specialists who perform scientific and technical work; quantity of highly qualified scientists (PhD in sciences and doctors in sciences); indices of level of educa-

tion in the regional transects; financing of scientific and technical work for 1 specialist thousand UAH; quantity of work performed to create new plant varieties, animal breeds and resource-saving technologies and quantity of agricultural formations which have performed introduction of innovations, developments have been approved by institutions of NAAS. The results of calculation of integral indices are displayed in figure 2.

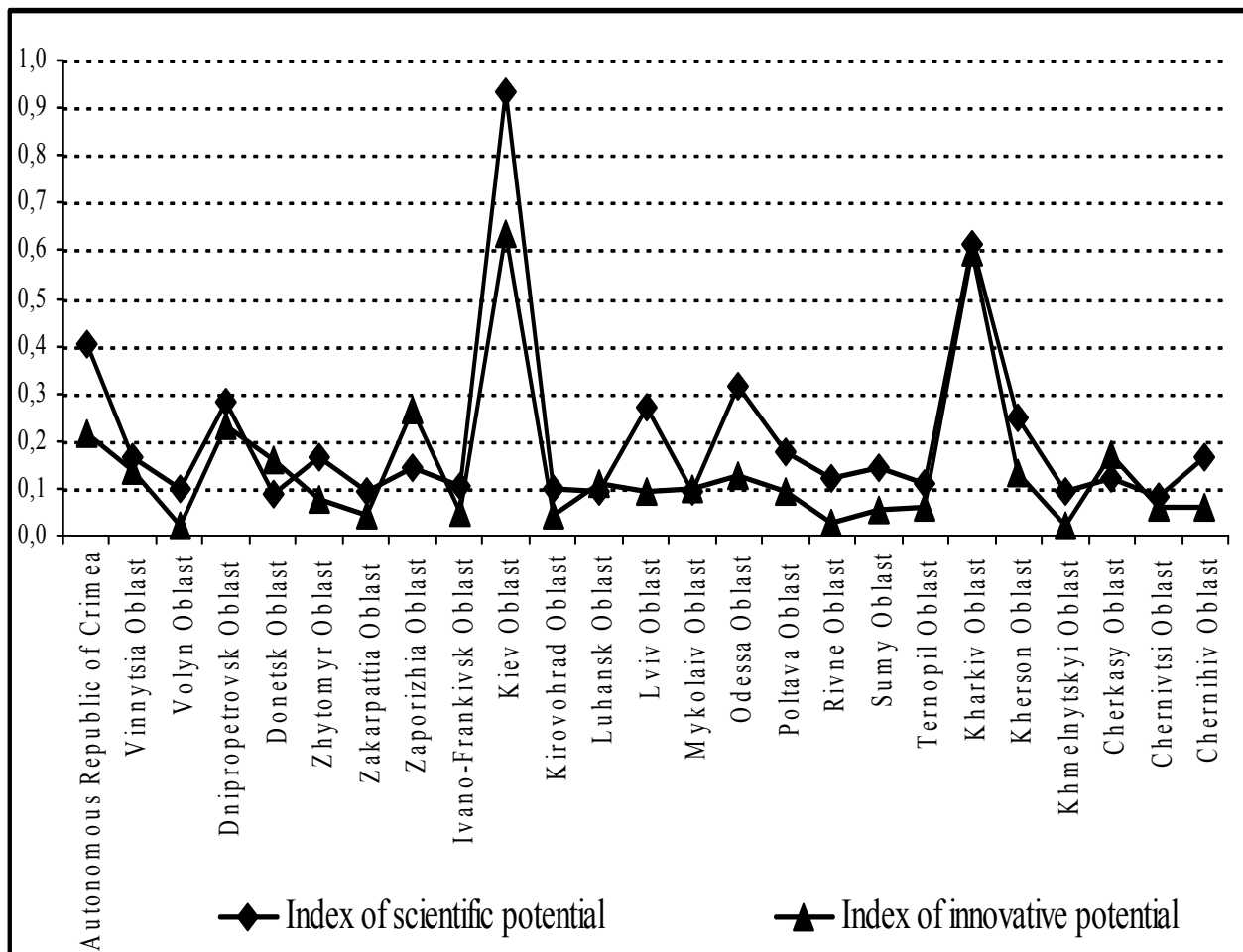

Figure 2. Indexes of scientific and innovative potential of agrarian sector of Ukraine

Source: personal elaboration of author.

According to the index of scientific potential as well as the index of innovative potential Kyiv and Kharkiv oblasts are leading. Ranking of oblasts in accordance with research and innovative potential has allowed identifying oblasts with high value of these parameters (Fig. 3,4).

In accordance with conducting of rating estimation of scientific and innovation potential oblasts with maximum concentration of scien-

tific and innovation potential in the agricultural sector have been revealed (Figure 5). They are the following: Kyiv, Kharkov, Autonomous Republic of Crimea, Dnipropetrovsk, Odessa, Zaporizhzhia, Kherson, Kiev and Lviv oblasts.

Irregularity of distribution of oblasts in accordance with scientific and innovation potential requires strengthening of scientific support of innovation in the agrarian sector of economy at regional level.

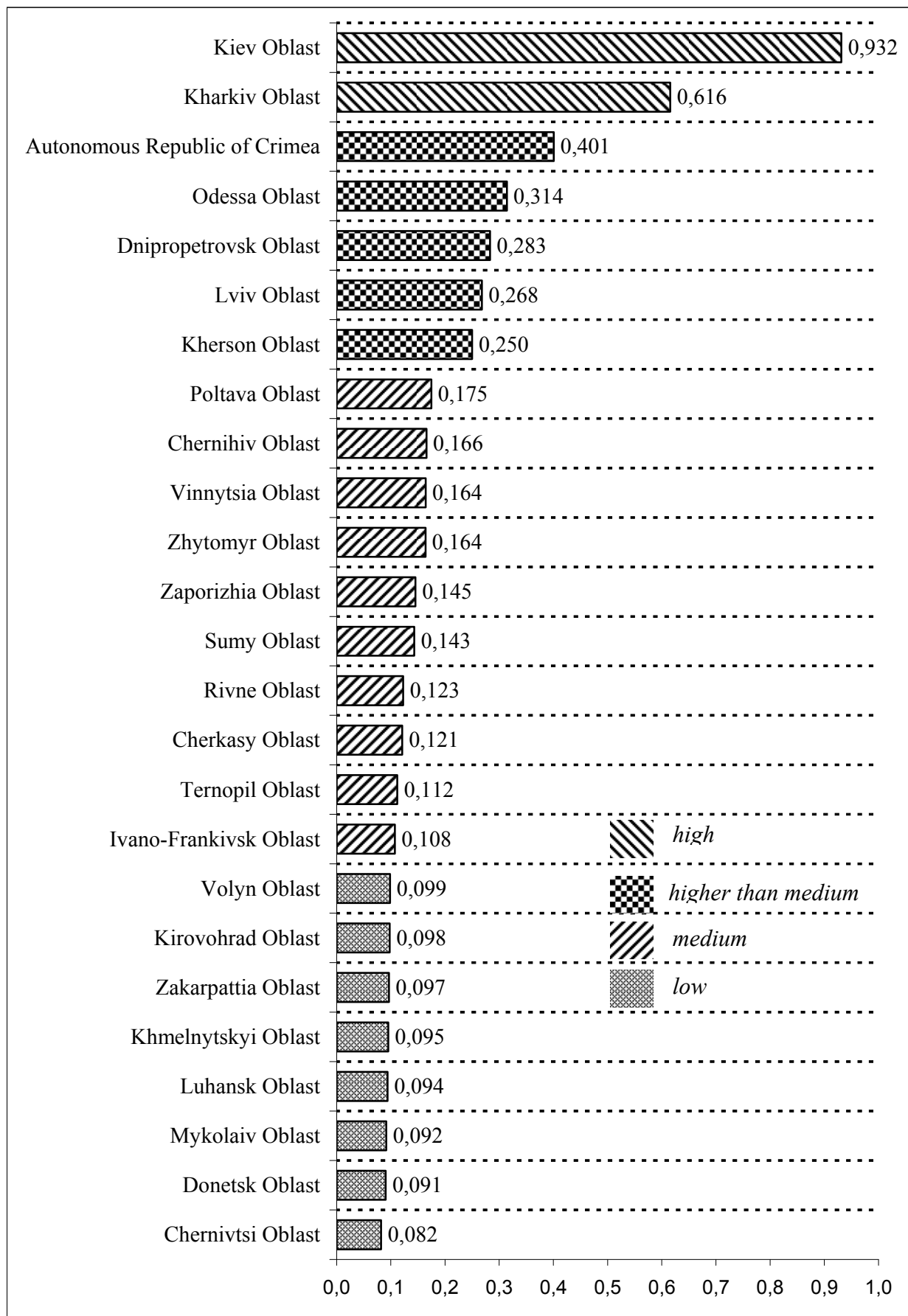

Figure 3. Rating of regions according to integral index of scientific potential

Source: personal elaboration of author.

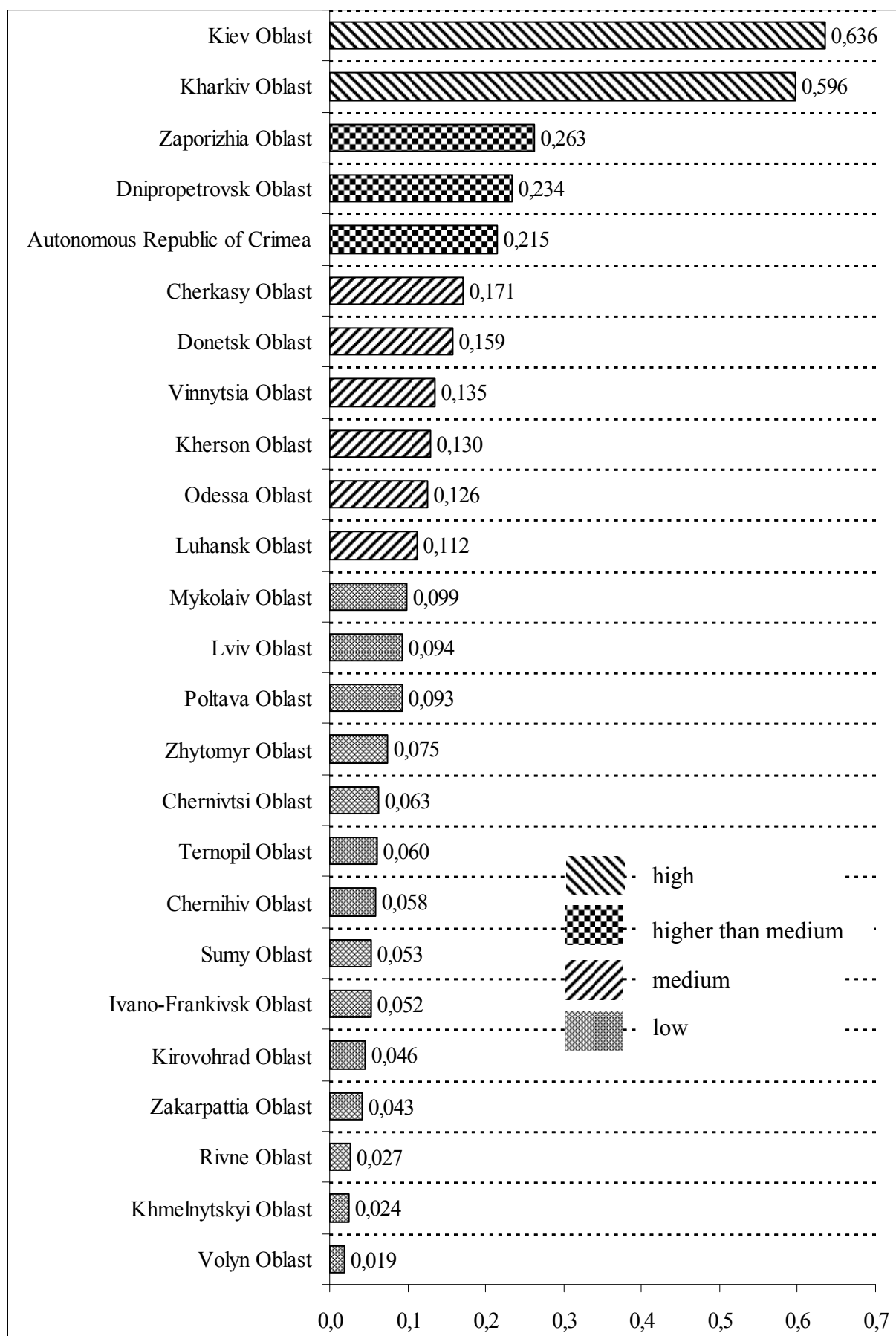

Figure 4. Rating of regions according to integral index of innovative potential

Source: personal elaboration of author.

A network of zonal scientific and innovation centers has been created at NAAS, however, we consider that at first, work of economic direc-

tion should be strengthened at the regional level, then at zonal and state levels.

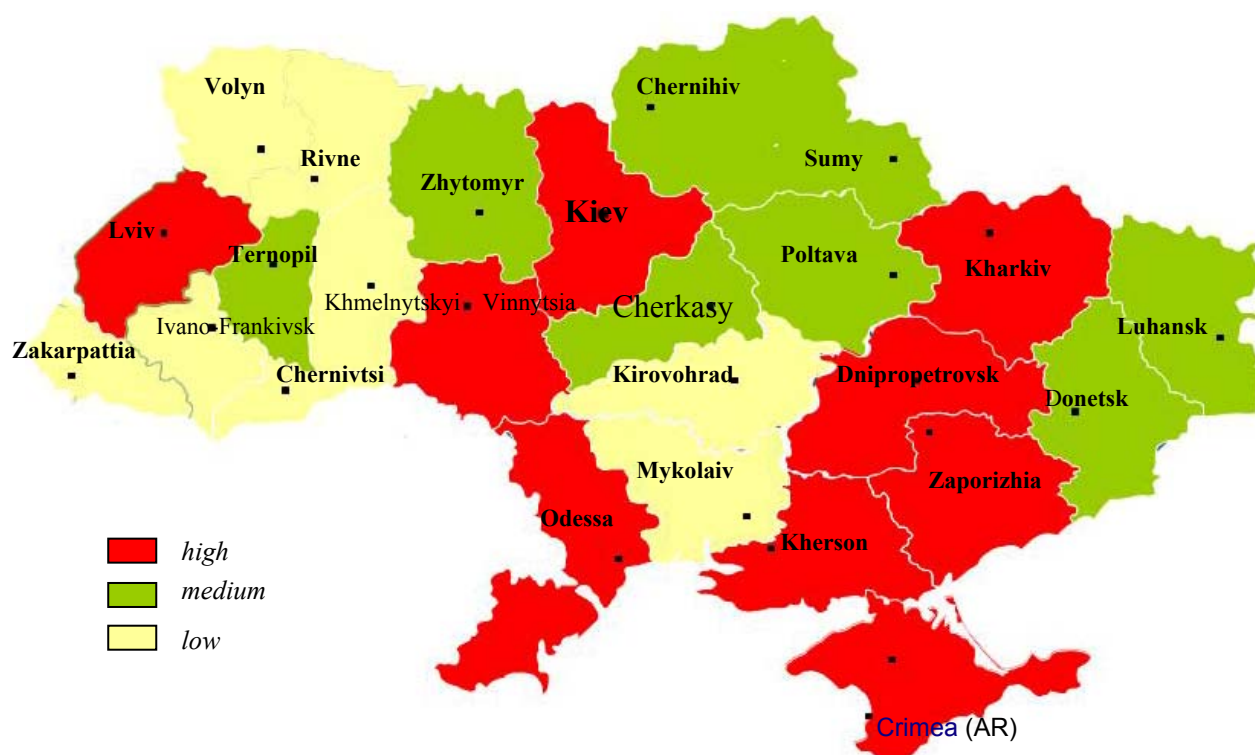

Figure 5. Grouping of oblasts of Ukraine in accordance with scientific and innovative potential of the agricultural sector

Source: personal elaboration of author.

Regional level is much closer to agricultural producer; it takes into account specifics, possibilities and resources, including financial for innovation modernization of agricultural production. Therefore, the content of agricultural education and science must meet the needs of agricultural production. The above mentioned content should be as close to agricultural production as possible.

A network of zonal scientific and innovation centers has been created at NAAS, however, we consider that at first, work of economic direction should be strengthened at the regional level, then at zonal and state levels. The mentioned above work should be fulfilled by centers of economic development and their functions should contain:

- discussing and making decisions about the main activities of agricultural production and the prospects of its development at the regional level;
- development of programs of agricultural production and rural territories;

- consideration of proposals for effective use of existing potential of the agricultural sector, the introduction of agricultural science into production;

- discussion of issues of socio-economic development of rural areas;

- taking part in creating of a regional bank of completed scientific developments and providing assistance in their approbation and implementation;

- implementation of measures to improve the professional development of agriculture at all levels;

- realization of marketing activities through the organization of exhibitions and demonstration polygons and auctions;

- establishing connections between foreign countries (companies) concerning agroindustrial complex;

- creation of favorable investment climate and support of projects with the assistance of public, private and foreign investment in order

to provide innovative development of AIC and socio-economic development of rural areas.

Solution to the above mentioned problem of creation of the centers will contribute:

- providing current information about the state of rural areas, industrial and social needs of the sector in rural areas considering regional characteristics and making reasonable managerial decisions at the level of the district, region and state;
- involvement of enterprises to investing in socio-economic development of settlement network;
- creation of a favorable innovation climate in the field of agricultural production through more qualitative informational renovation of the regional market of innovation with new knowledge;
- intensification of connections between the three members of the agricultural sector - government, science and business - the creation of a qualitative communication system;
- minimization of uncertainties of relations between institutes of production of knowledge

and institutes of consumption of knowledge by means of forming of functional system of knowledge sharing;

- inflows in the scientific sphere of young scientists and ensuring the effectiveness of existing communication channels between the fundamental agricultural science and production.

Conclusions. One of the main guidelines for national regional policy in Ukraine should be complex and balanced development of rural areas and therefore the creation of centers of economic development will contribute to this process. Economic center of development should have the status of an independent advisory and coordinating body. Financing should be provided of numerous sources: state and local budgets, and also due contracts with companies. Creation of these centres will enable ministries to obtain current information about the development of rural territories, the state of science in the regions, facilitating exchange of information and reasoned making of managerial decisions at the regional and state levels.

References

1. *Kropyvko M.F.* Organizational forms of introduction of innovations in agricultural production using potential of agricultural science / M.F. Kropyvko, T.S. Orlov // *Economika APK.* – 2007. – № 7. – P. 11-18.
2. *Malik M.Y.* Entrepreneurship during the process of development of agricultural market / M.Y. Malik, O.H. Shpykulyak // *Economika APK.* – 2007. – № 11. – P. 138-149.
4. Innovation activities in agriculture: institutional aspect : monograph / [Sabluk P.T., O.G. Shpykulyak, L.I. Kurylo and others]. – K.: IAE NNC, 2010. – 706 p.
5. *Bulavka O.H.* State and problems of management of social development of rural territories – domestic and international experience // Management of complex development of agricultural production and rural territories / edited. P.T. Sabluk, M.F. Kropyvka. – K.: NSC "IAE", 2011. – P. 156-176.
6. *Diyesperov V.S.* Sustainable rural development: problems of formation. – K.: NSC "IAE", 2011. – 216 p.
7. *Drucker P.F.* The Drucker Lectures / P.F. Drucker // *Essential Lessons on Management, Society, and Economy.* Edited and with an Introduction by Rick Wartman. – New York. – 2008. – 267 p.

The article has been received 25.10.2013

* * *

УДК 338.433

*А.М. МОСКАЛЕНКО, кандидат економічних наук, доцент,
заступник директора з маркетингу та інноваційної діяльності
Інституту сільськогосподарської мікробіології
та агропромислового виробництва НААН*

Особливості формування орендної плати в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся

Постановка проблеми. За нинішніх умов проблема формування прозорого й ефективного ринку землі є однією з центральних в аграрній політиці держави. У тіньових схемах обігу землі вже сформувався відповідний економічний механізм, який задовольняє окремі групи заінтересованих осіб, але не дає можливості суспільству розвивати аграрні відносини відповідно до вимог часу. Одна з таких вимог – створення інвестиційно-інноваційного механізму функціонування агропромислового комплексу. Дана проблема багатоаспектна, але питання кругообігу землі є в переліку центральних.

Земля – одне з головних багатств українського народу та основних засобів виробництва в сільському господарстві. Переважна більшість сільськогосподарських земель нині знаходиться в оренді за договорами різної тривалості. Однак усі учасники земельного ринку очікують зняття мораторію на купівлю-продаж землі. Це, в свою чергу, породжує конкуренцію на ринку оренди, підвищує її ціну, яка може, в окремих випадках, перевищувати реальні економічні можливості підприємств.

Крім того, однією з особливостей сучасної ситуації в аграрних трансформаціях є виникнення так званих агрохолдингів із площею сільськогосподарських угідь у десятки, а в окремих випадках і сотні тисяч гектарів. Такі структури абсолютно невідомі

в розвинутих країнах світу й тому потребують серйозного окремого дослідження з погляду механізму формування орендної плати в них. Це пов'язано з тим, що в намаганні захопити контроль над використанням земельних ресурсів окремі структури на невеликий період часу мають суттєво збільшити орендні виплати, а в подальшому, використовуючи різні юридичні нюанси, повернутися до звичайних ставок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми земельної реформи, формування орендних відносин належать до базових в аграрній економічній науці й знаходять своє відображення в працях багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, відзначимо дослідження таких учених, як В.М. Геєць [1], О.І. Гуторов [2], Д.С. Добряк [3], В.Я. Месель-Веселяк [4], Б.Й. Пасхавер [5], П.Т. Саблук [6], А.М. Третьак [7], М.М. Федоров [8], В.В. Юрчишин [9].

Проте стрімка зміна ситуації в аграрній сфері, особливо в земельних відносинах, ставить низку питань, які поки що не знайшли свого вирішення. Одне з них полягає в аналізі особливостей формування орендної плати підприємств різних розмірів та різної спеціалізації.

Представлена стаття являє собою логічне й послідовне наукове дослідження проблем орендного землекористування, яке вивчається й аналізується автором упродовж останніх років [10].

© А.М. Москаленко, 2013

Мета статті – дослідження впливу розмірів підприємств та інших факторів на формування величини орендної плати в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся.

Виклад основних результатів дослідження. Розгляд даної проблеми почнемо з дослідження питання взаємозв'язку розмірів підприємств за площею сільськогосподарських угідь з окремими результатами фінансово-господарської діяльності, за які були обрані такі показники:

- величина орендної плати за 1 га сільськогосподарських угідь;
- середньорічна чисельність працівників;
- урожайність зернових культур;

- величина товарної продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн;

- питома вага галузі тваринництва в структурі товарної продукції, %.

Об'єктом дослідження було обрано сільськогосподарські підприємства зони Полісся. В таблиці 1 наведено одержані результати групування сільськогосподарських підприємств. Передусім, слід звернути увагу на той факт, що у підприємств із більшою площею сільськогосподарських угідь середня сума орендної плати за 1 га виявилася найвищою.

1. Вплив розмірів підприємств на рівень орендної плати, структуру та ефективність виробництва в зоні Полісся у 2012 році

Групи за площею с.-г. угідь, га	Середня площа с.-г. угідь у групі, га	Кількість підприємств	Середня орендна плата за 1 га с.-г. угідь, грн	Працівники, всього	Урожайність зернових, ц/га	Товарна продукція на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Питома вага тваринництва в структурі ТП, %
До 100	32,6	150	239,8	31,5	18,7	19574,7	78,3
100,1–500,0	300,4	330	277,1	15,6	23,1	650,6	61,2
500,1–1000,0	718,7	241	417,5	24,9	30,0	433,3	19,9
1000,1–2000,0	1413,1	278	395,9	43,0	36,6	514,3	28,5
2000,1–3000,0	2436,9	112	406,5	74,7	41,2	531,8	23,3
3000,1–4000,0	3455,9	48	469,1	96,1	43,8	619,1	16,9
4000,1–5000,0	4451,9	34	392,6	92,5	44,6	597,6	32,0
5000,1–7000,0	5911,5	32	494,8	117,6	45,6	707,4	10,5
7000,1–10000,0	8462,4	21	559,8	162,7	51,9	967,6	33,0
Більше 10000,0	19978,4	23	579,0	374,7	54,5	821,0	3,1

Джерело: Дані Держслужби статистики України та розрахунки автора.

Так, у підприємств із площею угідь до 100 га її величина становила 239,8 грн/га, а понад 10 000 га – 579 грн/га. Зокрема, в Чернігівській області ЧФ ТОВ ПЗ «Агрорегіон», землекористування якого в Козелецькому і Борзнянському районах дорівнює понад 11 тис. га, виплачує орендну плату від 1066 до 1107 грн/га. Аналіз цих результатів дає одне з можливих пояснень механізму концентрації сільськогосподарських угідь в агрохолдингах та великих підприємствах. Із метою перевірки рівня розбіжностей між окремими групами проведемо додатковий аналіз за допомогою t-критерію Стюдента порівняння середніх. Даний метод дає змогу встановити надійність розбіжностей між се-

редніми в групах, у даному випадку перевіримо надійність розбіжностей між величиною орендної плати в групах із площею сільськогосподарських угідь до 100 га і більше 10 000 га. Перевіркою було встановлено, що величина t-критерію Стюдента в обраних групах дорівнювала 6,88, що з рівнем вірогідності (p) 0,0001 доводить про закономірність розбіжностей між середніми величинами в обраних групах та майже повну відсутність імовірності помилки.

Також при аналізі одержаних залежностей звертає на себе увагу факт чіткого зростання рівня врожайності зернових і зернобобових культур одночасно зі збільшенням розмірів підприємств. Фактично в даному

випадку мова йде про одне з реальних джерел формування ресурсу для виплати орендної плати. Проведені нами подібні розрахунки по соняшнику й цукровому буряку пока-

зали відсутність такої чіткої залежності. На рисунках 1,2 графічно наведені кореляційні поля по даних залежностях.

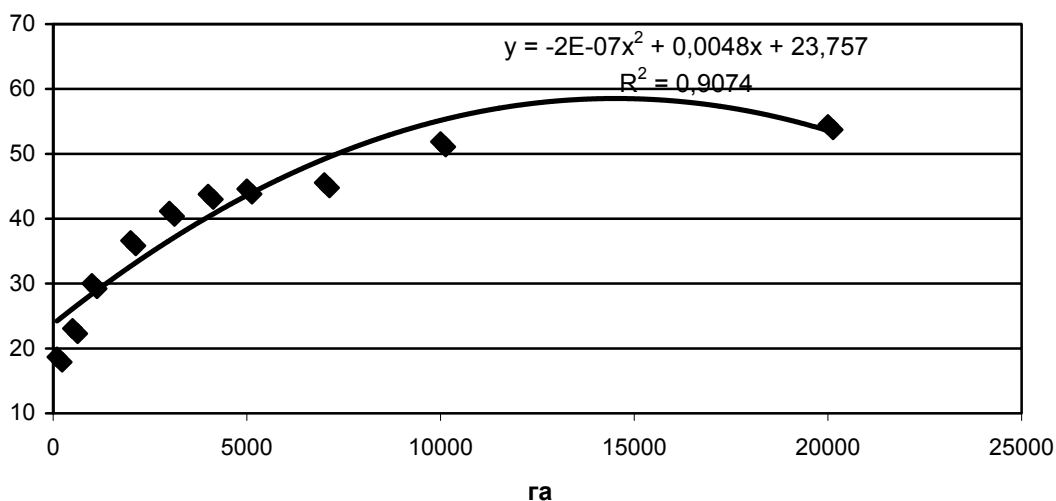

Рис. 1. Залежність урожайності зернових від площі сільськогосподарських угідь у підприємствах зони Полісся у 2012 році (дані згруповані)

Джерело: Розраховано автором.

Також відзначається тенденція, хоча й не дуже чітка, до зростання величини товарної продукції на одиницю земельної площі одночасно зі збільшенням розмірів землекористування підприємств. Хоча в даному випадку особливо виділяється перша група з найменшою площею. В ній величина даного показника значно більша, ніж в інших групах. Цей факт доволі легко пояснити, якщо

звернутися до даних про питому вагу продукції тваринництва в структурі товарної продукції. Саме у підприємств першої групи величина останнього показника дорівнювала 78,3%. Тобто в дану групу входили підприємства, які більше спеціалізувалися на виробництві продукції тваринництва й мали при цьому невелику площу землекористування.

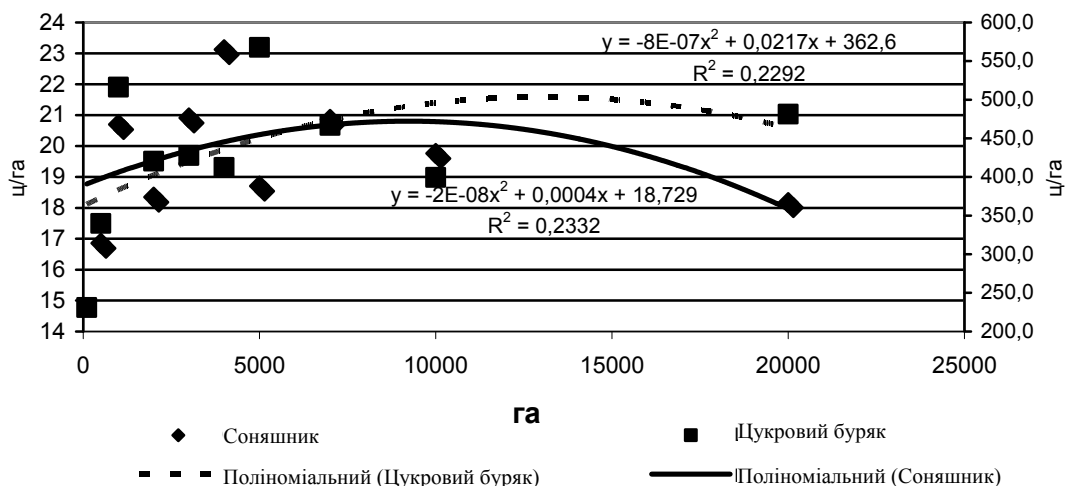

Рис. 2. Залежність урожайності соняшнику та цукрових буряків від площі сільськогосподарських угідь у підприємствах зони Полісся у 2012 році (дані згруповані)

Джерело: Розраховано автором.

Необхідно звернути увагу на те, що у підприємств з найбільшою площею сільськогосподарських угідь питома вага продукції тваринництва була найменшою і дорівнювала лише 3,1%. Таким чином, це є доказом чіткої спеціалізації даних підприємств на виробництві саме продукції рослинництва. Подібний розвиток даної групи підприємств може створити серйозну соціально-екологічну загрозу для України й зони Полісся, зокрема.

Для детальнішого та поглибленішого дослідження взаємозалежності величини оренди

ної плати від низки факторів згрупуємо сільськогосподарські підприємства Полісся за величиною орендної плати (табл.2). Передусім слід звернути увагу на суттєву варіацію рівнів виплат по орендній платі.

Хоча переважна більшість підприємств мала їх від 100 до 750 грн/га сільськогосподарських угідь, але, водночас, були підприємства, де дана величина знаходилася в межах 750,1-1000 грн/га (79 підприємств) і навіть більше – 1000 грн/га (40 підприємств).

2. Групування сільськогосподарських підприємств зони Полісся за величиною орендної плати у 2012 році

Групи за орендною платою, грн	Середня площа с.-г. угідь у групі, га	Кількість підприємств	Середня орендна плата за 1 га с.-г. угідь, грн	Працівники, всього	Урожайність, ц/га			Товарна продукція на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	Рентабельність – усього, %	Питома вага тваринництва в структурі товарної продукції, %
					зернових	соняшнику	цукрових буряків			
До 100	1007,4	142	60,8	27,4	26,4	21,3	381,0	294,7	13,3	23,2
100,1-200	1129,1	165	148,3	33,2	24,9	15,6	364,4	320,7	16,8	32,8
200,1-300	1679,5	155	253,6	44,8	37,1	18,9	496,2	561,8	16,4	18,0
300,1-400	1430,7	154	348,3	45,0	37,8	18,8	470,3	606,0	8,8	35,8
400,1-500	2777,6	105	471,1	66,9	49,7	19,7	485,7	743,3	16,8	12,6
500,1-750	2800,0	209	625,3	66,1	48,1	19,4	454,3	818,2	15,4	20,7
750,1-1000	2424,2	79	883,8	63,3	56,8	24,7	502,2	996,6	19,8	13,5
більше 1000	1903,0	40	1242,7	83,0	56,1	27,6	381,4	820,6	16,2	11,1

Джерело: Розраховано автором.

Безумовно, виплачувати орендну плату на подібних рівнях дуже проблемно, тому що потребує реальних джерел фінансування. З наведених даних простежується доволі чітка різниця між підприємствами останніх двох груп і перших двох за величиною товарної продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь та урожайності зернових і зернобобових культур. Зокрема, величина товарної продукції на 100 га сільськогосподарських угідь у групі з орендною платою за 1 га сільськогосподарських угідь 750,1-1000 грн дорівнювала 996,6 тис. грн, а в групі з рівнем орендної плати більше 1000 грн/га – 820,6 грн. Водночас величина даного показника в перших двох групах є відповідно однаковою 294,7 і 320,7 тис. грн.

Щодо врожайності зернових, то в даному випадку повторюється тенденція до зростання даного показника одночасно зі збіль-

шенням величини орендної плати. Якщо в першій групі з рівнем орендної плати до 100 грн/га середня врожайність становить 26,4 ц/га, то в групі з величиною орендної плати 400,1-500 грн/га – 49,7 ц/га, в останній групі – 56,1 ц/га. Ця залежність має чітко виражений характер, що ілюструє рисунок 3. Подібна залежність також простежується й по соняшнику, хоча в даному випадку як виняток є перша група підприємств, де врожайність соняшнику 21,3 ц/га і виявилася вищою, ніж у наступних п'яти групах. Пояснення цієї ситуації може бути факт випадковості одержаної величини. Справа в тому, що із 142 підприємств даної групи лише 18 вирощували соняшник. В окремих із них урожайність становила 25-27 ц/га, що й вплинуло, врешті-решт, на одержану величину.

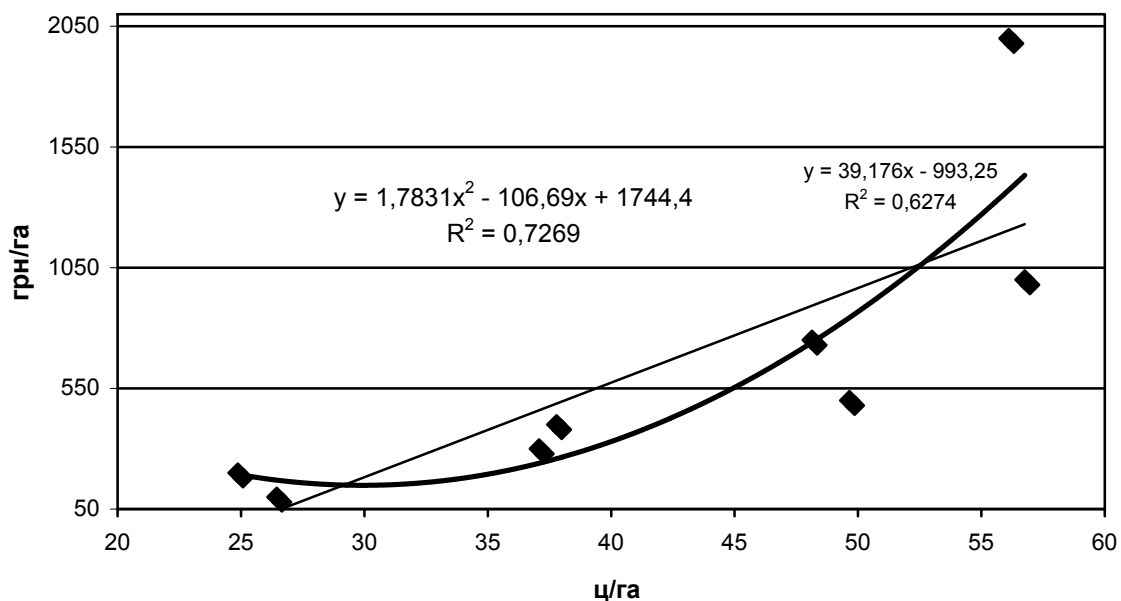

Рис. 3. Залежність величини орендної плати за 1 га сільськогосподарських угідь від урожайності зернових культур у підприємствах зони Полісся у 2012 році (дані згруповані)

Джерело: Розрахунок автора.

Але подібна залежність була відсутня по цукровому буряку, де врожайність змінювалася фактично випадково від групи до групи. Зокрема, у групі підприємств із рівнем орендної плати 200,1-300 грн/га урожайність цукрових буряків становила 496,2 ц/га, а в групі з рівнем орендної плати більше 1000 грн/га – 381,4 ц/га. Відсутність даної залежності також чітко простежується на рисунку 4. Таким чином, на відміну від двох попере-

дніх культур у нинішніх умовах цукрові буряки вже не є культурою, ефективність виробництва якої може безпосередньо визначати рівень орендної плати в сільськогосподарських підприємствах. Цей результат, безумовно, є закономірним, бо питома вага цукрового буряку в площі ріллі у 2012 році в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся становила лише 3,2%.

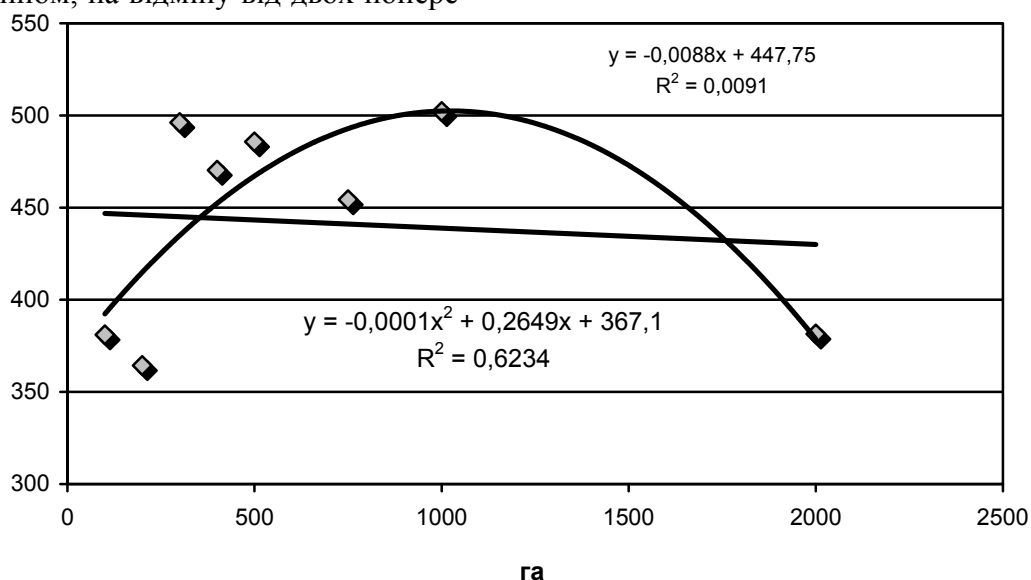

Рис. 4. Залежність величини орендної плати за 1 га сільськогосподарських угідь від урожайності цукрових буряків у підприємствах зони Полісся у 2012 році (дані згруповані)

Джерело: Розраховано автором.

Відсутність чіткого зв'язку простежується також і за величиною рентабельності, зміна якої по групах була несуттєвою. Відносно ще одного обраного нами показника – питомої ваги галузі тваринництва в структурі товарної продукції – то найбільша його величина була в групі підприємств із орендною платою 300,1-400 грн/га. – 35,8%. Найменша – в останніх двох групах, які виплачували найбільшу орендну плату.

Загалом, маємо ситуацію, коли в зоні Полісся ринок оренди землі значною мірою зростає під впливом підприємств, спеціалізованих, передусім, на виробництві продукції рослинництва. Це породжує як екологічні, так і соціальні проблеми українського села. Реально це означає: 1) перехід на спрощену систему сівозміни з 3-4 культурами; 2) мінімальну чисельність працівників; 3) високу сезонність праці; 4) дефіцитний баланс споживчих речовин у ґрунті.

Нарешті, про останні два показники, які прийнято відносити до критеріїв розміру підприємства: площа сільськогосподарських угідь і середньорічна чисельність працівників. Слід відзначити, що в даному випадку вдалося виявити цікаву закономірність: обидва ці показники мали чітку тенденцію до зростання, але лише до рівня орендної плати в 500 грн/га. В подальшому вони фактично

стабілізувалися, а величина площі сільськогосподарських угідь навіть зменшилась у групі з найбільшою орендною платою порівняно з попередньою. Цей факт є доказом того, що розміри підприємства перестають відігравати суттєву роль із рівня орендної плати 500 грн/га та величини сільськогосподарських угідь у 2800 га. В подальшому зростання величини орендної плати відбувається за рахунок факторів інтенсивності й ефективності виробництва.

Висновки. По-перше, більші за розмірами земельної площі сільськогосподарські підприємства мають, як правило, можливість виплачувати вищу орендну плату за рахунок вищого рівня ефективності використання одиниці сільськогосподарських угідь. Одним із факторів формування останньої є вища в цих підприємствах величина врожайності по зернових культурах і соняшнику.

По-друге, в групі підприємств із найвищим рівнем орендної плати відзначається найменша величина питомої ваги галузі тваринництва в структурі товарної продукції. Це показує їхню вузьку спеціалізацію на виробництві, передусім, продукції рослинництва, що, як наслідок, породжує цілу низку соціальних та екологічних проблем на селі.

Список використаних джерел

1. *Геєць В.* Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України / В. Геєць // Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання: матер. Восьмих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 20-21 черв. 2006 р. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – С.15-18.
2. *Гуторов О.І.* Оцінка земельних ресурсів та ефективність інвестицій : моногр. / О.І. Гуторов. – Х.: Харк. нац. аграр. ун.-т, 2006. – 368 с.
3. *Добряк Д.С.* Грошова оцінка земель як важливий чинник регулювання ринку сільськогосподарських земель / Добряк Д.С., Вітвицька В.М. // Землеустрій і кадастр. – 2010. - №1. – С. 5-15.
4. *Месель-Веселяк В.Я.* Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В.Я. Месель-Веселяк // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: Зб. матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 115-122.
5. *Пасхавер Б.Й.* Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 47-53.
6. *Саблук П.Т.* Формування ринку землі як основа ефективного аграрного виробництва / П.Т. Саблук // Трансформація земельних відносин до ринкових умов господарювання: матер. Других регіональних річних зб. Північно-Східного відділення Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, Харків, 5 лют. 2009 р. – Харків: ХНТУСГ, 2009. – С.11-17.
7. *Третяк А.* Напрямки формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи / А. Третяк // Землевпоряд. вісн. – 2008. – № 1. – С.29–33.
8. *Федоров М.М.* Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: Зб. матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 5-24.
9. *Юрчишин В.В.* До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень / В.В. Юрчишин // Трансформація земельних відносин до ринкових умов: Зб. матер. Одинадцятих річних

зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 106-107.

10. Москаленко А.М. Еволюція орендного землекористування : зарубіжний та вітчизняний досвід / А.М. Москаленко // Економіка України. – 2001. – № 9. – С. 88-94.

11. The impact of land reallocation on technical efficiency: evidence from China Agricultural Economics Volume 42, Issue 4, July 2011, Pages: 495–507, Yanjie Zhang, Xiaobing Wang, Thomas Glauben and Bernhard Brümmer.

12. Factors affecting entry and intensity in informal rental land markets in Southern Ethiopian highlands Agricultural Economics Volume 30, Issue 2, March 2004, Pages: 117–128, Tesfaye Teklu and Adugna Lemi.

13. Rental markets for cultivated land and agricultural investments in China Agricultural Economics Volume 43, Issue 4, July 2012, Pages: 391–403, Liangliang Gao, Jikun Huang and Scott Rozelle.

14. Optimal farm size in an uncertain land market: the case of Kyrgyz Republic Agricultural Economics Volume 40, Issue 51, November 2009, Pages: 745–758, Sara Savastano and Pasquale Lucio Scandizzo.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.

*

УДК 330.131.5:636.085

О.М. РИБАЧЕНКО, кандидат економічних наук,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН

Ефективність використання кормів у тваринництві

Постановка проблеми. Підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин забезпечується за рахунок поліпшення їх генетичного потенціалу, повноцінної годівлі, дотримання умов утримання й догляду. Правильно складений раціон за вмістом органічних речовин, протеїну, жирів, вуглеводів, макро- та мікроелементів, вітамінів гарантує високі прирости продукції тваринництва при оптимальних витратах корму.

Нині в Україні має місце екстенсивний спосіб господарювання у тваринництві: спостерігаються низькі порівняно зі світовими показники середньорічного надою молока від однієї корови, середньодобових приростів великої рогатої худоби, свиней і необґрунтовано високі витрати кормів. Тому питання підвищення ефективності виробництва й використання кормів у тваринництві є актуальними і потребують негайного врегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблематики зробили такі відомі вітчизняні вчені-аграрії, як М.Ф. Кулик, В.Ф. Петриченко, О.І. Скоромна [7], М.М. Карпусь [4], М.В. Калінчик [3], С.П. Азізов [1] та ін. За

рубежем дослідження з кормовиробництва ведуться В.Л. Сельмановичем [8], В.М. Косолаповим, І.А. Трофимовим, Л.С. Трофимовою [5], Н.А. Ларетінім [6]. Проте економічні аспекти виробництва й використання кормів не вивчені на тому рівні, якого вимагає нині реальний сектор агропромислового виробництва.

Мета статті – визначення та аналіз ефективності використання кормів у вітчизняному тваринництві, розробка пропозицій щодо її підвищення.

Виклад основних результатів дослідження. Системний підхід до оцінки годівлі передбачає визначення зоотехнічних показників ефективності використання кормів (рівень обмінної енергії, вміст сирого й перетравного протеїну, білка, амінокислот тощо) та економічних (витрати кормів на одиницю продукції, собівартість 1 ц корм.од., 1 МДж обмінної енергії, чистої енергії лактації (якщо мова йде про молочне скотарство), продуктивність використання кормів, окупність кормів тощо) [2].

З метою створення загальної ситуації розвитку вітчизняного кормовиробництва і його впливу на стан продуктивності у тваринництві наведено фактичні дані витрат кор-

© О.М. Рибаченко, 2013

зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, Київ, 26-27 лют. 2009 р. / Редкол.: П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – С. 106-107.

10. Москаленко А.М. Еволюція орендного землекористування : зарубіжний та вітчизняний досвід / А.М. Москаленко // Економіка України. – 2001. – № 9. – С. 88-94.

11. The impact of land reallocation on technical efficiency: evidence from China Agricultural Economics Volume 42, Issue 4, July 2011, Pages: 495–507, Yanjie Zhang, Xiaobing Wang, Thomas Glauben and Bernhard Brümmer.

12. Factors affecting entry and intensity in informal rental land markets in Southern Ethiopian highlands Agricultural Economics Volume 30, Issue 2, March 2004, Pages: 117–128, Tesfaye Teklu and Adugna Lemi.

13. Rental markets for cultivated land and agricultural investments in China Agricultural Economics Volume 43, Issue 4, July 2012, Pages: 391–403, Liangliang Gao, Jikun Huang and Scott Rozelle.

14. Optimal farm size in an uncertain land market: the case of Kyrgyz Republic Agricultural Economics Volume 40, Issue 51, November 2009, Pages: 745–758, Sara Savastano and Pasquale Lucio Scandizzo.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.

*

УДК 330.131.5:636.085

О.М. РИБАЧЕНКО, кандидат економічних наук,
завідувач лабораторії економічних досліджень та маркетингу
Інститут кормів та сільського господарства Поділля НААН

Ефективність використання кормів у тваринництві

Постановка проблеми. Підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин забезпечується за рахунок поліпшення їх генетичного потенціалу, повноцінної годівлі, дотримання умов утримання й догляду. Правильно складений раціон за вмістом органічних речовин, протеїну, жирів, вуглеводів, макро- та мікроелементів, вітамінів гарантує високі прирости продукції тваринництва при оптимальних витратах корму.

Нині в Україні має місце екстенсивний спосіб господарювання у тваринництві: спостерігаються низькі порівняно зі світовими показники середньорічного надою молока від однієї корови, середньодобових приростів великої рогатої худоби, свиней і необґрунтовано високі витрати кормів. Тому питання підвищення ефективності виробництва й використання кормів у тваринництві є актуальними і потребують негайного врегулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розв'язання цієї проблематики зробили такі відомі вітчизняні вчені-аграрії, як М.Ф. Кулик, В.Ф. Петриченко, О.І. Скоромна [7], М.М. Карпуть [4], М.В. Калінчик [3], С.П. Азізов [1] та ін. За

рубежем дослідження з кормовиробництва ведуться В.Л. Сельмановичем [8], В.М. Косолаповим, І.А. Трофимовим, Л.С. Трофимовою [5], Н.А. Ларетінім [6]. Проте економічні аспекти виробництва й використання кормів не вивчені на тому рівні, якого вимагає нині реальний сектор агропромислового виробництва.

Мета статті – визначення та аналіз ефективності використання кормів у вітчизняному тваринництві, розробка пропозицій щодо її підвищення.

Виклад основних результатів дослідження. Системний підхід до оцінки годівлі передбачає визначення зоотехнічних показників ефективності використання кормів (рівень обмінної енергії, вміст сирого й перетравного протеїну, білка, амінокислот тощо) та економічних (витрати кормів на одиницю продукції, собівартість 1 ц корм.од., 1 МДж обмінної енергії, чистої енергії лактації (якщо мова йде про молочне скотарство), продуктивність використання кормів, окупність кормів тощо) [2].

З метою створення загальної ситуації розвитку вітчизняного кормовиробництва і його впливу на стан продуктивності у тваринництві наведено фактичні дані витрат кор-

© О.М. Рибаченко, 2013

мів на одиницю продукції, середньодобові надої, середньорічні прирости сільськогосподарських тварин у динаміці за 2007-2011 роки в Україні й державних під-

приємствах Інституту кормів та сільського господарства Поділля НААН: «ДГ «Олександрівське» (Вінницька область) і «ДГ «Пасічна» (Хмельницька область) (табл. 1).

1. Продуктивність тварин і витрати кормів на виробництво одиниці продукції тваринництва у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Україна					
Середньорічний надій на 1 корову, кг	3665	3366	3893	3660	4109
Витрати кормів на 1 ц молока, ц к. од.	1,30	1,27	1,21	1,18	1,12
Середньодобовий приріст ВРХ, кг	416	449	469	461	481
Витрати кормів на 1 ц приросту ВРХ, ц к. од.	14,80	14,49	15,23	15,69	14,98
Середньодобовий приріст свиней, кг	307	361	375	375	414
Витрати кормів на 1 ц приросту свиней, ц к. од.	7,62	6,50	6,59	5,98	5,37
ДП «ДГ «Олександрівське»					
Середньорічний надій на 1 корову, кг	4796	5556	6708	7108	7495
Витрати кормів на 1 ц молока, ц к. од.	1,35	1,30	1,15	1,07	1,07
Середньодобовий приріст ВРХ, кг	583	788	745	679	795
Витрати кормів на 1 ц приросту ВРХ, ц к. од.	10,37	11,34	10,19	12,06	10,60
Середньодобовий приріст свиней, кг	346	448	415	368	376
Витрати кормів на 1 ц приросту свиней, ц к. од.	10,07	7,23	8,46	8,87	10,82
ДП «ДГ «Пасічна»					
Середньорічний надій на 1 корову, кг	6086	5691	6170	6561	6094
Витрати кормів на 1 ц молока, ц к. од.	1,08	1,07	1,06	1,01	0,98
Середньодобовий приріст ВРХ, кг	542	581	632	654	643
Витрати кормів на 1 ц приросту ВРХ, ц к. од.	10,50	11,31	10,64	9,13	9,76
Середньодобовий приріст свиней, кг	379	336	342	371	364
Витрати кормів на 1 ц приросту свиней, ц к. од.	5,55	7,40	7,29	6,21	6,16

Джерело: Дані статистичних бюлетенів «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах України» і форм № 50-сг ДП «ДГ «Олександрівське», ДП «ДГ «Пасічна» (2007-2011 рр.).

Із наведеної інформації очевидно, що виробничий потенціал у сільськогосподарських підприємствах України використовується в середньому на 50-60% порівняно з передовими дослідними підприємствами, на 40-50% – зі світовими показниками продуктивності тварин [9-11]. При цьому понаднормові витрати кормів у м'ясному скотарстві становлять близько 7-8 к. од., свинарстві – 2-4 к. од.

У дослідних підприємствах, які є базою цих досліджень, висока продуктивність дійних корів забезпечує одержання рентабельності виробництва молока на рівні 20-70% за досліджуваний період, чого не спостерігається в інших галузях тваринництва. Так, у ДП «ДГ «Олександрівське» при середньодобовому прирості великої рогатої худоби у середньому за 2007-2011 роки майже 720 г збитковість виробництва становила – відповідно -25%, -10, -22, -34, -5%. У свинарстві ефективним був тільки дотаційний 2009-й рік (рентабельність 40%). Результати виробничої діяльності у ДП «ДГ «Пасічна» такі

самі, що доводить про системні кризові ознаки у м'ясному скотарстві й свинарстві, подолати які самостійно вітчизняні сільськогосподарські підприємства неспроможні.

Обернено пропорційним до показника витрат кормів на одиницю продукції тваринництва є показник продуктивності їхнього використання, який показує обсяг виробництва продукції тваринництва при витратах 1 корм. од кормів і розраховується за формулою:

$$PK = \frac{V}{n}, \quad (1)$$

де PK – продуктивність використання кормів, кг/к.од.;

1 – одиниця виробленої продукції тваринництва, кг;

n – кількість витрачених кормів на одиницю продукції, к. од.

Аналіз цього показника в об'єктах досліджень демонструє стабільно позитивну тенденцію використання кормів при виробництві молока. За 2007-2011 роки з розрахунку

на 1 корм. од. використаних кормів виробництво молока у сільськогосподарських підприємствах України зросло на 124 г, або

на 16%, у ДП «ДГ «Олександрівське» – на 194 г, або на 26%, у ДП «ДГ «Пасічна» – на 95 г, або на 10% (табл. 2).

2. Виробництво молока, приросту великої рогатої худоби, свиней на 1 к. од. використаних кормів, г

Об'єкт дослідження	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Молоко					
Україна	769	787	826	847	893
ДП «ДГ «Олександрівське» ІКСГП	741	769	870	935	935
ДП «ДГ «Пасічна» ІКСГП	925	935	943	990	1020
Приріст великої рогатої худоби					
Україна	69	69	66	64	67
ДП «ДГ «Олександрівське» ІКСГП	96	88	98	83	94
ДП «ДГ «Пасічна» ІКСГП	95	88	94	110	103
Приріст свиней					
Україна	131	154	152	167	186
ДП «ДГ «Олександрівське» ІКСГП	99	138	118	113	92
ДП «ДГ «Пасічна» ІКСГП	180	135	137	161	162

Джерело: Авторські розрахунки.

Динамічно зростала продуктивність використання кормів у свинарстві в сільськогосподарських підприємствах України – за п'ять років приріст становив 42%. У дослідних господарствах свинарство розвивалося нестабільно з погляду одержання продукції з розрахунку на одиницю використаних кормів. Зокрема, у 2011 році з 1 к. од. кормів, згодованих свиням, у ДП «ДГ «Олександрівське» було одержано на 7 г, у ДП «ДГ «Пасічна» – на 20 г менше продукції порівняно з 2007 року. Найменш ефективно використовувалися корми для одержання приросту великої рогатої худоби як у дослідних підприємствах, так і в масштабах України.

Як показали результати аналізу, існує тісний зв'язок між продуктивністю тварин і продуктивністю використання кормів, кількісний зміст якого виявлений в результаті застосування кореляційно-регресійного ме-

тоду (на прикладі ДП «ДГ «Олександрівське»). Рівняння залежності між факторним (продуктивність молочних корів) та результативним (продуктивність використання кормів) показниками має вигляд:

$$y_x = a_0 + a_1 x,$$

де y_x – продуктивність використання кормів, кг;

x – середньорічний надій молока у ДП «ДГ «Олександрівське», кг.

Визначено похідну функцію продуктивності використання кормів:

$$y_x = 345,9 + 0,08x.$$

Коефіцієнти регресії показують, що у дослідному підприємстві з підвищенням середньорічних надоїв від 1 корови на 1 кг продуктивність використання кормів збільшується на 0,08 кг. Результати проведених розрахунків наведено у таблиці 3.

3. Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу середньорічної продуктивності корів на показник продуктивності використання кормів у ДП «ДГ «Олександрівське»

Регресійна статистика					
Множинний R	0,981				
R - квадрат	0,962				
Нормований – R квадрат	0,950				
Стандартна похибка	20,342				
Спостереження	5				
Дисперсійний аналіз					
	df	SS	MS	F	ЗначимістьF
Регресія	1	32050,601	32050,601	77,454	0,003
Залишок	3	1241,398	413,799		
Разом	4	33292			

Дані для рівняння регресії		
Коефіцієнти	Y - перетин	Змінна X1
Стандартна похибка	345,886	0,079
t – статистика	57,998	0,009
P – значення	5,963	8,800
Нижні 95%	0,009	0,003
Верхні 95%	161,310	0,050
Нижні 95%	530,462	0,108
Верхні 95%	161,310	0,050

Джерело: Авторські розрахунки.

Зважаючи на вагому частку витрат на корми у структурі собівартості продукції тваринництва (у середньому по галузях 45-75%), важливим економічним показником ефективності використання кормової бази є коефіцієнт окупності кормів, що визначається за формулою:

$$K = \frac{C}{C}, \quad (2),$$

де K – коефіцієнт окупності витрат на корми при виробництві конкретного виду продукції тваринництва;

C – ціна конкретного виду продукції, грн/т;

C – собівартість кормів, витрачених на виробництво 1 т конкретного виду продукції, грн.

Значення коефіцієнта окупності кормів, витрачених на виробництво основних видів тваринницької продукції у сільськогосподарських підприємствах України, дослідних підприємствах Інституту кормів та сільськогосподарства Поділля і його динаміка у 2007-2011 роках наведені в таблиці 4.

4. Динаміка окупності витрачених кормів на виробництво тваринницької продукції в сільськогосподарських підприємствах

Об'єкт дослідження	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Молоко					
Україна	2,36	2,73	2,59	3,0	2,93
ДП «ДГ «Пасічна»	4,67	4,57	3,42	4,80	4,44
ДП «ДГ «Олександрівське»	3,18	2,66	2,98	3,83	3,64
Приріст ВРХ					
Україна	0,69	1,11	1,01	0,9	1,04
ДП «ДГ «Пасічна»	1,41	1,90	1,20	1,13	1,33
ДП «ДГ «Олександрівське»	1,19	1,53	1,16	0,88	1,22
Приріст свиней					
Україна	1,52	2,11	2,31	1,81	1,78
ДП «ДГ «Пасічна»	1,29	1,87	1,22	1,26	1,03
ДП «ДГ «Олександрівське»	1,34	2,53	2,63	1,46	2,19

Джерело: Авторські розрахунки.

У сільськогосподарських підприємствах України спостерігається позитивна тенденція до зростання коефіцієнта окупності кормів при виробництві молока, приросту великої рогатої худоби і свиней. Зокрема, на 1 грн, витрачену для годівлі дійних корів у 2011 році, припадало 2,93 грн доходу від реалізації, великої рогатої худоби на м'ясо – 1,04, свиней – 1,78 грн. Порівняно з 2007 роком ці показники зросли – відповідно на 24%, 50 і 17%.

Об'єктивнішу оцінку ефективності використання кормів відображає показник чистої

окупності кормів, який, на відміну від попереднього, враховує частку вартості кормів у собівартості продукції й розраховується за формулою:

$$K_q = \frac{C \times ПВ}{C \times 100}, \quad (3)$$

де K_q – чиста окупність кормів, грн;

$ПВ$ – питома вага вартості кормів у собівартості продукції тваринництва.

Результати розрахунку цього показника наведені у таблиці 5.

5. Динаміка чистої окупності витрачених кормів на виробництво тваринницької продукції

Об'єкт дослідження	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Молоко					
Україна	1,09	1,25	1,19	1,41	1,4
ДП «ДГ «Олександрівське» ІКСГП	1,26	1,25	1,28	1,65	1,67
ДП «ДГ «Пасічна» ІКСГП	1,44	1,53	1,14	1,5	1,68
Приріст великої рогатої худоби					
Україна	0,39	0,6	0,56	0,49	0,57
ДП «ДГ «Олександрівське» ІКСГП	0,56	0,82	0,58	0,43	0,71
ДП «ДГ «Пасічна» ІКСГП	0,59	0,77	0,5	0,64	0,58
Приріст свиней					
Україна	0,97	1,3	1,43	1,15	1,17
ДП «ДГ «Олександрівське» ІКСГП	0,67	1,45	1,46	0,84	1,02
ДП «ДГ «Пасічна» ІКСГП	0,73	1,14	0,74	0,68	0,58

Джерело: Авторські розрахунки.

Одержані результати мало відрізняються від попередніх: найбільш продуктивно використовуються корми у молочному скотарстві, найгірші показники у м'ясному. З метою визначення найвпливовіших чинників зміни результативного показника (чистої

окупності кормів) проведено його факторний аналіз при виробництві молока. В результаті було виявлено, що в ДП «ДГ «Олександрівське» у 2008 і 2011 роках зміни чистої окупності кормів відбувалися переважно за рахунок зміни вартості кормів (табл. 6).

6. Факторний аналіз зміни чистої окупності кормів у ДП «ДГ «Олександрівське»

Рік	Ціна 1 т молока, грн	Частка витрат на корми, %	Вартість кормів, грн	Зміна окупності за рахунок зміни		
				ціни	частки	вартості
2007	1496,2	40	470,7	-	-	-
2008	1842,5	47	693,8	0,25	0,20	-0,54
2009	1885,3	43	633,5	0,03	-0,12	0,11
2010	2633,3	43	686,7	0,48	0	-0,13
2011	3108,9	46	855,1	0,27	0,14	-0,39

Джерело: Авторські розрахунки.

У ДП «ДГ «Пасічна» визначальний вплив цінового фактора спостерігався у 2009-2010 роках. Так, у 2009 році зменшення окупності кормів на 0,39 грн відбулося переважно (на 0,28 грн) за рахунок зниження ціни на молоко. Вартість кормів відіграла головну роль у змінах коефіцієнта в 2008 році, а питома вага витрат на корми у структурі собівартості молока – у 2011 році.

Результати факторного аналізу зміни чистої окупності кормів у молочному скотарстві в сільськогосподарських підприємствах України різняться несуттєво від попередніх об'єктів аналізу. Паритетний вплив мали два фактори – цінова кон'юнктура (2008 і 2010 роки) і вартість кормів (2009 і 2011 роки). Частка кормів у структурі собівартості молока з року в рік майже не змінювалася (розмах варіації – 2%), тому значного впливу на результативний показник не мала.

При виробництві приросту великої рогатої худоби і свиней у дослідних підприємст-

вах жоден із факторів не мав домінуючої позиції впродовж досліджуваного періоду. Однак факторний аналіз зміни чистої окупності кормів при виробництві м'яса великої рогатої худоби і свиней у сільськогосподарських підприємствах України визначив ціну на відповідну продукцію найбільш вагомим фактором.

Висновки. 1. У сільськогосподарських підприємствах України спостерігаються низький рівень продуктивності сільськогосподарських тварин і високі витрати кормів із розрахунку на одиницю продукції, що зумовлено системними кризовими явищами у відповідних галузях та відсутністю належної державної підтримки;

2. Продуктивний потенціал у вітчизняних галузях тваринництва використовується тільки на 40-60 %. Однією з найвагоміших причин цього є нераціональна годівля тварин, що характеризується низьким вмістом протеїну, вітамінів й інших складових, не-

обхідних для високопродуктивного виробництва.

3. Розрахунок і динаміка показників ефективності використання кормів у сільськогосподарських підприємствах України доводять про стійку тенденцію до поліпшення ситуації у молочному скотарстві (скорочення витрат кормів на 1 кг молока в середньому за п'ять років становило -0,045 к. од.), у свинарстві (скорочення витрат кормів на 1 кг приросту в середньому за п'ять років становило - 2,25 к. од.). На виробництво 1 кг приросту ВРХ за аналогічний період витрати кормів у середньому зросли на 0,18 корм. од.

4. Продуктивність кормів у молочному скотарстві Іспанії, Німеччини, Данії, Голландії становить 1000-1100 кг (із розрахунку на 1 т к. од), м'ясному - 125, свинарстві - 250 кг, тоді як в Україні - відповідно 824 кг, 67 і 158 кг. Окупність кормів у європейсь-

ких країнах перевищує вітчизняні показники на 50-150 % [12]. Це пояснює низьку ефективність виробництва продукції тваринництва в Україні, її неконкурентоспроможність на внутрішньому й зовнішньому ринках.

5. Досвід ведення молочного скотарства в окремих успішних сільськогосподарських підприємствах, зокрема в наших дослідженнях мова йде про ДП «ДГ «Олександрівське» й ДП «ДГ «Пасічна», переконує у реальних можливостях вітчизняного виробника молочної продукції, що не використовуються нині на макроекономічному рівні, але можуть бути реалізовані запровадженням ефективних організаційно-економічних заходів у державі. У найбільш проблемних галузях, серед яких м'ясне скотарство й свинарство, державного втручання потребують, насамперед, такі напрями, як цінова, зовнішньоторговельна і кредитна політика.

Список використаних джерел

1. Азізов С.П. Організація ефективного кормовиробництва - основа розвитку тваринництва / С.П. Азізов, Б.М. Батов ; за ред. С.П. Азізова. - К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. - 194 с.
2. Воронецька І.С. Визначення собівартості молока на основі енергетичної оцінки кормів / І.С. Воронецька, О.М. Рибаченко, А.В. Тучик // Економіка АПК. - 2013. - № 1. - С. 38-45.
3. Калінчик М.В. Оптимізація раціонів годівлі корів як основний чинник конкурентоспроможності галузі молочного скотарства / М.В. Калінчик, І.М. Алексеєнко, К.О. Лисенко // Агросвіт. - 2005. - № 1. - С. 29- 33.
4. Карпусь М.М. Довідник поживності кормів / М.М. Карпусь, С.І. Карпович, А.В. Малієнко та ін.; за ред. М.М. Карпуся. - 2-ге вид. перероб. і доп. - К.: Урожай, 1988. - 400 с.
5. Косолапов В.М. Кормопроизводство - определяющий фактор сельского хозяйства России / В.М. Косолапов, И.А. Трофимов, Л.С. Трофимова, Е.П. Яковлева // Вестник Орловского ГАУ. - 2012. - № 1. - С. 29-32.
6. Ларетин Н.А. Стратегия устойчивого развития кормопроизводства / Н.А. Ларетин // АПК: экономика, управление. - 2011. - № 9. - С. 68-72.
7. Нетрадиційна оцінка кормів і складання раціонів за продукцією молока / [Кулик М.Ф., Петриченко В.Ф., Скоромна О.І. та ін.] ; за ред. М.Ф. Кулика, В.Ф. Петриченка, О.І. Скоромної, Ю.В. Обертюха. - Вінниця: ПП «Вид-во «Теза», 2006. - 543 с.
8. Сельманович В.Л. Кормопроизводство / В.Л. Сельманович. - Мн.: Новое знание, 2008. - С. 256.
9. Misbahu Bashir. The problem of livestock production is feeding / Bashir Misbahu / <http://www.dailytrust.info>: 12 September 2013.
10. Sleeter Bull. The Principles of Feeding Farm Animals / Bull Sleeter. - California: Macmillan, 2010. - 432 p.
11. Paul C. Feeds and feed production / C. Paul. - Oxford: Blackwell Publishing, 2003. - 210 p.
12. World feed panorama / WattAgNet (2009-01-05)/ <http://www.wattagnet.com>.

Стаття надійшла до редакції 23.04.2013 р.

*

Розвиток малих підприємств на селі

Постановка проблеми. Розвиток підприємницької діяльності на селі є невід'ємною складовою розв'язання економічних та соціальних проблем як сільського населення, так і держави в цілому. Однак стан розвитку малого підприємництва в сільській місцевості незадовільний, що вказує на необхідність формування якісної системи його підтримки. Тому є потреба аналізу бар'єрів розвитку малого підприємництва та визначення адекватних цілей для їх подолання.

Як показує досвід більшості країн із ринковою економікою, активний розвиток малого підприємництва дає змогу розв'язати проблему ефективної зайнятості сільського населення, забезпечити йому високий рівень життя, адже сільські жителі, на відміну від міських, не мають можливості швидко знайти роботу через відсутність великої концентрації однотипних підприємств на селі. Таким чином, мале підприємництво дає змогу реалізувати принцип «економічної людини», сформульований А. Смітом, коли підприємець, керуючись у забезпеченні ефективності власними інтересами, приводить до економічного зростання держави [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній науці накопичено значний практичний та теоретичний досвід із проблематики розвитку малого підприємництва на селі. Зокрема, її розглядали у своїх працях зарубіжні вчені: К. Веспер [26], Б. Даллаго [24], Р. Кантільон [23], Д. Марклей [25], А. Сміт [16] й ін. Дослідження окремих аспектів становлення і розвитку малого підприємництва на селі у вітчизняній науці висвітлено у працях З.С. Варналія [3], В.І. Герасимчука [4], С.І. Дем'яненка [5], В.К. Збарського [8], В.А. Кредісова [9], М.Й. Маліка [12], В.Я. Месель-Веселяка [10], С.К. Реверчука [14],

П.Т. Саблука [15], Л.О. Шепотько [21], М.Г. Шульського [22] та ін.

Мета статті – вивчити стан економічної діяльності малих підприємств на селі й динаміку їхнього розвитку, розробити рекомендації щодо ефективного подолання існуючих проблем.

Виклад основних результатів дослідження. Як відомо, переваги малого бізнесу – мобільність, здатність швидко пристосовуватися до змін споживчого попиту, раціональна організаційна структура підприємства, оперативність освоєння випуску нової продукції малими партіями, низькі експлуатаційні витрати [11]. Суть і значення малого бізнесу полягає у тому, що він є соціально значимим сектором ринкової економіки; становить основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру й якісну характеристику ВВП; забезпечує структурну перебудову економіки, швидку окупність витрат, свободу ринкового вибору, насичення ринку споживчими товарами та послугами повсякденного попиту, запровадження інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління [3].

Малий бізнес на селі розвивається в двох основних напрямках: сільськогосподарського й несільськогосподарського спрямування. Оскільки домінуючою тенденцією в розвитку економічної підсистеми села є збереження та поглиблення його монофункціональності на сільськогосподарській основі, то на нинішній час провідним є саме сільськогосподарське підприємництво. Інші напрями підприємництва, на жаль, не відіграють значної ролі в економічному житті села. Рівень розвитку малого підприємництва на селі визначає соціально-економічний добробут сільського населення. Особливостями підприємництва в аграрній сфері є сезонність виробництва та завантаженості технічних

засобів, нерівномірне надходження доходів протягом року, розташування земельної ділянки, високий ступінь ризику, пов'язаний із природно-кліматичними факторами й екологічною ситуацією тощо [17].

Найпоширенішими суб'єктами малого підприємництва на селі є особисті селянські господарства (ОСГ), фермерські господарства (ФГ), фізичні особи – підприємці та малі підприємства – товариства з обмеженою відповідальністю. У Законі України “Про особисте селянське господарство” воно визначається як господарська діяльність, що здійснюється без створення юридичної особи фізичною особою або особами, які пов'язані сімейними відносинами і спільно проживають, із метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки й споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг із використанням майна особистого господарства, зокрема у сфері сільського зеленого туризму [8].

ОСГ разом із сільськогосподарськими підприємствами є головними виробниками сільськогосподарської продукції. До малого підприємництва на селі належать товарні ОСГ (коефіцієнт товарності 70-100%), що безпосередньо реалізують надлишки готової продукції й діяльність яких спрямована, насамперед, на одержання таких надлишків. Власники ОСГ вважають за краще не реєструватися юридично як суб'єкти підприємницької діяльності, оскільки це дає їм можливість не підлягати оподаткуванню та звільнитися від організаційних формальностей, пов'язаних із реєстрацією й веденням бізнесу.

ФГ формується на основі приватної власності або оренди на землю й засоби виробництва, одноосібного володіння та/або користування ними і повної відповідальності за результати діяльності. Основними видами діяльності ФГ є виробництво та переробка, транспортування, зберігання, реалізація сільськогосподарської продукції власного виробництва, сільський туризм. Згідно із Законом України “Про фермерське господарство”, громадяни мають право на одержання земельної ділянки для здійснення господарювання, розмір якої не перевищує

50 га ріллі й 100 га всіх земель. Крім того, фермери мають право додатково орендувати земельні ділянки на виробничі потреби в населення [9].

ФГ самостійно визначає напрям своєї діяльності, необхідні умови забезпечення ефективного використання землі, збереження і поліпшення її родючості, обсяги виробництва та форми реалізації продукції. ФГ організувалися шляхом: створення з ОСГ; формування кількох господарств.

Крім того, на селі функціонують несільськогосподарські малі підприємства у вигляді фізичних осіб – підприємців, які відповідно до Закону України «Про державну підтримку малого підприємництва» визначаються як суб'єкти підприємницької діяльності, що реєструються в установленому порядку і ведуть підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. Фізична особа–підприємець проводить діяльність на підставі виданого свідоцтва про реєстрацію; за умови торговельної діяльності – на підставі додатково виданого патенту на її ведення та, в окремих випадках, ліцензії, якщо його основна або супутня діяльність входить до переліку обов'язкових для ліцензування видів.

Малі підприємства є самостійними суб'єктами господарювання будь-якої організаційно-правової форми й форми власності, що має статус юридичної особи. Вони – невід'ємна складова сектору сільського підприємництва і порівняно з іншими суб'єктами господарської діяльності, мають переваги щодо можливостей розробляти та запроваджувати інноваційні продукти й послуги.

Дані таблиці 1 показують, що найбільша частка у структурі сільськогосподарських угідь, а також у виробництві сільськогосподарської продукції належить особистим селянським господарствам України, причому в них зайнято більше половини працездатного сільського населення. Друге місце посідають фермерські господарства як за зайнятістю працездатного населення, так і виробництвом сільськогосподарської продукції. Однак частка фермерських господарств є значно меншою порівняно з ОСГ.

1. Частка малих аграрних формувань в Україні, %

(станом на 01 січня 2011 року)

Вид малого підприємництва	Частка у структурі с.-г. угідь	Частка у виробництві продукції с.г.	Частка зайнятого працездатного населення
Особисті селянські господарства	38,2	48,2	56,4
Фізичні особи–підприємці, зайняті сільськогосподарською діяльністю	-	5,0	0,7
Фермерські господарства	9,2	6,9	1,2
Малі підприємства, зайняті с.-г. діяльністю	-	3,1	1,5

Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Джерело: [19].

Аналіз соціально-економічних передумов становлення та розвитку малого підприємництва на селі проведемо на основі даних Хмельницької області за 2007-2011 роки, опублікованих у статистичному збірнику Головного управління статистики у Хмельницькій області під назвою «Діяльність малих підприємств Хмельницької області у 2011 році». У рейтингу регіонів України за 2007-2011 роки за станом розвитку й підтримки малого підприємництва на місцевому рівні Хмельницька область посідає дев'яте місце та входить до групи регіонів – «переслідувачів лідерів» (8-10 місце) [18].

Особисті селянські господарства Хмельницької області в 2011 році у структурі

сільськогосподарського виробництва мають частку понад 50%, що більше на 2,4%, ніж у середньому по Україні (табл. 1). У виробництві таких культур як картопля, овочі, плоди та ягоди частка ОСГ становить 99,3; 94,7; 91,0% відповідно (рис. 1). Одним із основних джерел забезпечення сільського населення продуктами харчування було й залишається особисте селянське господарство. Частка зернових і технічних культур ОСГ значно зменшилася. В області створюються агрохолдинги, які використовують новітню техніку та прогресивні технології й більше орієнтуються на виробництво зерна і технічних культур.

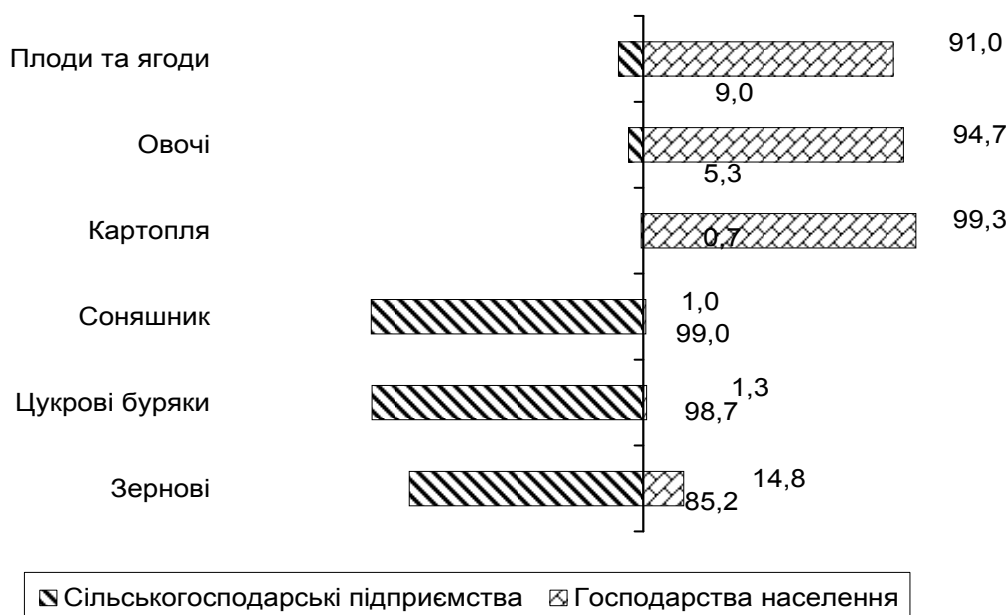

Рис. 1. Розподіл виробництва основних видів продукції рослинництва Хмельницької області за категоріями господарств у 2011 році, %

Джерело: [18].

Упродовж останніх років в області спостерігалось суттєве розширення площ сільськогосподарських угідь у власності та користуванні населення, що стало можливим завдяки масштабному розпаюванню земель у ході реформування аграрного сектору. Якщо в 1990 році сільськогосподарські підприємства області використовували 91,7%, а населення – 8,3% сільськогосподарських угідь, з них посівні площі – 8,0%, то в 2011 році – відповідно 56,7 і 43,3% (23,7% – посівні площі господарств). На кінець 2011 року в користуванні господарств населення було 655,2 тис. га сільгоспугідь, із них під посівами сільськогосподарських культур – 254,7 тис. га. У розрізі посівних площ господарств населення області найбільшу площу мають зернові й зернобобові культури – 91,5 га, далі – картопля, овоче-баштанні культури – 78,4 га, кормові – 81,1 га і технічні – 3,5 га.

Отже, розширення площ угідь, які належать ОСГ, є важливим чинником, що позитивно вплинув на їхній розвиток.

У результаті реформування на селі та розпаювання збільшилася кількість техніки у володінні господарств населення. Так, на початок 2012 року вони мали 8071 трактор (на 3,2% більше, ніж на початок 2011 р.), 950 зернозбиральних комбайнів (на 8,8% більше), 3428 вантажних і вантажно-пасажирських автомобілів (на 0,6% менше), крім того, 5014 міні-тракторів та мотоблоків (у 2,2 рази більше).

У господарствах населення, як і в попередні роки, зосереджено більшу частину всіх видів худоби. Проте порівняно з початком минулого року простежується зменшення поголів'я на 2,0-9,6%, що відбувається по всіх видах продукції тваринництва, крім виробництва вовни (на 7%) та меду (на 0,4%). Такі тенденції збережуться й на майбутнє, оскільки закупівельна ціна молока низька, а можливості для наросування поголів'я великої рогатої худоби у селян досить малі.

Виробництво свинини в ОСГ також значною мірою залежить від потреб переробних підприємств та ціни на ринку. Починаючи з 2005 року включно, в області поголів'я

свиней скоротилося на 25,6 тис. гол. (або на 11,7%), птиці всіх видів – на 619,9 тис. гол. (або на 21,5%). Несприятлива ринкова кон'юнктура, значне подорожчання послуг з обробітку землі й вартості кормів призвели до скорочення поголів'я худоби та птиці.

Стабільним залишається лише виробництво меду, а порівняно з 2005 роком у 2011-му збільшилося на 39,3 тис. сімей бджіл (на 16,3%).

Другим чинником, який позитивно впливає на розвиток ОСГ, є можливість реалізації продукції. Основним ринком її збуту для ОСГ є обласний центр – м. Хмельницький, міста обласного підпорядкування – Кам'янець-Подільський, Нетішин, Славути, Старокостянтинів і Шепетівка, тому обсяги виробництва сільськогосподарської продукції (картопля, овочі, молоко) у віддалених районах менші, ніж у районах, які мають близьке розташування та регулярне транспортне сполучення.

Виробництво технічних культур пов'язане із наявністю в окрузі переробних підприємств. Так, на нинішній час в області збереглися сім діючих цукрових заводів. Це – у Волочиському районі, де найбільше виробництво цукрових буряків господарствами населення (31,2%), Теофіпольському (8,9%), Красилівському (5,9%), Старокостянтинівському (4,3%), Ізяславському (4,3%) районах. У Хмельницькому районі (1,28%) не такий великий показник, але селяни прилеглого до нього Ярмолинецького району реалізують свою продукцію (11,1%), Дунаєвського (6,8%), така ж ситуація у Шепетівському районі (0,4%), де реалізують свою продукцію селяни Білогірського району (13,7%).

Вирощуванням картоплі господарства населення займаються більше у Хмельницькому, Красилівському, Дунаєвському районах, де на них припадає більше 10% продукції.

Виробництво зернових поширене в усіх районах, лідерами є Кам'янець-Подільський – 12,0%, Волочиський – 8,4 та Старокостянтинівський – 8,4%.

Виробництво свинини найбільше в Дунаєвському – 17,1 тис. гол. (або 8,0%), Кра-

силівському – 15,8 тис. гол. (або 7,4%) та Славутському – 15,2 тис. гол. (або 7,1%) районах. Це пояснюється розміщенням на території останніх районів м'ясопереробних підприємств і добрим автомобільним сполученням із містами, де знаходяться основні ринки збуту для ОСГ.

Вирощування овець та кіз не так поширено в районах області. Їхнім вирощуванням займаються тільки деякі райони, такі як: Кам'янець-Подільський – 2,0 тис. гол. (9,1%), Хмельницький – 1,4 тис. гол. (6,5%), Старокостянтинівський – 1,1 тис. гол. (5,0%).

Господарствами населення вироблено 50,6% загального обсягу валової продукції, в т.ч. рослинництва – 43,6%, тваринництва – 68,2%. Одним із основних джерел забезпечення сільського населення продуктами харчування було й залишається особисте селянське господарство. Хоча на розвиток ОСГ негативно впливає низка факторів. Серед основних необхідно зазначити такі: неодноразова підтримка з боку держави (фінансова, технічна, інформаційна тощо), особисті якості власника-господаря (рівень менеджменту, освіти, культури, професійно-кваліфікаційні параметри) і найголовніше – бажання працювати.

На нинішній та найближчий час ОСГ є однією з вагомих форм господарювання. Проте їх не слід вважати прогресивною формою господарювання в сільському господарстві, оскільки вони надто малі для того, щоб у них можна було реалізувати досягнення науково-технічного прогресу. ОСГ, на наш погляд, можуть ефективно функціонувати за наявності таких умов: спеціалізуватися на виробництві тих видів продукції, де використовується значна частка ручної праці; об'єднуватися між собою, створювати кооперативи; інтегруватися з фермерськими господарствами, приватними й сільськогосподарськими підприємствами колективних форм організації праці; трансформуватися у фермерські та приватні господарства. При цьому державі потрібно створити сприятливі умови для нормального функціонування товарних ОСГ. Насамперед це стосується створення мережі агрохімічного, зоотехніч-

ного, ветеринарного й агросервісного обслуговування, консультацій із різних питань сільськогосподарського виробництва, закупівлі та реалізації продукції [1].

Основою відродження підприємницької діяльності на селі є фермерство, розвиток якого, на противагу ОСГ, сприятиме впровадженню інтенсивних технологій і широкому використанню новітньої техніки, розв'язанню соціальних проблем сільських жителів.

За даними Головного управління статистики у Хмельницькій області, на кінець 2011 року нараховувалося 1290 ФГ, що на 23 господарства (1,8%) більше, ніж на кінець 2010 року, причому тенденція до збільшення кількості ФГ в області почала свій відлік з 2008 року. Площа сільськогосподарських угідь фермерських господарств порівняно з 2007 роком зменшилася на 35,8 тис. га (23,2%), у тому числі рілля – на 35,1 тис. га. Крім землі, наданої для ведення ФГ, фермери використовують орендовану землю – землі запасу сільських рад, паї селян тощо.

Валова продукція сільського господарства, вироблена у ФГ області, зросла від 174 млн грн у 2007 році до 515,6 млн грн у 2011-му, тобто майже утричі. Це відбулося не лише за рахунок збільшення кількості ФГ, а й у зв'язку з підвищенням урожайності та впровадженням інтенсивних технологій вирощування сільськогосподарських культур, хоча при цьому площа рілля зменшувалася.

У цілому за 2011 рік фермерами було реалізовано сільськогосподарської продукції власного виробництва на 450,3 млн грн. Від продажу продукції рослинництва одержано 351,0 млн грн чистого доходу (виручки), або 78% від реалізації усієї сільгосппродукції власного виробництва, продукції тваринництва – 64,7 млн грн. Загалом, від реалізації сільгосппродукції фермерські господарства одержали прибутку 83,6 млн грн, рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності становив 23,9%, у т.ч. з виробництва рослинницької продукції – 27,3, тваринницької – 10,5%.

Результати діяльності ФГ Хмельницької області протягом 2007-2011 років оцінимо

за допомогою інтегрального індексу динаміки (табл. 2), який згідно з [2] обчислюється за формулою:

$$I = \frac{1}{n} \cdot \sum_{i=1}^n \frac{X_{ik}}{X_{in}}$$

де X_{in} , X_{ik} – i -й частковий показник відповідно на початок і кінець періоду;
 n – число часткових показників.

2. Результати сільськогосподарської діяльності фермерських господарств Хмельницької області, млн грн

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Інтегральні індекси динаміки
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг	208,0	288,1	250,4	326,1	432,9	1,2210
У т.ч. від сільськогосподарської продукції – всього	185,4	261,3	240,9	310,6	415,7	1,2398
з неї: рослинництва	155,0	215,4	214,1	278,6	351,0	1,2362
тваринництва	30,4	45,9	26,8	32,0	64,7	1,3274
Чистий прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг	34,5	70,2	37,7	47,1	83,6	1,3990
У т.ч. від сільськогосподарської продукції – всього	30,2	52,8	35,3	43,7	81,3	1,3788
з неї: рослинництва	34,5	50,0	34,8	43,9	75,2	1,2799
тваринництва	-4,3	2,8	0,5	-0,2	6,1	–
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %	19,9	30,6	17,7	16,9	23,9	1,1213
У т.ч. від сільськогосподарської продукції – всього	19,5	25,3	17,2	16,4	24,3	1,1031
з неї: рослинництва	28,6	30,2	19,4	18,7	27,3	1,0305
тваринництва	-12,3	6,5	1,9	-0,6	10,5	–

Джерело: Розраховано автором на основі джерела [19].

Аналіз результатів таблиці 2 показує, що значення інтегрального індексу динаміки для всіх показників (за винятком продукції тваринництва, де цей індекс не можна розрахувати через різні за знаком значень) перевищує одиницю. Це означає, що упродовж вказаного періоду спостерігалася позитивна динаміка, яка вказує в цілому на зростання показників, незважаючи на коливання їхніх значень в окремі роки. Варто зазначити, що найбільше зростання виражається чистим прибутком від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг. Однак рівень рентабельності у виробництві продукції рослинництва залишився практично незмінним (зріс усього на 3%). Динаміка розвитку тваринництва у ФГ за цей період характеризується значними перепадами, хоча за результатами 2011 року спостерігається позитивна тенденція порівняно з попереднім роком.

Найбільшим недоліком сучасного функціонування малих підприємств у сільському господарстві є відсутність спеціалізації на

виробничому напрямі. Малі підприємства повинні сконцентруватися на виробництві продукції, яка забезпечить раціональне використання робочої сили та найбільше надходження виручки на одиницю продукції. Важливим показником, що характеризує реалізацію продукції малих підприємств, є операційні витрати, пов'язані з цією діяльністю.

Операційні витрати з реалізованої продукції (робіт, послуг) за складовими у відсотках до загальної суми операційних витрат із реалізованої продукції (робіт, послуг) представлені на графіках 1–6 (рис. 2).

У 2011 році операційні витрати на 1 грн реалізованої продукції по області зменшилися порівняно з 2010 роком на 2,5 коп., з 2007-м – на 0,6 коп. Протягом 2011 року найефективніше працювали малі підприємства Старокостянтинівського, Білогірського, Славутського районів, які в середньому на 1 грн реалізованої продукції витратили 78,7-83,4 коп.

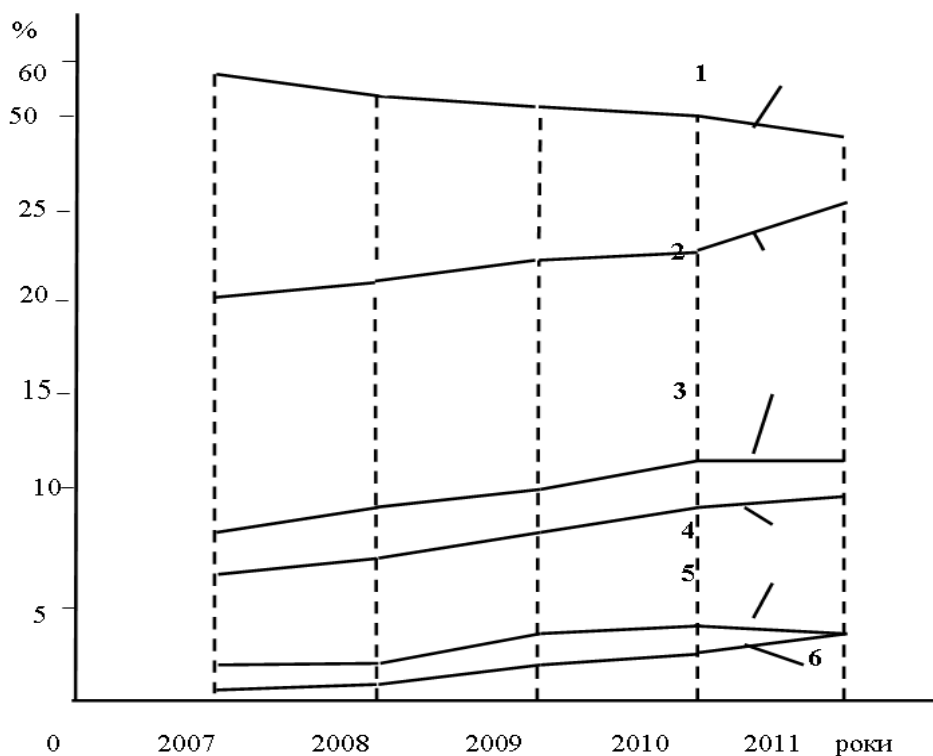

Рис. 2. Операційні витрати малих підприємств Хмельницької області з реалізованої продукції (робіт, послуг):

1 – вартість товарів і послуг, придбаних для перепродажу та реалізованих без додаткової обробки; **2** – матеріальні витрати; **3** – інші операційні витрати; **4** – витрати на оплату праці; **5** – амортизація; **6** – відрахування на соціальні заходи.

Джерело: Розраховано автором.

3. Рентабельність діяльності малих підприємств, %

Вид діяльності	Рівень рентабельності (збитковості)				
	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Операційна	7,0	2,8	-1,4	3,2	8,6
Загальна	0,7	-2,2	-6,8	-2,7	5,6

Джерело: [20].

За даними таблиці 3 можна зробити висновки, що як операційна, так і загальна діяльність малих підприємств були збитковими

у 2009 році, а найбільшої рентабельності вони досягли у 2011 році.

4. Чистий прибуток (збиток) малих підприємств

Рік	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		До загальної кількості підприємств, %	Фінансовий результат	До загальної кількості підприємств, %	Фінансовий результат
2007	20680,5	67,8	224235,2	32,2	203554
2008	-83054,0	63,1	304270,4	36,9	387324,4
2009	-263993,8	60,9	215272,3	39,1	479266,1
2010	-101991,4	58,6	282651,0	41,4	384642,4
2011	306761,0	66,4	628709,5	33,6	321948,5

Джерело: [20].

Аналізуючи результати таблиці 4, бачимо, що понад 40% малих підприємств Хмельницької області у 2010 році були збитковими, причому фінансовий результат (саль-

до) протягом 2008-2009 років був негативним і досяг позитивного значення лише за підсумками господарської діяльності малих підприємств на селі у 2011 році.

Висновки. 1. Динаміка малого підприємництва на селі зазнає впливу як негативних, так і позитивних факторів: нестача кваліфікованої робочої сили, високий рівень трансакційних витрат, територіальна розосередженість населених пунктів, наявність додаткових ресурсів у вигляді корисних копалин тощо, забезпеченість сільськогосподарськими землями, близькість розміщення відносно рекреаційних зон й інші.

2. У виробництві сільськогосподарської продукції у Хмельницькій області значну частку мають особисті селянські господарства, які виробляють більше половини її загально-го обсягу. Однак, на наш погляд, ОСГ можуть ефективно функціонувати за наявності таких умов: спеціалізуватися на виробництві трудомістких видів продукції; об'єднуватися між собою, створювати кооперативи; інтегруватися з фермерськими господарствами, приватними та сільськогосподарськими підприємствами колективних форм організації праці; трансформуватися у фермерські й приватні господарства. При цьому державі

слід створити мережу агрохімічного, зоотехнічного, ветеринарного та агросервісного обслуговування, консультацій з різних питань сільськогосподарського виробництва, закупівлі й реалізації продукції.

3. Кількість фермерських господарств Хмельницької області упродовж 2007–2011 років значно скоротилася при одночасному збільшенні площі земельних угідь. Результати їх сільськогосподарської діяльності протягом вказаного періоду характеризуються позитивною динамікою. Це свідчить про позитивні тенденції розвитку ФГ, тому що у потужніших із них є більші можливості для впровадження новітніх технологій і високопродуктивної техніки, використання висококваліфікованих кадрів тощо.

4. Ефективність функціонування й розвитку малих підприємств на селі значною мірою залежить від фінансової та організаційної підтримки з боку органів державної і місцевої влади, особливо це має вирішальне значення у період їхнього становлення.

Список використаних джерел

1. *Балаш Л.Я.* Напрями розвитку особистих селянських господарств у пореформений період [Електронний ресурс] / Л.Я. Балаш, О.В. Лисюк, М.І. Андрушко. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua>.
2. *Бобков В.* Динамика уровня жизни населения / В. Бобков, П. Масловский-Мстиславский // *Экономист*. – 1994. – № 6. – С. 57.
3. *Варналій З.С.* Мале підприємництво: основи теорії і практики. – 2-ге вид., випр. і доп. / З.С. Варналій. – К.: Знання, КОО, 2003. – 302 с.
4. *Герасимчук В.І.* Малий та середній бізнес як сфера зайнятості: методологія, аналіз, проблеми розвитку / В.І. Герасимчук. – К.: УІСД, 2002. – 116 с.
5. *Дем'яненко С.І.* Формування виробничих витрат селянських (фермерських) господарств в умовах ринкової економіки / С.І. Дем'яненко. – К.: Урожай, 1994. – 152 с.
6. Закон України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
7. Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003, № 973-IV, зі змінами, внесеними згідно із Законом України від 16.06.2011 р. № 3523-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
8. *Збарський В.К.* Особисті селянські господарства в становленні малих форм господарювання / В.К. Збарський // *Економіка АПК*. – 2004. – №1. – С. 48-53.
9. *Кредісов В.А.* Підприємництво вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою / В.А. Кредісов. – К.: Знання України, 2003. – 328 с.
10. *Месель-Веселяк В.Я.* Реформування аграрного сектора України: здобутки і проблеми / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2003. – № 5. – С. 3-8.
11. *Мочерний С.В.* Економічна енциклопедія. – Т.1 / [ред. кол. С. В. Мочерний та ін.]. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – 236 с.
12. *Основи аграрного підприємництва* / [М.Й. Малік, В.В. Зіновчук, Ю.О. Лупенко та ін.]; під заг. ред. М.Й. Маліка. – К.: Інститут аграрної економіки, 2001. – 582 с.
13. *Остапчук А.Д.* Мале підприємництво – основа сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / А.Д. Остапчук, В.Г. Вдович. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
14. *Реверчук С.К.* Малий бізнес: методологія, теорія і практика / С.К. Реверчук. – К.: ІЗМН, 1996. – 192 с.
15. *Саблук П.Т.* Демографічні проблеми українського села / П.Т. Саблук, К.І. Якуба. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2002. – 38 с.
16. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Наука, 1993. – 484 с.

17. Стан і перспективи українського села (дослідження громадської думки мешканців сільської місцевості України) ; за ред. Т.О. Осташко. – К.: Інститут сільського розвитку, 2006. – 60 с.
18. Статистичний збірник. Діяльність малих підприємств Хмельницької області у 2011 році ; за ред. В.В. Скольського. – Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2012. – 138 с.
19. Статистичний збірник. Сільське господарство України за 2011 рік ; за ред. Н.С. Власенко / Державна служба статистики України. – К., 2012. – 386 с.
20. Статистичний збірник. Сільське господарство Хмельницької області за 2011 рік ; за ред. В.В. Скольського. – Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2012. – 242 с.
21. *Шепотько Л.О.* Українське село: проблеми і перспективи / Л.О. Шепотько. – К.: Урожай, 1991. – 238 с.
22. *Шульський М.Г.* Фермерство: проблеми становлення і розвитку / М.Г. Шульський. – Львів, 2004. – 392 с.
23. *Cantillon R.* Essai sur la nature du commerce en general / R. Cantillon. – Paris, 1952. – P. 28-33.
24. *Dallago B.* Context and Policies for the Transformation and Growth of SMEs: The Case of Hungary with Russian Implications / Bruno Dallago. – UNU/WIDER: Helsinki, Finland, 1999. – 89 p. ISBN 952-455-044-0 (internet publication).
25. *Markley D.* Entrepreneurs & Entrepreneurship / Deborah Markley-Co-Directors-Don Macke. – Monograph, 2003.
26. *Vesper Karl.* Entrepreneurship Education / Karl Vesper. – Babson College Center for Entrepreneurship, January 1986. – 448 p. – (Frontiers of entrepreneurship research).

Стаття надійшла до редакції 22.07.2013 р.

* * *

Новини АПК

АПК має стати ключовим сектором для розвитку економіки України

Стрімкий розвиток національної економіки може забезпечити аграрний сектор. Про це на регіональному засіданні Всесвітнього економічного форуму говорив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк. За його словами, лише в цьому році валове виробництво вітчизняної сільськогосподарської продукції зростає на 8-9%, а за обсягами експорту Україна вийде на перше місце у світі щодо соняшникової олії, на друге – щодо зернових і на дев'яте – щодо курятини.

«Ці досягнення – тільки початок реалізації вітчизняного експортного потенціалу. Наразі ми працюємо над залученням інвестицій в аграрний сектор та розвитком державно-приватного партнерства. Водночас ми акцентуємо увагу на середньо- та дрібнотоварному виробництві. Саме воно має зайняти значну нішу на внутрішньому та зовнішньому ринках сільгосппродукції. Аграрний сектор економіки України готовий до будь-яких викликів світового ринку. Крім того, Україна вже в змозі відігравати стабілізуючу роль у ціновій ситуації на ринках базових сільгоспкультур. Та головне – саме сільське господарство забезпечить достатній резерв для стійкості національної економіки. Тому сценарій розвитку економіки України, який базується на аграрному секторі, – найбільш оптимальний та ефективний», – наголосив Міністр.

Глава відомства також додав, що необхідно гармонійно поєднати економічні інтереси великого, середнього та дрібного аграрного бізнесу. Ідея такої моделі розвитку вітчизняного АПК закладена у схваленій Урядом Стратегії розвитку аграрного сектору економіки до 2020 року.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.М. ЦІХАНОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет*

*О.М. ЦІХАНОВСЬКА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький інститут економіки
Тернопільського національного економічного університету*

Функціонування роздрібних продовольчих ринків як складових збутової інфраструктури

Постановка проблеми. Характерною рисою функціонування економіки України на сучасному етапі є здійснення істотних трансформаційних процесів, які не завершені до цього часу. Перехідний період супроводжується різкими негативними наслідками, що спричинили зниження рівня життя населення.

З'явилося багато типових процесів деформації у розвитку торгівлі, серед яких слід виділити зниження рівня забезпеченості населення мережею роздрібних торговельних підприємств, погіршення її технічного і технологічного рівня, зростання роздрібних цін на товари та послуги. Це призвело до розширення не альтернативної, відносно культури обслуговування й технології торгівлі, роздрібною мережі. За таких умов почали активно розвиватися роздрібні продовольчі ринки, які стали серйозним конкурентом роздрібній торговельній мережі й витісняють її з товарного обігу. Це, насамперед, пов'язано із соціальною значущістю даних підприємств торгівлі, яка виявляється в наданні додаткових робочих місць за умов зростаючого безробіття, а також реалізації товарів за нижчими цінами відносно цін на товари роздрібних торговельних підприємств, в умовах інфляції та зниження реальних доходів населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі теоретичні й практичні аспекти функціонування роздрібних продовольчих ринків висвітлено у наукових працях вітчизняних і зарубіжних економістів: С. Гірц [1], І.В. Свиноуса [2], Дж. Скотта [3], О.М. Шпичака [4].

Мета статті – розкрити роль роздрібних продовольчих ринків у товарорусі сільськогосподарської продукції від виробника до кінцевого споживача.

Виклад основних результатів дослідження. Значення роздрібних продовольчих ринків (базарів) у «тіньовому» економічному житті суспільства в цілому було першорядним. При цьому ситуація на ринках цілком визначалася діяльністю нелегальних постачальників. Саме порушники продовольчої монополії в період становлення радянської влади забезпечували ринки продовольчими товарами. Їх збували на базарах торгово-посередницької структури й найняті ними реалізатори. Ринки стали початковими та кінцевими пунктами торговельних експедицій. У період посилення діяльності «мішечників» у 1919 – початку 1920-х років вони відігравали роль справжніх центрів нелегального постачання. Тут вільні добувачі продовольства скуповували товари; спілкувалися й ділилися інформацією; домовлялися один з одним про створення дорожніх колективів; сюди поверталися із провізією з метою наступного перепродажу. На базарах міст продовольчих регіонів посередники укладали угоди зі своїми колегами по ремеслу, що закуповували провізію оптом у навколишніх містечках і селах. На територіях ринків розташовувалися склади, в яких розміщували товари й продукти професійних мішечників. Вартові, призначені колективами торгово-посередницьких структур, контролювали території базарів і попереджали нелегальних підприємців та їхніх працівників про небезпеку. Подібна ситуація спостерігається і в нинішній час.

За часів СРСР торгівля на роздрібних продовольчих ринках звалася «колгоспною». Колгоспна торгівля – одна з форм радянської торгівлі, здійснювана колгоспами й колгоспниками, що реалізували лишки своєї сільськогосподарської продукції, яка залишалася після виконання зобов'язань перед державою та забезпечення своїх виробничих і особистих потреб. Колгоспна торгівля виникла в період колективізації сільського господарства, коли в нашій країні здійснювався перехід дрібних селянських господарств до великого землеробства. Особливості колгоспної торгівлі, зумовленої існуванням товарного виробництва, групової колгоспної власності й особистого підсобного господарства (ОПГ) колгоспників, полягали у тому, що купівля-продаж відбувалися між безпосередніми виробниками і споживачами товарів, ціни встановлювалися під впливом попиту та пропозиції на ринку. На відміну від державної й кооперативної торгівлі як організованого ринку обсяг обороту колгоспної торгівлі та ціни не планувалися державою. Однак вона регулювала колгоспну торгівлю за допомогою заходів економічного характеру шляхом розширення державної й кооперативної форм торгівлі, які реалізували товари за твердими цінами.

Збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, підвищення його товарності та проведення певної політики в галузі заготівель є найважливішими й вирішальними економічними факторами розвитку колгоспної торгівлі. Постанова березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС «Про невідкладні заходи з подальшого розвитку сільськогосподарства», а також скасування необґрунтованих обмежень особистого підсобного господарства колгоспників, робітників і службовців, скасування податку з осіб, що мають в особистій власності худобу, створили нові можливості для розвитку сільськогосподарського виробництва, нарощування продажів сільськогосподарських продуктів державним та кооперативним організаціям, а також на колгоспному ринку. Хоча питома вага колгоспної торгівлі в загальному роздрібному товарообігу була невелика (у 1969 р. – 2,8%), проте вона відігравала помітну роль у постачанні міському населенню

продуктів харчування, особливо таких, як м'ясо, овочі, картопля, фрукти.

Організована колгоспна торгівля сприяла розв'язанню багатьох проблем, пов'язаних із купівлею жителями міста продуктів харчування. Асортимент продовольчих товарів на колгоспних ринках був більш-менш стабільним. Тут жителі міст купували сільськогосподарську продукцію, вирощену головним чином в особистих селянських господарствах.

Важливо, що колгоспна торгівля мала лише допоміжне значення у постачанні міста продуктами харчування. У середньому по містах країни в 1938-1940 роках реалізація продуктів у рамках колгоспної торгівлі становила тільки 13,3% всієї реалізації. Часом обсяги продажів колгоспної торгівлі істотно перевищували внесок державної торгівлі, але це стосувалося лише пшеничного борошна й вершкового масла.

Збереження до середини 60-х років минулого століття селянської базарної торгівлі було своєрідним показником товарного спрямування особистого господарства селян (у 50-ті роки частка проданого на ринку зерна становила від 2 до 6% від вирощеного в ОПГ, картоплі – 7, м'яса – від 9 до 21, молока близько 4, яєць – від 10 до 18%). Переважно така «торгівля», за спостереженнями В.Б. Островського, набувала форми прямого продуктообміну, особливо у воєнні й повоєнні роки, коли селяни обмінювали продукти харчування на промислові товари. Стан торгівлі характеризувався недостатнім розвитком товарно-грошових відносин і ринкової інфраструктури, й разом із тим стимулювався потребами купівлі найнеобхідніших виробів промисловості, одержання грошей для сплати податків.

Процес торгівлі на роздрібних продовольчих ринках досить суттєво відрізняється від інших організованих форм торгівлі продовольчими товарами. На основі досліджень С. Гірца можна виокремити такі відмінності [1, с. 29]:

низький рівень обізнаності як покупців, так і продавців щодо рівня цін, якості товару; наявність постійних клієнтів у продавців; базарний торг.

Нині ринки залишаються одним із основних джерел постачання населенню міст і промислових центрів високоякісної сільсько-

господарської продукції. Це суб'єкти господарювання, створені на відведених за рішенням місцевих органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування земельних ділянках та зареєстровані в установленому порядку, функціональними обов'язками яких є надання послуг і створення для продавців та покупців належних умов у процесі купівлі-продажу товарів за цінами, що складаються залежно від попиту й пропозицій [5].

Посилення руху серед споживачів агропродовольчої продукції щодо підтримання та захисту екологічності й безпечності продукції у світі та нашій країні зумовлює необхідність пошуку способів задоволення цієї потреби. Нині у країнах Європи набув поширення такий спосіб задоволення потреб міського населення у свіжій і безпечній фермерській продукції, як через замовлення фермеру виростити необхідну продукцію [6]. Міські органи влади збирають замовлення й формують банк можливих постачальників, узгоджують терміни поставки та вид продукції. Цей підхід також є корисним для вітчизняної практики, щоб дрібні товаровиробники плодоовочевої продукції мали можливість формувати прямі й оперативні канали реалізації.

Подібна практика спостерігається в Росії, де холдингом «КорпЕстейт» (входить у корпорацію «Ростик Груп») удосконалено форми роздрібної торгівлі продуктами харчування через створення екоринків, забезпечених сучасним обладнанням спеціалізованих торговельних центрів, призначених для продажу фермерами та регіональними виробниками своєї продукції безпосередньо кінцевим покупцям. Сільськогосподарські товаровиробники орендують торговельні площі й у форматі традиційної ринкової торгівлі пропонують товари покупцям [7].

Концепція екоринків передбачає пристосування до потреб фермерів та інших сільгоспвиробників, а сам власник налаштований на позиціонування їх як центрів збуту сільськогосподарської продукції. Відповідно, можна говорити і про появу нової форми позамагазинної торгівлі, за якої кінцевий покупець та постачальник взаємодіють безпосередньо, але при цьому власник торгового центру відповідає за просування єдиного

бренду екоринків (що відсутнє при торгівлі на міських споживчих ринках).

Формування мережі продовольчих ринків створює такі вигоди: для споживачів – своєчасне забезпечення дешевшими та якісними продуктами харчування, ринковою інформацією; для товаровиробників – створення однакових умов для виходу на конкурентний ринок; прискорення або спрощення порядку просування продукції до споживача; забезпечення попиту на продукцію; збереження робочих місць; концентрація підприємницької діяльності в одному місці; для фермерів і особистих господарств населення – можливість продавати без посередників; для оптовиків, які реалізують продукцію на ринку, – збільшення кількості оптових покупців; користування послугами ринку без додаткових капітальних витрат на створення своїх складів; зниження ризику; можливість порівняння цін та якості товарів, що пропонуються конкурентами, і встановлення реальних ринкових цін на свою продукцію; можливість вибору певної спеціалізації; налагодження комерційних зв'язків із покупцями; для оптовиків, які закупають продукцію на ринку, – можливість порівняння цін та якості товарів, що пропонуються різними продавцями (товаровиробниками й оптовиками); можливість вибору за принципом «ціна–якість–обсяг закупівлі»; зниження ризику бути ошуканим чи закупити неякісну продукцію; налагодження комерційних зв'язків із великими торговельними компаніями і виробниками; для інвесторів – можливість інвестування під гарантії місцевих органів влади.

На продовольчому ринку оптова ланка зв'язує сільськогосподарських товаровиробників із суб'єктами роздрібної мережі, яким надається можливість закуповувати продукти в необмежених обсягах та широкого асортименту, повніше використовувати складське господарство, оснащене сучасними технічними засобами, збільшувати товарообіг, скорочувати транспортні витрати, що сприятиме збільшенню прибутку.

Реалізація у формі торгівлі на ринках виробленої сільськогосподарської продукції і продовольства, живої худоби, птиці, домашніх тварин, декоративної птиці може проводитися, як правило, на спеціалізованих продовольчих ринках, а також на змішаних продовольчо-непродовольчих за наявності в

останніх належних умов та відповідності санітарно-епідеміологічним вимогам.

На продовольчих і відповідних частинах змішаних ринків торгують більшістю продуктів тваринного походження (м'ясо, м'ясопродукти, сало, забита птиця, яйця, мед, молоко й молокопродукти, сири тощо) на критих ринках і в павільйонах, що відповідають санітарним вимогам. Продукти та продовольчі товари, що є менш вразливими до дії зовнішніх факторів (картопля, овочі, фрукти і ягоди, борошно й крупи та продукти їх переробки тощо), можуть продаватися ринковими торговцями на відкритих ринках за накритими і відкритими столами-прилавками.

Основними причинами реалізації сільськогосподарської продукції ОСГ упродовж усього періоду їх існування через систему роздрібних продовольчих ринків є такі:

1. Можливість реалізації лишків сільськогосподарської продукції, яку не можна продати ні торгово-посередницьким структурам, ні на внутрішньосільському ринку (продукція птахівництва, кролівництва).

2. Можливість реалізувати незначні обсяги сільськогосподарської продукції.

3. Шляхом натурального обміну задовольнити потребу в промислових товарах та продуктах харчової промисловості.

Для покупців основними чинниками, що приваблює купувати продукти харчування на роздрібних продовольчих ринках, є якість продукції і задовільний рівень цін.

Нині функціонуванню роздрібних продовольчих ринків як одному з каналів збуту лишків сільськогосподарської продукції, альтернативи немає, враховуючи, що основна маса особистих селянських господарств реалізує значну

кількість неоднорідної сільськогосподарської продукції. Крім того, через високу якість продукції, якої не можуть досягти великотоварні підприємства, низький рівень реалізаційних цін порівняно з роздрібною торгівлею, невисоку купівельну спроможність населення на найближчу перспективу роздрібні продовольчі ринки залишатимуться найзручнішими та найпривабливішими для жителів міст – кінцевих споживачів для придбання основних видів вироблених у селянських господарствах продуктів харчування.

Висновки. Сучасний стан розвитку продовольчих ринків і багатофункціональний характер їхньої діяльності об'єктивно вимагають створення системи регулювання, яка передбачає: ліквідацію або легалізацію стихійної торгівлі, зокрема наданням статусу «торговим рядам» та «торговим майданчикам»; проведення паспортизації ринків; посилення контролю за безпекою товарів, що реалізуються на ринках, зокрема поліпшенням матеріально-технічної бази державних лабораторій ветеринарно-санітарної служби, створення умов для роботи служб, до повноважень яких входить припинення реалізації на ринках фальсифікованої й контрабандної продукції; посилення вимог до облаштування та утримання територій ринків у належному технічному й санітарному стані, розширення асортименту послуг; посилення контрольно-наглядових функцій із акцентом на захист прав та інтересів споживачів. Одним із напрямів удосконалення торгівлі на продовольчих ринках є перетворення роздрібного ринку в торговельний комплекс, ярмарок, а також сільськогосподарський або сільськогосподарський кооперативний ринок.

Список використаних джерел

1. *Geertz, C.* The Bazaar Economy: Information and Search in Peasant Marketing // *American Economic Review*. 1978. Vol. 68. No. 2. May. P. 28-32.
2. *Свиноус І.В.* Розвиток оптових і роздрібних ринків сільськогосподарської продукції в Україні / І. В. Свиноус // *Вісн. технологічного університету Поділля*. – 2003. – № 3. – С. 34-37.
3. *Scott J.* The Moral Economy of the Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia. New Haven: Yale University Press, 1976.
4. *Шпичак О.М.* Реалізація продукції особистими селянськими господарствами: витрати, ціни, ефективність / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2008. – 320 с.
5. *Thomas, J.* Informal Economic Activity. Michigan: The University of Michigan Press, 1992.
6. *Feldbrugge, F.J.* The Soviet second economy in a political and legal perspective, in: Feige, E. (ed.) *The Underground Economies*. Madison: University of Wisconsin, 1989.
7. *Паска І.М.* Зарубіжний досвід функціонування оптових ринків та логістичних центрів як елементів інфраструктури агропродовольчого ринку / І.М. Паска // *Вісн. Хмельницького національного університету*. – 2012. – № 2. – Т. 2. – С. 295-298.

Стаття надійшла до редакції 16.09.2013 р.

* * *

*N.A. SOLODKY, Ph.D in economics, professor, Head of Department of Commodity
Exchange activity NYLES of Ukraine*

Futures market – important factor of price stabilization

Scientific problem. Statement of the problem. Within globalization and intensification of development in global business environment, leading role of efficient tool in price volatility and risk management in agriculture has been taken by developed stock markets. As a first step to archive congruous, balanced food market in Ukraine, an awareness in irreplaceability of sophisticated futures' markets as a main factor in efficient and equitable pricing has to be accepted.

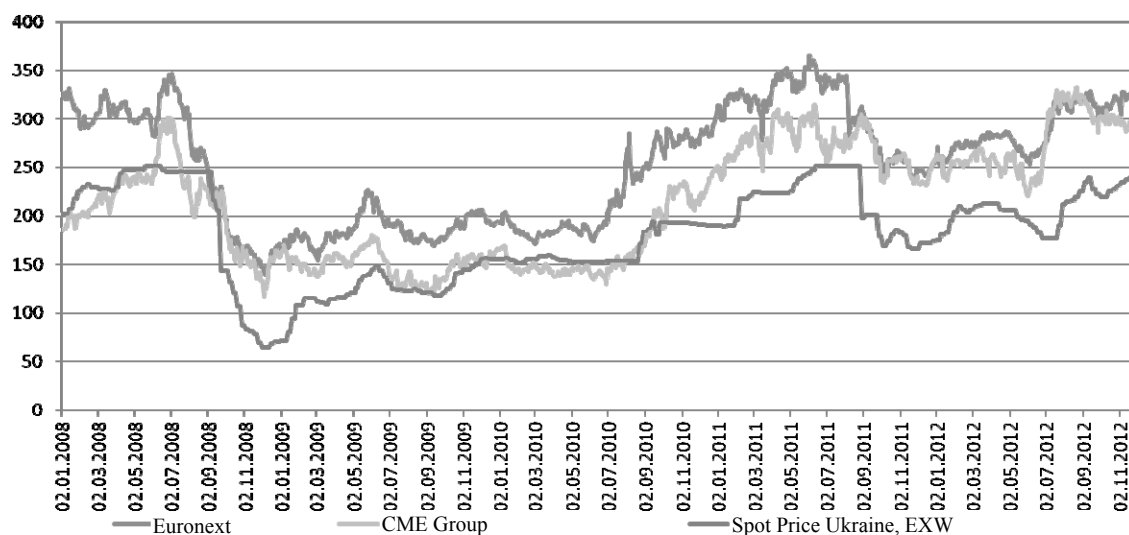
Analysis of recent researches and publications. Issues caused by the problem of global futures' markets influence on the local retail market and price risk insurance mechanisms have been published in studies by prominent foreign and domestic scholars as: M. Hernandez [8] S. Irwin [5] V. Akvors [7] D. Sanders [6] M.O. Solodky, V.A. Jaworski [1, 2, 3], A.A. Roslyakov, Y. Ruban [4]. Analysis of the literature confirms a lack of studies in field of global organized markets impact on the domestic grain market.

The objective of the article. To study the mechanisms for managing price risk in global agricultural markets in order to study the influence of prices on international markets pricing in the domestic grain market.

Statement of the main results of the study. In today's globalized world stock market derivatives take an important role in the stabilization of commodity and financial markets and allow, via hedging and speculation, to provide price predictability and forecasting of any segment of the market. This condition is achieved by the use of fixed-term exchange contracts –

futures and options, the annual volume of trade of the world are determined in tens of billions taking dominant position in the structure of exchange trading. Price risk management using futures markets have valid history within global management practices, especially gained widespread use of commodity derivatives in commodity markets – particularly agricultural products, due to the specific conditions of production and increased social responsibility for a full supply of food [3]. Urgent at this stage of our country is that the domestic economy is rapidly integrating into the world and, accordingly, the agricultural market pricing is largely dependent on the conditions leading markets in the world. Thus the study of the domestic grain market has approved high correlation between spot prices for corn, wheat milling and futures prices for these crops in the leading markets of the world (Fig. 1 , 2 , Table 1 , 2).

The analysis shows that Ukrainian spot market prices of maize demonstrate high level of correlation with the quotations of futures prices for the crop on Euronext, CME Group and the Budapest Stock Exchange. It should be noted that the greatest degree of correlation observed between the Ukrainian and French markets, which is likely due to the geographical proximity and the same quality (not genetically modified corn), as well as the fact that both countries compete with each other on common export markets North Africa and the Iberian peninsula [4].

Source: Own development

Figure 1. Futures prices for corn on the Euronext, CME Group and spot prices in Ukraine, \$/t

1. Results of correlation analysis on the market of maize

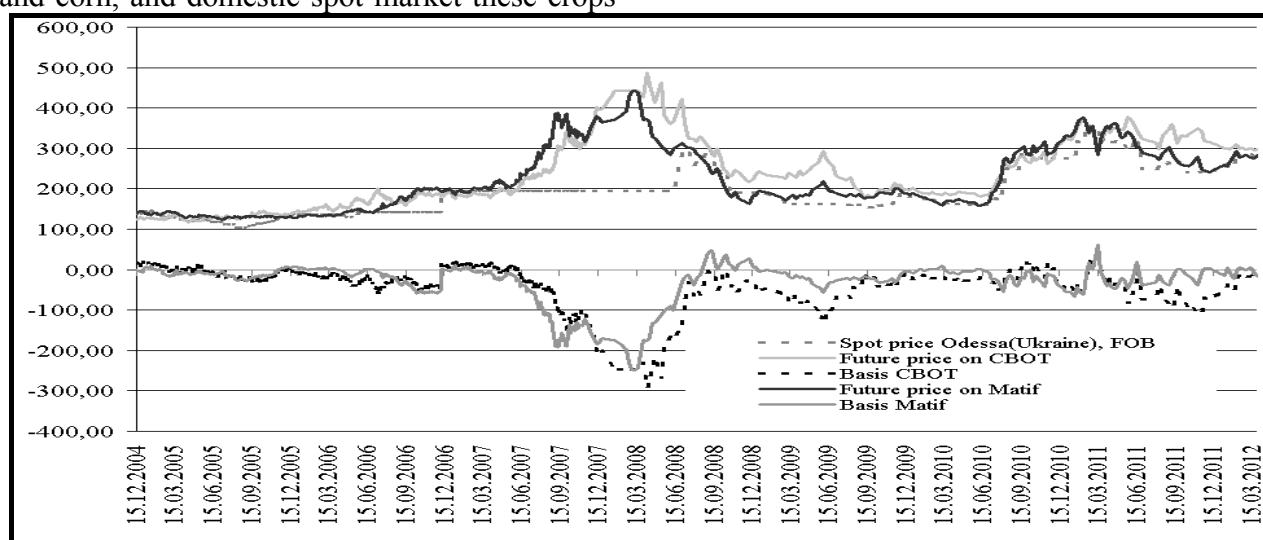
	Euronext»	Chicago Mercantile Exchange	Budapest Stock Exchange	The average spot price In Ukraine, EXW
The average spot price In Ukraine, EXW	90%	79%	89%	100%
Exchange «Euronext»	100%	89%	96%	90%
Chicago Mercantile Exchange	89%	100%	87%	79%
Budapest Stock Exchange	96%	87%	100%	89%
Number of observations	1260	1260	1260	1260

Source: Author estimates.

As the degree of correlation with the price of the crop on the Budapest Stock Exchange and domestic spot market, it is also extremely high.

Comparative study of the U.S. market wheat and corn, and domestic spot market these crops

shows that this dependence is rather high for hedges, but, nevertheless, it is below the level of correlation with the European stock markets [7].

Source: Own development

Figure 2. Futures price of wheat on the exchange «Matif», the Chicago Mercantile Exchange and the spot price FOB in Ukraine, \$ / t

At the same time there is a high degree of correlation between the prices of Corn Exchange "Euronext" and the Budapest Stock Exchange and, therefore, the exchange between "Euronext" and the Chicago Mercantile Exchange.

The same trend is confirmed by the wheat market.

But it should be remembered that these correlations regarding domestic spot market withdrawn without basis, that is the most accurate tool for conducting security price risks, as it takes into account such important components as the price of storage, logistics costs, the cost of credit and so on.

2. Results of correlation analysis on Wheat market

	Exchange «Euronext» (Matif)	Chicago Mercantile Ex- change	The average spot price In Ukraine, EXW
The average spot price In Ukraine, EXW	78%	79%	100%
Exchange «Euronext» (Matif)	100%	92%	78%
Chicago Mercantile Exchange	92%	100%	79%
Number of observations	1260	1260	1260

Source: Author estimates.

Currently, futures markets of Chicago, London and Paris were spot pricing places of agricultural products for the world. Such markets are called the reference, means markets for quotes are oriented in setting prices in local markets around the world. They expanded geography of its operation and now hedging operations performed on them by operators from almost all over the world.

Despite the urgency of the problem of price risk management in agriculture, the issue of the role of this process in the futures market in our country is undervalued. Today pricing in the agricultural market, especially grain, is largely dependent on world demand in the futures markets and it is under annual grain exports from the country in the amount of 25-30 million tons. A paradoxical situation when world prices are priced in demand in the ports of the Black Sea minus freight rates. By this time in domestic practice not using effective tools to manage price risk, due to shortcomings in the current legislation, foreign exchange regulation, poor logistics and exchange infrastructure and lack of strong speculative capital. That is why international traders who work in the domestic grain market and some regional agricultural holdings prefer foreign exchanges in hedge price risks [1, 2].

Insurance price risks majority of traders in overseas futures markets gives them significant influence on the formation of spot prices in the domestic market and to ensure, at the expense of guaranteed profits.

Having a well-developed internal infrastructure, regional elevators, river and even in major seaports at numerous locations, most manufac-

turers offer traders spot prices, which are not generally differ.

Attempts by the state to implement some elements of the market mechanism to influence the formation of prices in the grain market, such as trade and financial intervention, double warehouse certificate, mortgage purchase, agricultural receipts, etc. does not bring the desired results. Simultaneously, continuous introduction of administrative methods of influence, such as the prohibition of export, the use of quotas and licenses for agricultural markets, usually only leads to loss of income producers.

In view of the special merits and negative experience implementing market mechanisms maintain equilibrium in the market price of grain through trade and financial interventions. Agent to carry out these operations in the domestic market were identified Agrarian Fund, which annually allocated significant budget commitments and assigned permanently to carry through agricultural exchange market intervention processes within regular set minimum and maximum prices. Only in 2013 the State formed a budget in 7.2 billion USD for the formation of the intervention fund. In addition, selected another 500 million to finance the budget program "Agricultural Fund expenses associated with a set of measures for storage, transportation, processing, and export insurance subject to state price regulation of state intervention fund" and 24.0 million for budget program "Organization and regulation of institutions in the system of agriculture and support of the Agrarian Fund". Overall, in 2013, this fund allocated 7.7 billion USD. This intervention activity of the institution does not affect the pricing in the agricultural

market. Spending significant amounts of budget support, declared the state minimum prices (financial intervention) is not provided set target, because the real market transactions are made at prices well below the minimum. A grain purchases using forward contracts and processing them through the stock market at fixed prices, excluding the current situation prevailing in the spot market, has nothing to do with market intervention mechanisms, but rather like a "soviet government procurement". This mechanism involved in the program producers' forward contracts is not transparent, which opens significant opportunities for corruption schemes. A similar situation exists in the implementation of trade interventions grain stocks held by the fund. In summary, it can be argued that the Agrarian Fund has virtually no active intervention activities on agricultural exchange market to influence price formation process and become a regular state structure on budget expenditures, such as SAC "Bread of Ukraine", the State Food and Grain Corporation of Ukraine and others.

The same part suffered in the domestic market and the double storage information that is effective in countries with market economies. The next step is expected to unpredictable results and agricultural receipts that provided in the country of origin - Brazil, over the years, substantial financial support to producers.

The situation prevailing in the agricultural market, especially crop production in the country is threatening. No civilized and not monopolized spot market in which the important role played in the process of pricing commodity exchanges preclude the market, especially for producers to use long accumulated international market mechanism Society transparent pricing, insurance and risk management, ensuring perfect competition, obtaining comprehensive information for decision improved management decisions.

It's time to realize all that a country that has one of the most powerful potential of agricultural production in the world, must also be an effective global center of pricing policies for agricultural products. Achieving this is possible only if highly developed stock market, where the leading role of the futures market futures and optional contracts.

Make it easy, especially with the current mentality of officials, most are not patriotic businessmen who are trained to work in a non-

transparent market and a numerous army of producers who have adapted to this environment.

As the experience of the U.S. and the West, but not consistently and formally introducing market mechanisms of regulation can be achieved by balancing the interests of the food market and insurance risks and contingencies planned a profit for all participants.

The first step to achieve the harmonious development of the food market in our country has become fully realize that a fair price is only for exchange spot and futures markets.

The prominent American expert exchange market Saunders rightly argues that futures markets are an extension of the physical markets. They are created in the evolution of market processes and their purpose is to improve the functioning of physical markets. Therefore, to understand the futures market should be very familiar with the market of the underlying asset, which is the physical market. Through this interaction, the futures markets are the place where a price for goods. Futures prices are a reference value for producers, processors and consumers of goods and services both at national and international levels. Futures markets facilitate marketing and transfer of ownership of goods and services and enhance the fullness of price information on the physical market. Futures markets attracted speculators who are looking for information and trades that promote better management of pricing. Speculation is not free, because the information is also not free, but this activity leads to lower overall marketing costs for each participant [6].

Futures markets are efficient because they are close to the classical concept of perfect competition. The structure of futures markets created in the evolution of a market economy, rather than governmental and regulatory authorities. Currently tasks of regulatory authorities more concerned with preserving the original structure of the futures market. In the futures markets there are a large number of sellers and buyers that prevents any significant impact on the market of one particular trader. Futures contracts are perfectly homogeneous except for the date of delivery and the cost of entry is very low.

The existence of futures markets has created an information flow that exceeds the information that comes from any other markets. This allows you to make more informed management deci-

sions. Futures markets are the place of interpretation and exchange of information that is the most important economic role for the participants and for those who are not directly engaged in the trade market. Futures markets through its informational role make more efficient functioning of physical and spot markets [5].

Modern information systems futures markets have become very sophisticated and technologically advanced. Sophisticated computer trading system, even without human intervention, have become commonplace. Already established and successfully operating e-commerce system that also covers trade on the stock exchanges from around the world. Information is distributed worldwide web instantly and clock.

Business entities are facing price risk when buying resources, their processing and sale. During all these processes, prices can vary significantly; sometimes it can lead to losses. For the successful functioning of the market must be able to manage the risks, and the successful management provides a positive financial impact and who can minimize the risks will be greater opportunity to obtain higher profits.

Conclusions. The analysis can be argued that agricultural prices are formed depending on supply and demand in the market influenced by the unique characteristics of specific products and distribution channels. National markets are becoming more open to the influence of the world market price, for the most part, forming a global and local markets follow these trends. Price Risk Management in the agricultural market highly developed countries is to use exchange tools for fixing or insurance of adverse price situation.

Prices of agricultural market countries are influenced by world prices because grain farming country is export-oriented and integrated into the international trading system.

Currently the country is not functioning system of price risk due to inadequate national legislation, currency regulation, poor logistics and infrastructure stock and the lack of strong speculative capital. That is why international traders who operate in the grain market of the country and large domestic agricultural holdings prefer global stock markets to hedge risks turning Ukrainian grain market in the world appendage and do not contribute to the formation of prices is not competitive environment in the domestic grain market by preventing the development of stock market in country.

Today it is known that futures markets serve several functions, the most important of which are: simplification price risk management, helping businesses in the forward pricing, providing businesses tools to attract and protect additional operating capital to provide adequate information for decision-making.

It's been a deeply realize officials of various ranks, politicians, businessmen, especially domestic managers and scientists that country which occupies a leading place in the world production of agricultural products, especially grain, and in the future this trend will be strengthened, should have a strong market infrastructure (not formal), especially futures stock market, providing transparent, fair pricing, which affect the world situation and helps the different types of insurance risks.

References

1. *Solodky M.O., Hnylyak V.A.* Commodity Exchange Derivatives: theory, methodology, practice. – Kiev, AgrarMedia-Group, 2012 – 238 p.
2. *Solodky M.O., Stasinevych S.A., Androsovykh T.Y., Yaworska V.A.* Commodity Exchange Market: problems of functioning and tendencies of innovative development – Kiev, Komprint, 2013. – 215 p.
3. *Solodky M.O., Yaworska V.A.* World Derivatives Market: modern situation and tendencies of development. – Agrosvit. – 2013. – №8.
4. *Roslyakov A.A., Ruban Y.V.* [Electronic source]. – <http://www.farmer.pl/agroskop/analizy-i-komentarze/ukraina-decyduje-o-cenie-kukurydzy,43550.html>.
5. *Irwin, S.H.* 'Index Funds, Financialization and Commodity Futures Markets.' *Applied Economic Perspectives and Policy* 33 (1) 2011: pp. 1-31. (peer-reviewed, published paper).
6. *Sanders, D.R. and S.H. Irwin* 'New evidence on the impact of index funds in U.S. grain futures markets.' In: *Canadian Journal of Agricultural Economics/Revue canadienne d'agroeconomie*, 2011.
7. Will Acworth. Annual Volume Survey: Trading Falls 15,3% in 2012: www.futuresindustry.com.
8. *Hernandez M. and Torero M.* Examining the dynamic relationship between spot and futures prices of agricultural commodities. IFPRI Discussion Paper, 00908, 2010.

The article has been received 01.10.2013

* * *

УДК 113:303.7011:336.77:631.11

*П.А. СТЕЦЮК, доктор економічних наук, завідувач відділу кредитування,
страхування та фінансів підприємств
О.Є. ГУДЗЬ, доктор економічних наук, головний науковий співробітник
А.В. ВОЙТЮК, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Трансформація матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. В умовах кризових деформацій економічного простору, на етапі розвитку аграрного ринку та становлення якісно нових економічних відносин на селі, за браком фінансових ресурсів у переважній кількості сільськогосподарських підприємств, банківське кредитування відіграє важливу роль у підтримці їх економічної активності. Останніми роками, через суперечливість і конфліктність фінансових інтересів банків та сільськогосподарських товаровиробників, спостерігаються несприятливі тенденції й суттєве гальмування розвитку кредитних відносин в аграрній сфері. Окрім того, для активізації, спрощення, підвищення рівня доступності банківського кредитування, як і для державної аграрної політики загалом, в Україні ще не знайдені оптимальні моделі та форми впливу держави на „ринкові провали”. Водночас нові актуальні вимоги до фінансового забезпечення розширеного відтворення змушують кардинальним чином переосмислити необхідність і можливості трансформації матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, що сприятиме активізації їх кредитування й економічному поступу банківських структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віддаючи належне класикам наукової фінансової думки, які заклали теоретико-

методологічне підґрунтя процесів банківського кредитування, варто відзначити наукові напрацювання видатних учених сучасності: В. Амбросова, В. Аранчій, В. Борисової, М. Дем'яненка, П. Лайка, Ю. Лупенка, Г. Мазнева, П. Макаренка, М. Маліка, О. Непочатенко, О. Олійника, В. Онегіної, П. Саблука, А. Чупіса та ін. [1–12]. Їхні творчі пошуки розкрили філософію банківського кредитування сільськогосподарських підприємств і уможливили подальше вивчення цього феномену. Водночас звертає на себе увагу відсутність вагомих самостійних праць монографічного характеру з проблеми трансформації матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств у контексті реалій викликів та запитів сьогодення. В цьому контексті актуалізуються питання наукового обґрунтування стратегічних напрямів розвитку національної системи фінансово-кредитного забезпечення аграрного виробництва.

Мета статті – розглянути необхідність і можливості трансформації матриці банківського кредитування сільськогосподарських підприємств, здійснення моніторингу існуючих проблем у контексті реалій, викликів та запитів сучасності, а також обґрунтувати напрями цієї модернізації.

Виклад основних результатів дослідження. Сільське господарство є однією з найважливіших галузей матеріального виробництва, в якій, за попередніми розрахун-

© П.А. Стецюк, О.Є. Гудзь, А.В. Войтюк, 2013

ками, у 2012 році було створено 7,9% валової доданої вартості усіх галузей економіки (за 2011р. – 8,5%), а обсяг сільськогосподарського виробництва становив 258,3 млрд грн (у фактичних цінах). У 2012 році виробництвом сільськогосподарської продукції займалося майже 56 тис. підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, які використовували близько 22 млн га сільськогосподарських угідь. Із загальної кількості підприємств 48 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них 67,8% мають площу до 100 га, 15,2 – від 100 до 500 га, 5,5 – від 500 до 1000 га, 5,4 – від 1000 до 2000 га, 6,1 – понад 2000 га. Середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств у 2012 році збільшився порівняно з 2011-м на 2,1% і становив 392 га сільськогосподарських угідь, середній розмір підприємства зменшився на 1,5% (1158 га). Загальний обсяг продукції сільськогосподарства у 2012 році порівняно з 2011-м скоротився на 4,5%. І саме банківське кредитування відіграє важливу роль у підтримці економічної активності сільськогосподарських підприємств та має подвійний ефект: по-перше, дає змогу покривати свої виробничі витрати з метою безперервності відтворювального процесу; по-друге, стимулює ефективність використання банківських позичок як джерела фінансових ресурсів.

В Україні станом на 01.01.2013 року в Державному реєстрі банків їх було зареєстровано 176 (порівняно зі 198 банками на 01.01.2012 р.). В сегменті банківського кредитування аграрного виробництва лідерами стали такі установи: ПАТ „Райффайзен Банк Аваль”, ПАТ „Креді Агріколь Банк”, ПАТ „Промислово-інвестиційний банк”, ПАТ „Державний ощадний банк України”, Приват Банк, ПАТ „Укрексімбанк”, у багатьох випадках завдяки великій кількості філіалів цих банків.

Слід зауважити, що за даними Міжнародного валютного фонду з 1970 року в світі сталося 124 системних банківських криз, найбільша з яких була у 2007-2008 роках. В Україні з моменту становлення банківського сектора ринкового типу сталося чотири банківських кризи – в 1995, 1998, 2004,

2008-2009 роках. Прибутки внаслідок останньої кризи істотно скоротилися.

Після кризи ми вступили в тривалу смугу фінансової нестабільності – фінансових і кредитних ринків, державних фінансів, усіх фінансово-економічних відносин. І це тільки початок того важкого шляху, який належить країні подолати, попереду роки й роки нестабільності – занадто великий обсяг накопичених ризиків.

Ринки, що розвиваються, до яких належить і вітчизняний ринок, найбільш залежні від рухів капіталу. Вони завжди є об'єктами й максимальних вкладень, і найбільш швидкого виходу з цих вкладень, оскільки інвестиції в нашу країну оцінюються як високоризикові, але з іншого боку – також як високоприбуткові. Тут висока волатильність. Виникає небезпека припливу „гарячих грошей” через велику різницю у рівні процентних ставок із фінансово потужними країнами. Адекватною відповіддю на це є рух до вільного плавання валютного курсу, яке проводить Національний банк України, при якому потрібно звикнути до того, що будуть рухи у бік як зміцнення, так і ослаблення валюти. Нині вітчизняний банківський сектор характеризується низькою концентрацією активів: на частку п'яти найбільших банків припадає трохи більше 40% активів, що значно менше, ніж у країнах із більш розвиненим фінансовим сектором. Велика кількість середніх та дрібних гравців сукупно контролюють від 30 до 40% ринків окремих банківських продуктів. Неминучий процес консолідації ринку створить, з одного боку, очевидні можливості для більш великих учасників ринку, а з іншого – приведе в результаті до підвищення рівня конкуренції, що сприятливо позначиться на якісних характеристиках роботи сектора в цілому. Кризова ситуація в економіці, ймовірно, збільшить темпи й масштаби консолідації банківського сектора.

На тлі середньострокового потенціалу розвитку кредитного ринку, умов, які склалися внаслідок впливу кризових явищ на фінансових ринках і несприятливої поточної ситуації всередині банків, перед ними постає шеренга принципових викликів і загроз. До них слід віднести такі:

макроекономічна ситуація: через розгортання фінансової кризи нарощуються нестача ліквідності в економіці й загроза збільшення кредитних ризиків по мірі уповільнення темпів економічного зростання. На цьому тлі робота з удосконалення системи управління ризиками, а також механізмів та процедур стягнення проблемної заборгованості набуває особливої значимості й пріоритету;

посилення конкуренції на українському кредитному ринку: це пов'язано як із приходом на ринок іноземних банків, які, у підсумку, принесуть із собою нові, досконаліші методи роботи, так і з процесами консолідації ринку, які неминуче прискоряться внаслідок фінансової кризи. Банки зобов'язані використовувати згенерований фінансовою кризою „конкурентний перепочинок” для того, щоб у середньостроковій перспективі кардинально переломити ці тенденції;

довгострокова тенденція до скорочення рентабельності операцій на кредитному ринку: пов'язана з ризиком випереджального росту витрат по відношенню до доходів банків через структурну нестачу довгострокових пасивів у банківському секторі, конкурентної динаміки на ринках окремих банківських продуктів, а також через низьку продуктивність праці на тлі прогнозного збільшення обсягів бізнесу та ймовірного випереджального зростання вартості робочої сили, що є основною статтею непроцентних витрат;

недостатньо ефективні й часто витратні системи управління ризиками: більшість із них нині є недостатньо розподіленими, формалізованими і низькомасштабними. Також у ряді випадків баланс між контролем ризиків та прибутковістю занадто зміщений у бік недопущення ризиків. У результаті Банк несе високі витрати на здійснення контролю, які не дають очікуваної віддачі, й недоодержує доходи;

слабкі сторони корпоративної культури банків: це, передусім, надмірна бюрократизація, недостатня відповідальність за підсумковий результат роботи банку та якості клієнтської роботи, недостатнє прагнення до вдосконалення й розвитку;

нездатність банківського сектора генерувати внутрішні джерела довгострокового кредитування економіки: зменшення з 2009 року темпів приросту залучених коштів від юридичних і фізичних осіб на термін більше року зумовило зниження темпів приросту надання коштів, що передбачає появу у банків проблем із наданням короткострокових кредитів.

За 2000 – 2012 роки за інформацією Національного банку України ритми нарощування параметрів банківського кредитування сільськогосподарських підприємств зросли у 33,3 раза. Причому кредитні ресурси, спрямовані в аграрне виробництво, збільшилися за вказаний період у 45,9 раза, тоді як у торгівлю та громадське харчування – у 29,8 раза, у промисловість – 22,3 раза. Зокрема, на частку банківських кредитів, зорієнтованих в аграрне виробництво, у 2000 році відводилося 4,4 %, а в 2012-му – 6,1 %. Середні ставки банківських кредитів для сільськогосподарських підприємств у 2005 році становили 17,4 %, а в 2012-му – 17,6 %, тоді як для суб'єктів інших видів діяльності за той же період 14,3 і 14,8 % відповідно. Для кредитування визначальне значення має розмір кредитної процентної ставки, яка в минулі роки мала низхідний тренд, спостерігалось відчутне її падіння. Сільськогосподарські підприємства у 2000 році залучали кредитні ресурси під 56 %, а в 2012-му – 18 %. Водночас спостерігалось з 2003 року коливання процентних кредитних ставок до 12 %. Усього по областях у 2012 році мінімальна (пільгова) процентна ставка становила 4,9 %, максимальна – в межах 26 %. Процентні ставки за кредитами не задовольняють практично всіх аграрних виробників, незважаючи на їх суттєве зниження у 2012 році порівняно з 2009 роком. Хоча ставки істотно різнилися залежно від регіону, частіше кредит видавався під 22-25 % річних у гривні та під 14-16 % у доларах США.

Нині визначальним у кредитуванні сільськогосподарських підприємств залишається процес здешевлення банківських кредитів державою [1]. Це цілком зрозуміло, адже середня величина процентної ставки, яка компенсується за рахунок бюджетних кош-

тів, дорівнює приблизно 11,2 %. Для аграріїв – це суттєве зменшення відсоткової ставки, але частка, яка виділяється на здешевлення кредитів, знаходиться в межах від 0,1 до 0,5%.

У 2012 році 9,6 % від обсягу залучених кредитів – це кредити, надані сільськогосподарським підприємствам на пільгових умовах, хоча ще у 2000 році вони становили 38,1 %. Даний показник є низьким (порівняно з провідними країнами світу), тому його підвищення є пріоритетним завданням нашої економіки взагалі й банківської системи зокрема.

Почасти нині можна навіть говорити про те, що держава стала заручником фінансової системи, оскільки зниження рівня підтримки банківського кредитування сільськогосподарських підприємств загрожує зростанням кредитних ставок і погіршенням якості кредитного портфеля, що, відповідно, змусить представників держави двічі подумати, перш ніж прийняти таке рішення. Крім того, дана ситуація означає, що держава як і раніше регулює економіку не через процентні ставки, а через обсяги наданих фінансових ресурсів [3].

Параметри довгострокових кредитних активів сільськогосподарських підприємств упродовж 2000 – 2012 років зросли з 9,1 до 29,0 % [2]. Це зумовлено тим, що з 2004 року механізм субсидування банківських кредитів модернізувався та почали надаватися субсидії не тільки за короткостроковими, а й за довгостроковими кредитами (понад 1 рік). Однак з позиції інвестиційних потреб даної галузі це не привело до суттєвих якісних змін у часовій структурі кредитів.

Незважаючи на запровадження в аграрному секторі економіки довгострокового кредитування в загальному обсязі кредитів переважають короткострокові, частка яких у 2012 році становила 71 %. Частка довгострокових кредитів, а особливо середньострокових, із 2010 по 2012 рік скоротилася майже в 2 рази.

Із 2000 по 2012 рік кількість сільськогосподарських підприємств, які залучили кредити на пільгових умовах, зменшилася з 4187 до 80. Зокрема, найбільше було залучено сільськогосподарських підприємств

для субсидованих кредитів у 2004 році – 14 433. У 2012 році в Україні найбільше за розмірами було залучено кредитів у середньому на одне підприємство у Дніпропетровській області – 29,29 млн грн, у Львівській – 12,06 млн грн та у Тернопільській – 10,1 млн грн; у тому числі на пільгових умовах – у Черкаській – 56,73 млн грн, Івано-Франківській – 40,0 млн грн, Хмельницькій – 33,05 млн грн та Львівській областях – 31,24 млн грн.

Варто відзначити, що субсидування процентних ставок має суттєві недоліки [4], які, по-перше, пов'язані зі зростанням процентних ставок комерційних банків, оскільки підвищується попит на кредити й крім того створюється ілюзія їхньої доступності. Однак значна частина бюджетних субсидій по суті залишається у розпорядженні банків. Про це доводить той факт, що проценти по пільгових кредитах вищі, ніж у середньому по банківській системі. По-друге, із субсидуванням процентних ставок пов'язане посилення конкуренції за кредитні ресурси в аграрному секторі економіки. З одного боку, це позитивне явище, оскільки дає змогу сконцентрувати їх у найбільш ефективних виробників, а з іншого – збільшилася кількість претендентів на пільгові кредити, серед яких є й такі, що не мають безпосереднього відношення до сільського господарства [5]. Крім того, в умовах послабленого контролю за цільовим характером витрачання коштів субсидування кредитів створює реальні передумови для зловживань у цій сфері. По-третє, основними одержувачами пільгових кредитів є переробні підприємства й агрохолдинги. У більшості зарубіжних країн великі агроформування обмежені в доступі до коштів бюджетної підтримки фермерів, а інтенсивні спеціалізовані тваринницькі підприємства взагалі належать до промислових. Діюча процедура одержання пільгових кредитів обмежує можливості доступу до них малих і середніх сільськогосподарських підприємств та відповідно розширює їх для агрохолдингів.

І хоча вважається, що механізм субсидування банківських кредитних активів став визначальним сегментом системи сукупного кредитного забезпечення аграрної сфери

економіки України, проте параметри кредитного субсидування ще невідчутні, оскільки вони у 2012 році формували 18 % валового внутрішнього продукту в країні. А частка банківських кредитних ресурсів, спрямованих аграрній сфері, не досягає 1 %.

Здійснений аналіз переконує, що обставини даної ситуації є не ті, що сільськогосподарські підприємства не бажають брати кредити, а фактична недоступність кредиту в нинішніх умовах, яка викликана високими процентами та незадовільною кредитною історією багатьох сільськогосподарських підприємств [6]. Проте й банківська система знаходиться у кризовій ситуації та не має багатого потенціалу для нарощування кредитування аграрної галузі, оскільки вона вважається специфічною для функціонування й має слабку конкурентоспроможність.

Одним із способів формування інвестиційних ресурсів для розвитку виробничої та соціальної інфраструктури сільськогосподарських підприємств вважається іпотечне кредитування під заставу земель сільськогосподарського призначення [3]. Основні переваги такого кредитування полягають у наступному. По-перше, воно забезпечує доступ сільськогосподарських підприємств до придбання нових і розширення вживаних земельних ділянок; по-друге, дає змогу залучити фінансові ресурси для ведення сільськогосподарського виробництва; по-третє, сприяє переливу капіталу в сільське господарство з інших галузей економіки з метою його найефективнішого використання.

За інформацією Державної служби статистики України загальна площа ріллі в 2012 році становила 32 989,0 тис. га, тобто в середньому на одне сільськогосподарське підприємство припадало 681 га. Найбільше ріллі на одне підприємство у Сумській – 1 305 га; Чернігівській – 1 301; Житомирській – 1 164 та Харківській – 1 060 га областях і найменше – в Закарпатській – 167 га, Одеській – 426, Чернівецькій – 454, Миколаївській – 472 та в Івано-Франківській – 475 га областях.

За нормативною грошовою оцінкою 1 га сільгоспугідь станом на 1 січня 2013 року з урахуванням коефіцієнтів індексації нормативної грошової оцінки земель за

1996-2012 роки в середньому в Україні становить: рілля – 20 635,02 грн, багаторічні насадження – 39 555,61, сіножаті – 4 898,42, пасовища – 3 789,30 грн.

Найвище оцінена рілля, тис. грн за 1 га, у Черкаській області (26,6), Автономній Республіці Крим (24,7), Донецькій (23,3), Херсонській (23,2), Хмельницькій (23,0) та Полтавській (22,9) областях. Найнижче оцінена – у Житомирській (13,7), Чернігівській (16,3), Миколаївській (17,6), Закарпатській (17,6) та Луганській (17,7) областях.

Отже, в умовах цивілізованого ринку можливо забезпечити приплив в аграрну економіку тільки на основі застави ріллі понад 400 млрд грн довгострокових кредитів, при LTV – 60 %. Зокрема, найбільше для Дніпропетровської – 27,8 млрд грн, відповідно в середньому одне підприємство мало б змогу залучити 7,3 млн грн, Запорізької – 26,3 млрд грн (9,6 млн грн) і Харківської – 25,7 млрд грн (13,8 млн грн) областей.

Крім того, зарубіжний досвід показує, що основним джерелом довгострокових ресурсів є довгострокові вклади фізичних осіб. Отже, з метою збільшення довгострокових вкладів у ресурсній базі банків та зниження ризику ліквідності необхідно вжити ряд ефективних заходів, які б стимулювали населення збільшувати терміни розміщення вкладів. А саме:

розглянути можливість розширення видів залучення тимчасово вільних бюджетних коштів;

знизити норми обов'язкових резервів;

розширити ломбардний список цінних паперів;

дозволити надання кредитів сільськогосподарським підприємствам без забезпечення на термін 6 міс. і забезпечених урожаєм кредитів – на 1 рік;

знизити ставки за операціями НБУ;

рефінансувати кредитні вимоги до сільськогосподарських підприємств, особливо малих та середніх;

збільшити розмір страхового відшкодування за вкладами терміном на понад 3 роки в 1,5 раза;

сприяти нормативному врегулюванню формування ефективного інституту „безвідкличних вкладів”;

сприяти зростанню кількості банків, що мають можливість залучати кошти пенсійних накопичень громадян.

Висновок. Для ключових напрямів модернізації системи банківського кредитування сільськогосподарських підприємств потрібно включити застосування інструментів, прийомів і методів, які уможливають ефективно задіяти локальні фінансові механізми: самоокупності; фінансової відповідальності; самофінансування; змішаного фінансування; державної фінансової підтримки, метою якої повинне бути створення умов для доступного й своєчасного забезпечення потреб сільськогосподарських підприємств у кредитних ресурсах; створення фондів підтримки кредитування сільського господарства; розробка механізмів пільгового кредитування, розвиток іпотечного кредитування під заставу сільськогосподарських земель, розвиток кредитних спілок, фінансового лізингу, пільгового оподаткування; ціноутворення, управління ризиком, страхування. Необхідно переглянути низку програм для підтримки сільськогосподарських підприємств та обрати економічно обґрунтовані з них, які задовольнятимуть кожне окреме сільськогосподарське підприємство. Усе це стане запорукою приросту фінансових ресурсів у сільське господарство в наступні роки.

Цільова програма фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення кредитів виявилася ефективною. Завдяки цій програмі збільшилися надходження коротко- і довгострокових кредитів в аграрний сектор економіки. Необхідно продовжувати цю програму, але процедуру оформлення таких кредитів треба удосконалити (для сільськогосподарських підприємств доступ до цих кредитних ресурсів занадто складний).

Виконання місії банків щодо кредитування сільськогосподарських підприємств та реалізація сценарію „модернізації” вимагає істотної перебудови моделі ведення банківського бізнесу, формування якісно нової технологічної бази, зміни менталітету співробітників і запровадження нових управлінських та мотиваційних механізмів. Навіть з урахуванням різних сценаріїв наслідків по-

точної нестабільності на міжнародних фінансових ринках український кредитний ринок у середньостроковій перспективі характеризуватимуть зростання й підвищення привабливості та поліпшення якості банківських продуктів для сільськогосподарських підприємств.

Для досягнення намічених цілей подальший розвиток банків буде сфокусовано на чотирьох основних „темах” перетворень, які припускають значущі зміни в усіх сферах їхньої діяльності. Принципово важливими, пріоритетними напрямками розвитку банківського кредитування сільськогосподарських підприємств стануть:

1. Максимальна орієнтація на клієнта. Це означає, що необхідно прагнути задовольнити максимальний обсяг потреб у фінансових послугах кожного свого клієнта і тим самим максимізувати свої доходи від кожного набору клієнтських відносин, а також, що якість та глибина взаємин із клієнтом, навички й можливості банків у галузі продажів і обслуговування, які забезпечать підтримку та розвиток цих відносин, стануть важливою основою конкурентної переваги банків.

2. Розвиток банківського кредитування операцій сільськогосподарських підприємств на міжнародних ринках.

3. Інтегрованість продуктових пропозицій. Мета – забезпечити можливості продажу клієнтам усієї лінійки банківських продуктів, адаптованих під потреби сільськогосподарських підприємств.

4. Ув'язка ціноутворення і комерційних пріоритетів у галузі кредитування з оцінкою рівня кредитного ризику клієнта й транзакції. Чисельна оцінка очікуваних втрат повинна стати мінімальною «ціною ризику», що включається у вартість кредитних ресурсів для сільськогосподарських підприємств. Вона також дасть змогу пов'язати розуміння ризику з комерційними пріоритетами сільськогосподарських підприємств і банку, наприклад, у частині цільових характеристик кредитного ризику для окремих елементів портфеля або визначення розмірів лімітів та частки загальної заборгованості клієнта, яку банк готовий приймати на свій баланс.

Список використаних джерел

1. Аранчій В.І. Особливості банківського кредитування аграрних товаровиробників в сучасних умовах / В. І. Аранчій // Наук. праці Полтав. держ. аграр. акад. [«Економічні науки»]. – Полтава : ПДАА. – 2011. – Т. 1, Вип. 2. – С. 3–6.
2. Войтюк А.В. Фінансове забезпечення аграрного сектора економіки України [Електронний ресурс] / А.В. Войтюк. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
3. Гудзь О.Є. Модернізація банківської кредитної політики при обслуговуванні агроформувань / О.Є. Гудзь // Вісн. Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки. Вип. 126. – Харків: ХНТУСГ, 2012 р. – С. 10–18.
4. Дем'яненко М.Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика) : моногр. / М. Я. Дем'яненко, О. Є. Гудзь, П. А. Стецюк – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 302 с.
5. Любар О.О. Особливості формування кредитної політики банків при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери / О. О. Любар // Зб. наук. праць Вінниц. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2010. – Т. 2. – Вип. 5. – С. 224–230.
6. Непочатенко О.О. Сучасний стан і перспективи короткострокового банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / О. О. Непочатенко, О. В. Яковенко // Зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту; редкол.: А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. – Умань, 2009. – Вип. 70. – Ч. 2 : Економіка. – С. 130–135.
7. Стецюк П.А. Методологія та механізми фінансового забезпечення розширеного відтворення аграрного виробництва / П.А. Стецюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит. – 2010 – № 2 (29). – С. 16–22.
8. Стецюк П.А. Проблеми фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств / П.А. Стецюк // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №4. – С. 134–137.
9. Innovation Clusters: Drivers of National Innovation System. – Paris: OECD, 2003. – 235 p.
10. Lord W.A. Household Dynamics. Economic Growth and Policy Oxford University Press. – 2002 – 378 p.
11. Methodological aspects of urban evolution comparative studies / Edward K. Trutnev // Eur. Cities. Growth and Decline.: Int. Res. Conf., The Hagus., Apr. 13–16, 1992: Book Abstr. Amsterdam etc., 2002. – 246 p.
12. World Investment Report 2005. Transnational Corporations and the Internationalization of R&D // www.unctad.org/en/docs/wir2005overview_en.Pdf.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2013 р.

*

УДК 657.471

М.А. ПРОДАНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Методи бухгалтерського обліку в інформаційному забезпеченні менеджменту

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік, як і будь-яка інша наука, розвивається на об'єктивних законах економіки. Відзначаючи цінність досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, вагомі досягнення сучасної бухгалтерської науки, слід зауважити про ряд суттєвих теоретико-методологічних проблем, які не дають змоги визначити шляхи подальшого розвитку обліку в Україні. Методологія його має бути динамічною, оскільки лише за такої умови облік повноцінно може охопити усю всебічність і багатогранність об'єктів дослідження.

Водночас у дослідженнях питань методу бухгалтерського обліку в багатьох випадках

ще не забезпечується комплексний розгляд, тлумачення та розкриття його змісту. Відсутній системний підхід до понять методу, предмета й мети обліку. Усе це призводить до недостатньо глибокого розуміння сутності методів бухгалтерського обліку та не сприяє виробленню обґрунтованих пропозицій з його удосконалення. Методи бухгалтерського обліку як функціональної науки є внутрішнім моментом обліково-економічного дослідження. Спрощеною є уява, що методи дослідження створюються самі собою, а потім у готовому вигляді застосовуються для вивчення різних аспектів діяльності [15, с. 26].

Бухгалтерський облік має своїм предметом розвиток методів, а об'єктом – методо-

© М.А. Проданчук, 2013

Список використаних джерел

1. Аранчій В.І. Особливості банківського кредитування аграрних товаровиробників в сучасних умовах / В. І. Аранчій // Наук. праці Полтав. держ. аграр. акад. [«Економічні науки»]. – Полтава : ПДАА. – 2011. – Т. 1, Вип. 2. – С. 3–6.
2. Войтюк А.В. Фінансове забезпечення аграрного сектора економіки України [Електронний ресурс] / А.В. Войтюк. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/>.
3. Гудзь О.Є. Модернізація банківської кредитної політики при обслуговуванні агроформувань / О.Є. Гудзь // Вісн. Харк. нац. техн. ун-ту сільського господарства: Економічні науки. Вип. 126. – Харків: ХНТУСГ, 2012 р. – С. 10–18.
4. Дем'яненко М.Я. Оцінка кредитоспроможності агроформувань (теорія та практика) : моногр. / М. Я. Дем'яненко, О. Є. Гудзь, П. А. Стецюк – К. : ННЦ ІАЕ, 2008. – 302 с.
5. Любар О.О. Особливості формування кредитної політики банків при обслуговуванні суб'єктів аграрної сфери / О. О. Любар // Зб. наук. праць Вінниц. нац. аграр. ун-ту. Серія «Економічні науки». – 2010. – Т. 2. – Вип. 5. – С. 224–230.
6. Непочатенко О.О. Сучасний стан і перспективи короткострокового банківського кредитування сільськогосподарських підприємств / О. О. Непочатенко, О. В. Яковенко // Зб. наук. праць Уман. держ. аграр. ун-ту; редкол.: А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. – Умань, 2009. – Вип. 70. – Ч. 2 : Економіка. – С. 130–135.
7. Стецюк П.А. Методологія та механізми фінансового забезпечення розширеного відтворення аграрного виробництва / П.А. Стецюк // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит. – 2010 – № 2 (29). – С. 16–22.
8. Стецюк П.А. Проблеми фінансового забезпечення сільськогосподарських підприємств / П.А. Стецюк // Облік і фінанси АПК. – 2011. – №4. – С. 134–137.
9. Innovation Clusters: Drivers of National Innovation System. – Paris: OECD, 2003. – 235 p.
10. Lord W.A. Household Dynamics. Economic Growth and Policy Oxford University Press. – 2002 – 378 p.
11. Methodological aspects of urban evolution comparative studies / Edward K. Trutnev // Eur. Cities. Growth and Decline.: Int. Res. Conf., The Hagus., Apr. 13–16, 1992: Book Abstr. Amsterdam etc., 2002. – 246 p.
12. World Investment Report 2005. Transnational Corporations and the Internationalization of R&D // www.unctad.org/en/docs/wir2005overview_en.Pdf.

Стаття надійшла до редакції 06.08.2013 р.

*

УДК 657.471

М.А. ПРОДАНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Методи бухгалтерського обліку в інформаційному забезпеченні менеджменту

Постановка проблеми. Бухгалтерський облік, як і будь-яка інша наука, розвивається на об'єктивних законах економіки. Відзначаючи цінність досліджень вітчизняних та зарубіжних учених, вагомі досягнення сучасної бухгалтерської науки, слід зауважити про ряд суттєвих теоретико-методологічних проблем, які не дають змоги визначити шляхи подальшого розвитку обліку в Україні. Методологія його має бути динамічною, оскільки лише за такої умови облік повноцінно може охопити усю всебічність і багатогранність об'єктів дослідження.

Водночас у дослідженнях питань методу бухгалтерського обліку в багатьох випадках

ще не забезпечується комплексний розгляд, тлумачення та розкриття його змісту. Відсутній системний підхід до понять методу, предмета й мети обліку. Усе це призводить до недостатньо глибокого розуміння сутності методів бухгалтерського обліку та не сприяє виробленню обґрунтованих пропозицій з його удосконалення. Методи бухгалтерського обліку як функціональної науки є внутрішнім моментом обліково-економічного дослідження. Спрощеною є уява, що методи дослідження створюються самі собою, а потім у готовому вигляді застосовуються для вивчення різних аспектів діяльності [15, с. 26].

Бухгалтерський облік має своїм предметом розвиток методів, а об'єктом – методо-

© М.А. Проданчук, 2013

логію. Метод – це спосіб досягнення мети, а методологія – сукупність методів, які впорядковані та взаємодіють між собою. Головною функцією методу є регулювання процесу пізнання й практичного перетворення того чи іншого об'єкта. Наука у процесі розвитку виробляє власні методи дослідження свого предмета, які повинні відображати об'єктивні риси і зв'язки між явищами. Метод – це спосіб, прийом, підхід до їх вивчення, з метою теоретичного дослідження економічної системи та її законів. Тобто метод – це спосіб досягнення мети, головною функцією якого є регулювання процесу пізнання й практичного перетворення того чи іншого об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток вітчизняної теорії бухгалтерського обліку здійснили представники венеціанської, французької, німецької шкіл. Фундаментальні дослідження методів обліку на різних історичних етапах розвитку теорії бухгалтерського обліку належать російським і вітчизняним вченим, якими є: Г.Г. Кірейцев [7], В.Г. Макаров [10], П.П. Німчинов [13], М.Ф. Огійчук [14], Я.В. Соколов [20], О.М. Петрук [15], М.С. Пушкар [17], П.Я. Хомин [21], В.Г. Швець [22] й інші.

Мета статті – сформулювати нові підходи до розуміння способів і прийомів бухгалтерського обліку, орієнтованих на вимоги потреб менеджменту, розробити структуру взаємодії методів бухгалтерського обліку, що забезпечить достовірність інформаційної бази про його об'єкти, яка необхідна для управління.

Виклад основних результатів дослідження. Як показують дослідження, вчені при вивченні предмета бухгалтерського обліку застосовують у більшості спеціальні методи обліку, використовуючи при цьому процедурний або адитивний підходи.

Адитивний підхід передбачає визначення методу бухгалтерського обліку як сукупність системи способів, за допомогою яких відображаються господарські факти. Відповідно до цього вітчизняні та зарубіжні вчені виділяють такі елементи методу бухгалтерського обліку: документування, інвентаризація, рахунки, подвійний запис, оцінка,

калькуляція, баланс, звітність. Процедурний підхід під методом бухгалтерського обліку передбачає перелік процедур, із використанням яких здійснюються пізнавальні операції, такі як спостереження, реєстрація, вимірювання, класифікація, систематизація тощо.

Адитивний підхід є найбільш поширеним і визнаним серед учених. Основною проблемою, з якої дискутують прихильники даного підходу, є питання щодо кількості елементів методу бухгалтерського обліку. Дослідники у процесі дискусій намагаються обґрунтувати той чи інший склад елементів. Уперше елементи методу бухгалтерського обліку були перераховані вченим, математиком і філософом Г.В. Лейбніцом (1646 – 1716 рр.), який розмістив їх у такій послідовності: встановлення давнини фактів господарського життя й правильності документального оформлення; запис факту до бухгалтерських регістрів; виконання облікових операцій [19].

Під визначенням методу бухгалтерського обліку проф. П.Н. Василенко розуміє систему прийомів і способів; елементи, які входять в неї, він ділить на дві групи: основні (документація, подвійний запис, рахунки та баланс) й інші (інвентаризація, оцінка, калькуляція та звітність) [2, с. 47]. На нашу думку, такий поділ елементів методу бухгалтерського обліку ні теоретичного, ні практичного значення не має, оскільки всі вони є основними. Проф. П.В. Мезенцев пропонує до елементів методу бухгалтерського обліку включати лише ті, які використовуються в ньому постійно, систематично, та ті, що служать відображенню об'єктів. Це такі, як: подвійний запис, рахунки й баланс [11]. П.П. Німчинов до складу елементів методу бухгалтерського обліку не включає калькуляцію і звітність. На його думку, звітність – це метод не бухгалтерського обліку, "а швидше метод статистики". Він зазначає, що "органи статистики розглядають бухгалтерську звітність як спостереження за діяльністю окремих ділянок народного господарства". Калькуляцію він вважає "окремою галуззю економіки", її необхідно розглядати не як складову методу бухгалтерського обліку, а як самостійну наукову дисципліну [13]. На

нашу думку, метод бухгалтерського обліку – це система таких способів і прийомів, за допомогою яких вивчається предмет. Тому при цьому зі складу його виключати не можна жодного.

Проф. О.М. Петрук до восьми згаданих елементів методу обліку ввів дев'ятий – план рахунків [23]. Д.І. Пільменштейн дев'ятим елементом ввів моделювання, пояснюючи це тим, що бухгалтерську звітність можна характеризувати як модель, відображаючи результати роботи підприємства. При цьому показники звітності одержують в результаті побудови моделей окремих господарських операцій та їх груп. Відповідно моделювання, на його думку, також є прийомом бухгалтерського обліку [16, с.12]. Вітчизняний учений проф. М.С. Пушкар, поділяючи позицію Я.В. Соколова в частині методу науки бухгалтерського обліку, відзначає, що таким методом у широкому розумінні є моделювання реальної картини господарської діяльності [17]. Проф. Я.В. Соколов зазначає, що для забезпечення дієвості моделювання як методу обліку необхідно дотримувати наступних трьох аспектів: аналітичного розкладання економічної інформації, синтетичного узагальнення економічної інформації та часової складової [20, с. 129].

Отже, обмеження щодо кількості елементів методу бухгалтерського обліку є штучним. Методи бухгалтерського обліку задаються його предметом і метою системи управління. Наведена дискусія серед учених підтверджує, що кожен із них має власну думку. Одні їх відкидали, інші – додавали, або присвоювали іншу назву, що є правомірним вираженням індивідуальних наукових поглядів. Проте кількість елементів методу бухгалтерського обліку залежить від предмета, який задається управлінською системою й іншими інституціями, де кожен елемент виконує свою роль і значення у формуванні інформації про доцільність кожної господарської операції, що в цілому характеризує ефективність фінансової діяльності підприємства.

Неоціненну роль в інформаційному забезпеченні менеджменту відіграє елемент методу бухгалтерського обліку – докумен-

тація. Всі господарські процеси в підприємстві повинні бути оформлені документами, під яким розуміють паперовий бланк, призначений для реєстрації вихідної інформації. Від оперативності та достовірності інформації залежить ефективність управління. Документування є початковим етапом облікового процесу, який є способом оформлення фактів господарського життя підприємства й має як економічне, так і юридичне значення. Економічне – полягає в тому, що за його допомогою здійснюється контроль господарських операцій, а юридичне – зміст документа підтверджує законність здійснення операцій, що надає бухгалтерським даним доказову силу. За допомогою даного елемента господарські операції у бухгалтерському обліку відображаються на основі реальних даних, що представляє достовірність інформації для системи управління.

Учений П.В. Мезенцев документацію не включає до елементів методу бухгалтерського обліку, пояснюючи це тим, що, наприклад, "...у документах фіксуються операції та процеси, що підлягають обліку бухгалтерією, статистикою, оперативним обліком...", тобто "документація є ні що інше, як технічний засіб обліку" [11, с. 51-52]. У зв'язку із запровадженням комп'ютерних програм для ведення бухгалтерського обліку процес створення й опрацювання документів зазнав значних технологічних змін. Відповідно набув нового розвитку елемент методу бухгалтерського обліку – документація. У зв'язку із даною ситуацією вчений З. Гуцайлюк вважає, що потребує нового трактування документація як елемент методу бухгалтерського обліку у зв'язку з практично повною автоматизацією процесу фіксації, опрацювання інформації та формування інформаційних потоків для потреб споживачів [4, с. 15].

Однак на практиці не всі факти, які відбуваються в підприємстві, можуть бути зафіксовані у документі. Тому документування всіх господарських операцій у бухгалтерському обліку в силу дії об'єктивних причин не завжди забезпечує відповідність облікової та фактичної інформації. Забезпечення повної відповідності записів у системі бухгалтерського обліку можливо тільки за допомогою елементів методу бухгалтерського

обліку, зокрема інвентаризації, який є доповненням. Інвентаризація передбачає перевірку даних бухгалтерського обліку та фактичного стану відповідного об'єкта спостереженням, вимірюванням, реєстрацією та порівнянням одержаних даних, тобто за допомогою певних процедур, що забезпечує повну відповідність записів у системі обліку. Мабуть тому видатний італійський учений П. д'Альвізе вважав інвентаризацію бухгалтерською процедурою, яка здійснюється для контролю достовірності реєстрації фактів господарського життя, а як принципи розглядав власне таку достовірність [19, с. 232]. За допомогою даних інвентаризації забезпечується достовірне відображення інформації в звітності підприємства для системи управління. Документація та інвентаризація застосовуються на практиці з метою первинного спостереження за об'єктами бухгалтерського обліку.

Ефективність прийняття рішень у системі менеджменту залежить від інформації щодо фінансового стану підприємства, структури його майна і джерел утворення, виражених у грошовому виразі на основі елемента методу бухгалтерського обліку – оцінки. Оцінка – це спосіб обліку в узагальнюючому вартісному виразі й виконує дієву контролювальну функцію фінансового стану підприємства.

Як зазначає Л.Г. Ловінська, найбільших змін в умовах ринкових відносин зазнала оцінка як складова методу бухгалтерського обліку [9]. Оцінка виконує такі функції: вимірювання вартості об'єктів бухгалтерського обліку; визначення критеріїв визнання активів, капіталу, зобов'язань, доходів і витрат; створення якісних характеристик облікової інформації; інформаційне забезпечення оцінки менеджменту, діяльності суб'єктів господарювання” [9, с. 25-26]. Отже, правильність та обґрунтованість застосування оцінки, базою якої є ціна, виражена у вартісному й грошовому виразі, впливає на об'єктивність прийняття управлінських рішень.

Грошова оцінка витрат, що здійснює підприємство на виробництво продукції, являє собою собівартість. Нині найбільшу актуальність у прийнятті обґрунтованих рішень має система управління собівартістю проду-

кції. Собівартість в управлінні дає можливість прогнозувати й планувати нижню межу продажної ціни та рентабельності продукції, що забезпечує захист конкурентних позицій підприємства на ринку.

Не досягнуто єдності серед учених відносно місця собівартості й калькулювання серед елементів методу бухгалтерського обліку. Поряд із поширеним і вже сформованим поглядом на калькуляцію як найважливіший структурний елемент методу бухгалтерського обліку, окремі вчені вважають її самостійною економічною наукою [13]. Проф. Г.Г. Кірейцев стверджує, що для вирішення питання про те, чи потрібно відносити калькулювання до самостійної економічної науки, наведені докази є непереконливими. В обґрунтуванні таких доказів використовуються, в основному, абстрактно-логічні прийоми та ігнорується історико-логічний підхід, який передбачає не тільки вивчення фактичної передісторії питання, зрілого сучасного його стану і перспектив розвитку, але й етапів та форм переходу від стану обліково-калькуляційної роботи до іншого в спільній технології облікового процесу і в спільній системі бухгалтерського обліку [7, с. 77].

Рахунки бухгалтерського обліку є способом систематичного спостереження, групування й систематизації інформації про об'єкти за певними економічними ознаками для задоволення вимог системи управління.

Рахунки суттєво впливають на зміну форм і методів обліку та його еволюційні процеси. Так, М.В. Дмитрієв зазначає, що рахунки бухгалтерського обліку є способом групування й поточного відображення в грошовій оцінці господарських операцій, в результаті яких змінюється склад засобів або джерел їх формування [6, с. 26].

Відображення на рахунках господарських операцій відбувається за допомогою елемента методу бухгалтерського обліку подвійного запису. Суть останнього запису полягає у взаємозв'язку двох явищ, які викликані однією господарською операцією, що записується двічі – за дебетом одного рахунка і кредитом другого. Така процедура забезпечує рівність між активами й джерелами їх утворення у балансі. Деякі вчені визнають його

одним із основних елементів. Так, М.А. Барун зазначає, що до основних прийомів бухгалтерського обліку необхідно віднести тільки прийоми подвійного запису та узагальнення даних у балансі. Головним із них виділяє метод подвійного запису [1, с. 12]. Але не в усіх випадках подвійний запис визнається єдиним методом реєстрації господарських фактів. З цього приводу Я.В. Соколов зазначає, що "...в тих випадках, коли підприємство не прагне одержати прибуток, застосування подвійної патрімональної бухгалтерії взагалі втрачає будь-який сенс. При цьому найбільш ефективною буде камеральна бухгалтерія" [20, с. 485]. На нашу думку, подвійний запис поступово перетворюється у принцип бухгалтерського обліку, нехтування яким призведе до нівелювання об'єктивної інформаційної бази для системи управління.

Учені розглядають баланс у двох площинах: як одна із форм фінансової звітності й як елемент методу бухгалтерського обліку. Баланс як форма звітності відображає фінансовий стан підприємства на певну дату. У другому розумінні – баланс як елемент методу бухгалтерського обліку ґрунтується на елементі – подвійний запис.

Проф. Б.І. Гаврилов ще в 1930-х роках визнав лише один основний метод бухгалтерського обліку – балансовий, всі інші – це способи, що "дають змогу одержувати постійне балансове узагальнення" [3, с. 39]. В.Г. Швець визначає бухгалтерський баланс як метод узагальнення даних і подвійний запис [22]. Підтримуючи зазначену думку, проф. М.В. Дембінський доповнює, що такий метод єдиний – балансовий. Хоча "для реалізації вимог балансового методу використовується взаємозв'язана система прийомів та способів обліку, основними з яких є: 1) грошова оцінка господарських засобів і калькуляція; 2) документування господарських операцій та інвентаризація; 3) система рахунків бухгалтерського обліку й подвійний запис; 4) способи узагальнення даних первинної облікової реєстрації" [5, с. 68-69].

На думку В.А. Куценка, для усунення асоціацій балансу як елементу методу бухгалтерського обліку із формою звітності доцільніше все ж використовувати словоспо-

лучення "Балансове узагальнення" [8]. Балансове узагальнення як метод моделювання економічної діяльності, як правомірно вважає П.Я. Хомин, може бути використане для побудови будь-якої форми звітності, а не лише форми №1 [21].

Отже, бухгалтерський баланс як елемент методу бухгалтерського обліку є способом вивчення процесу відтворення капіталу, що відбувається в підприємстві. Він завершує процедуру обробки інформації, узагальнюючи їх в облікову модель фінансового стану підприємства. Бухгалтерські дані цієї моделі є основним джерелом для вартісної оцінки майна, капіталу, фінансового стану та бізнесу в цілому. При цьому в активі відображається сукупність економічних відносин, а в пасиві – сукупність правових відносин.

Звітність – елемент методу, який узагальнює дані про об'єкти бухгалтерського обліку в єдиному грошовому виразі з метою надання інформації для прийняття управлінських рішень. Звітність відображає фінансовий стан на певну дату й результати господарської діяльності за звітний період.

На нинішній час багато вчених не погоджуються, що звітність є складовим прийомом (елементом) методу бухгалтерського обліку. З цього приводу вчений М.Ф. Огійчук зазначає, що просте порівняння смислового ряду елементів методу бухгалтерського обліку: оцінки, рахунка, подвійного запису, калькуляції, інвентаризації, балансу і звітності відразу ж викликає певний опір такому тлумаченню. Адже, якщо всі попередні елементи дійсно є прийомами (способами), сукупність яких є методом бухгалтерського обліку, то звітність таким прийомом (способом) вважатися не може [14].

Проф. П.Я. Хомин, підтримуючи вищенаведену думку, доповнює, що якщо дані узагальнюються на рахунках, то у звітності вони не можуть бути узагальнені повторно, бо це є абсурдом. Тому він вважає, що у звітності відображаються узагальнені дані з рахунків бухгалтерського обліку. Звітність є самостійною системою подання даних, необхідних для інформаційного забезпечення менеджменту, і в жодному разі не може вважатися складовим елементом (прийомом) бухгалтерського обліку [21, с. 66].

На нашу думку, оскільки звітність визначає склад та методику формування інформації для системи управління, її необхідно розглядати як заключний елемент методу бухгалтерського обліку. На її побудову впливає зміна господарських механізмів і його функцій у системі управління.

Метод бухгалтерського обліку є важливим явищем в економічному житті суб'єкта господарювання. На практиці всі зазначені вище елементи методу бухгалтерського обліку взаємозв'язані між собою, кожен із них використовує попередні, або сам представляє інформацію для наступних. Вони слугують визначеним цілям системи управління, а в сукупності створюють інформаційну базу для прийняття рішень.

Процедурний підхід до визначення методу бухгалтерського обліку підтримують такі вчені, як О.М. Галаган, К.Н. Нарібаєв, В.Ф. Палій, М.С. Пушкар, О.П. Рудановський. Процедура – це порядок здійснення, оформлення, або послідовність дій із метою організації будь-якої справи.

Розуміння процедури інколи доволі розмите, нерідко під цим поняттям розуміють весь обліковий цикл. Так, як зазначає Я.В. Соколов [19, с. 179], О. Джонсон виокремлював в обліковій процедурі три типи обробки даних: а) додавання однорідних подій, наприклад, додаються доходи; б) агрегування різномірних подій, наприклад, сальдування доходів витратами; в) уточнення за допомогою коефіцієнтів початкової оцінки події.

Так, проф. К.Н. Нарібаєв до методу бухгалтерського обліку включає такі процедури: спостереження, вимірювання, класифікацію, аналіз, синтез, індукцію й дедукцію [12, с. 45-47]. Проф. В.Г. Швець виділяє спостереження, вимірювання, реєстрацію та узагальнення [22, с. 44].

На думку проф. М.С. Пушкар, процедурний метод аж ніяк не означає відміни адитивного, а може інтегруватися з ним, вказуючи на послідовність процедур і на те, за допомогою яких інструментів можна виконати ці процедури [17]. Вчений при вивчен-

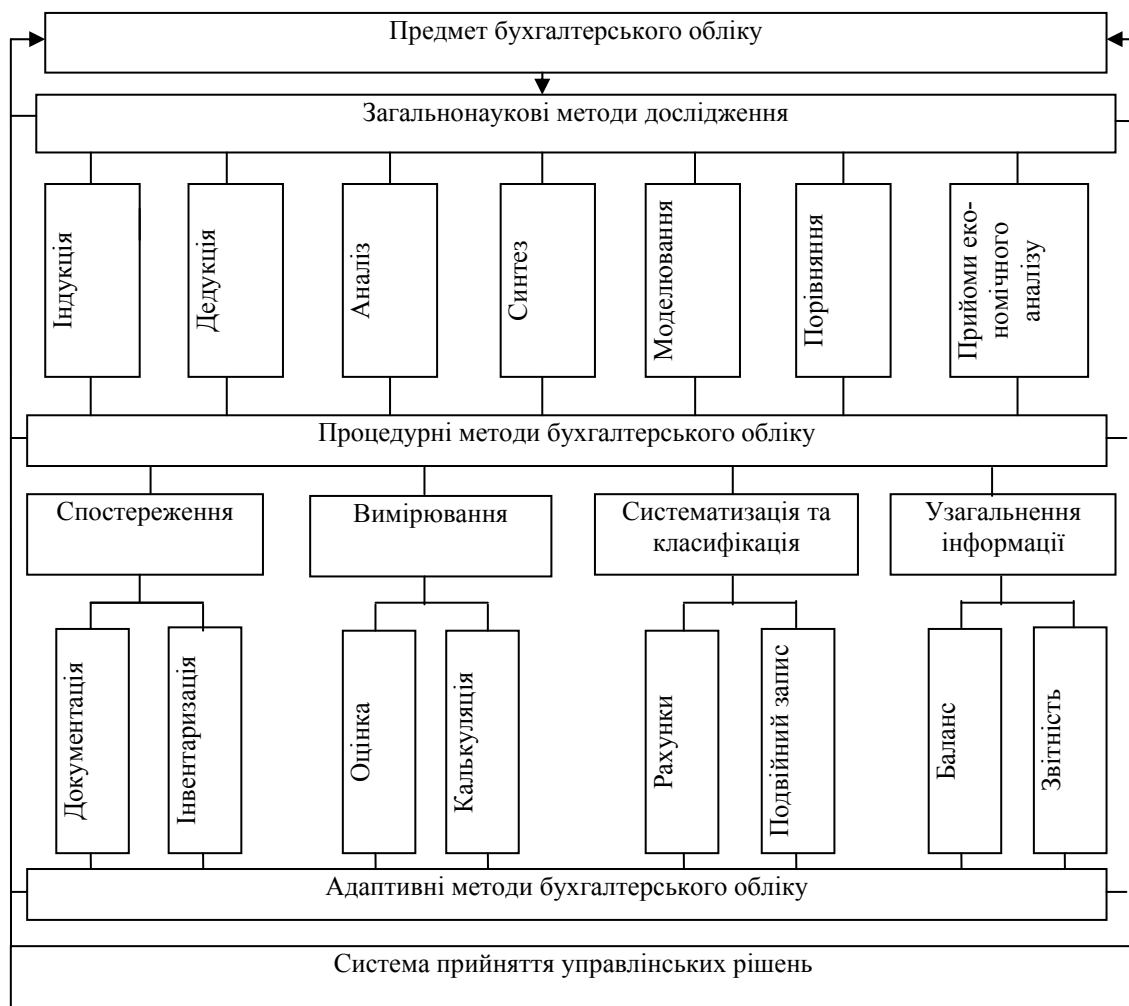
ні предмета бухгалтерського обліку користується такими адаптивними та процедурними інструментами: спостереження (документація та інвентаризація), вимірювання (оцінка й калькуляція), реєстрація та класифікація даних, а також узагальнення інформації (баланс і звітність) [17, с. 29].

В умовах використання обчислювальної техніки процедурний метод обліку має ряд переваг, вказуючи послідовність виконання процедур при автоматизованій обробці інформації. Процедурний метод ніяким чином не означає відміни адаптивного, а може інтегруватися з ним, вказуючи на послідовність процедур і на те, за допомогою яких інструментів можна їх виконати.

Бухгалтерський облік як і кожна галузь знань для вивчення свого предмета, крім спеціальних використовує загальнонаукові методи дослідження: індукцію, дедукцію, аналіз, синтез, моделювання, порівняння, прийоми економічного аналізу та ін. На наше переконання, ефективність вивчення предмета бухгалтерського обліку можливо лише при комплексному застосуванні його методів, що становить їхню єдність і утворює нерозривний зв'язок між ними.

Отже, метод бухгалтерського обліку – це система прийомів та способів, які забезпечують безперервне, взаємозв'язане й достовірне відображення інформації про об'єкти бухгалтерського обліку, представленої в грошовому виразі відповідно до запиту системи управління.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, вважаємо за доцільне для розкриття змісту предмета й об'єктів бухгалтерського обліку використовувати як спеціальні, так і загальнонаукові методи дослідження. На основі цього автором запропоновано структуру взаємодії методів, що забезпечить достовірність бази даних облікової інформації, яка необхідна для управління (рис.). Таке поєднання створить необхідні умови для вивчення об'єкта й досягнення основної мети бухгалтерського обліку.

Структура взаємодії методів при вивченні предмета бухгалтерського обліку в системі прийняття управлінських рішень

Джерело: розроблено автором.

При вивченні предмета бухгалтерського обліку як із наукової, так і з практичної позиції, крім спеціальних пропонуємо застосовувати загальнонаукові методи дослідження. Комплексне застосування способів і прийомів дасть можливість одержати вдосконалену систему бухгалтерського обліку,

яка відповідатиме інтересам менеджменту. Це дасть змогу запровадити раціональну організацію системи бухгалтерського обліку, що забезпечить об'єктивність і якість інформації про об'єкти та фінансово-господарську діяльність підприємства для системи управління.

Список використаних джерел

1. Барун М. О предмете и методе бухгалтерского учета / М. Барун // Бухгалтерский учет. – 1954. – № 2. – С. 11-13.
2. Василенко П.Н. Основы бухгалтерского учета: [изд. 4-е.] / П.Н. Василенко. – М.: Экономика, 1971. – 246 с.
3. Гаврилов Б.И. Теория бухгалтерского учета: [учеб. для вузов] / Б.И. Гаврилов. – Мн.: Выш. школа, 1979. – 272 с.
4. Гуцайлюк З. Деякі питання реформування системи бухгалтерського обліку: концепція та реалізація [Текст] / З. Гуцайлюк // Бухгалтерський облік і аудит. – № 10. – 2007. – С. 10-17.
5. Дембинский Н.В. Теория бухгалтерского учета / Н.В. Дембинский. – Мн.: Госуд. изд-во БССР, 1957. – 312 с.
6. Дмитриев М.В. Бухгалтерський учет и анализ хозяйственной деятельности промышленного предприятия / М.В. Дмитриев. – М.: "Экономика", 1975. – 234 с.
7. Кирейцев Г.Г. Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством [моногр.] / Г.Г. Кирейцев. – К.: Изд-во УСХА, 1992. – 240 с.
8. Куценко В.А. Сутність бухгалтерського балансу на сучасному етапі розвитку облікової думки [Текст] / В.А. Куценко // Наук. вісн. Полтавського університету споживчої кооперації. – 2009. – № 1(32). – С. 27-31.
9. Ловінська Л.Г. Оцінка в бухгалтерському обліку [Текст]: моногр. / Л.Г. Ловінська. – К.: КНЕУ, 2006. – 256 с.
10. Макаров В.Г. Теоретические основы бухгалтерского учета / В.Г. Макаров. – М., 1978. – 158 с.

11. Мезенцев П.В. Лекции по теории бухгалтерского учета. Хозяйственный учет, предмет и метод / П.В. Мезенцев. – М.: ГОСТОРГИЗДАТ, 1956 – 56 с.
12. Нарыбаев К.Н. Организация и методология бухгалтерского учета в условиях АСУ / К.Н. Нарыбаев. – М.: Финансы и статистика, 1983. – 136 с.
13. Німчинов П.П. Загальна теорія бухгалтерського обліку / П.П. Німчинов. – К.: Вища шк., 1977. – 240 с.
14. Огійчук М.Ф. Єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності в Україні та їх відповідність методології країн з розвинутою економікою / М.Ф. Огійчук // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – №5. – С. 3-6.
15. Петрук О.М. Регулювання бухгалтерського обліку в Україні: теорія, методологія, практика: [моногр.] / О.М. Петрук. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 152 с.
16. Пильменштейн Д.И. Основы бухгалтерского учета / Д.И. Пильменштейн. – М.: "Статистика", 1974. – 258 с.
17. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти) / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Економічна думка, 1999. – 422 с.
18. Скачко А. Американские балансоведы – агентура империалистической реакции / А. Скачко // Бухгалтерский учет. – 1949. – № 4. – С. 38-42.
19. Соколов Я.В. Очерки по истории бухгалтерского учёта: [моногр.] / Я. В. Соколов. – М.: Аудит – ЮНИТИ, 1991. – 400 с.
20. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика – 2000. – 496 с.
21. Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах управлінського, фінансового та податкового обліку [Текст]: моногр. / П.Я. Хомин. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 346 с.
22. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку [Текст]: навч. посіб. / В.Г. Швець. – К.: Знання – Прес, 2003. – 444 с.
23. Pertruk O. National chart of accounts as an accounting method / O. Pertruk // General accounting theory (Towards Balanced Development) Papers of International Conference. Warsaw, 2005. – P. 339-346.
24. Abdel-Kader. IFAC's Conception of the Evolution of Management Accounting. Advances in Management Accounting / Abdel-Kader, M. – Luther, R. – 2006. – [vol. 15] – P. 229-247.
25. Belkaoui A. Accounting theory / A. Belkaoui // Cengage Learning. — EMEA, 2004. – P. 156-171.
26. McTaggart J., Kontes P., Mankins M. The Value Imperative: Managing for Superior Shareholder Returns. — NY.: The Free Press, 1994. – 368 p.
27. Morin R.A. and Jarell S.L. Driving Shareholder Value Value-Building Techniques for Creating Shareholder Wealth , Mc Graw-Hill, 2001. – P. 399.
28. Drucker P.F. Managing in a Time of Great Change/ Drucker P.F, Hecht P. – Prince Frederick, 2002.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2013 р.

* * *

Новини АПК

Держава спрямувала понад 160 млн грн на підтримку тваринництва

В Україні продовжують діяти державні програми підтримки селян, які займаються молочною скотарством. У регіони спрямовано понад 160 млн грн. Така підтримка сприяла тому, що поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення з початку року зросло на 5%. Крім того, збільшилося виробництво молока. Про це повідомив директор Департаменту тваринництва Міністерства аграрної політики та продовольства України Андрій Геть.

«Уряд приділяє значну увагу фінансовій підтримці тваринництва серед селянських господарств. Так, від початку року у регіони вже спрямовано майже 142 млн грн дотацій на утримання та збереження молодняку ВРХ. Крім того, продовжується прийом документів за здану на переробку худобу. За цим напрямом регіони вже одержали 15 млн грн. Цьогоріч держава вже компенсувала селянам 5 млн грн за придбані ними установки індивідуального доїння», – зазначив керівник відомства.

Завдяки такій підтримці поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення зростає. Зберігається позитивна динаміка у виробництві молока, як у господарствах населення, так і у сільгосппідприємствах. За цей період в Україні його вироблено понад 9 млн т.

Загалом нарощення показників у тваринництві створило обнадійливі передумови для збільшення обсягів виробництва м'ясо-молочної групи продуктів.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 339.9:631.3

*В.М. ПЕТРОВ, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва*

Виробнича та ринкова політика провідних світових виробників сільськогосподарської техніки

Постановка проблеми. Останніми десятиліттями рівень технічного забезпечення агротехнологій в економічно розвинутих країнах світу досяг оптимальних параметрів і парк сільськогосподарських машин тут практично стабілізувався з ознаками відсутності суттєвого кількісного зростання на перспективу [25, 28]. Разом зі значними досягненнями у царині надійності та довговічності (так, ресурс тракторних і комбайнових двигунів провідних зарубіжних компаній сягає 10 тис. мото-годин; довговічність зернозбиральних комбайнів – 6-7 тис. мото-годин) та, відповідно, подовженням термінів експлуатації, це спричинює ситуацію, коли західні фермери все рідше купують нові сільськогосподарські машини і знаряддя. Зменшення споживчого попиту призводить останніми роками до спаду виробництва й продажів засобів механізації у галузі, зокрема тракторів, про що зазначають такі загальновідомі у світі машинобудівні компанії, як Caterpillar, CASE IH, Massey Ferguson та ін. За таких умов головним фактором, який визначає сучасну виробничу й ринкову політику провідних світових компаній-виробників сільськогосподарської техніки та обладнання, є жорстка конкурентна боротьба як на національних, так і на міжнародних ринках. При загостренні ринкової конкуренції та поглибленні кризових явищ у світовій економіці вони застосовують різноманітні заходи виробничого, технологічного, фінансового й маркетингового характеру щодо

утримання на вже відомих для себе ринках Західної Європи та Північної Америки й проникнення і закріплення на перспективних із позицій великої потенційної місткості ринки країн колишнього Радянського Союзу (передусім, Російської Федерації, України та Казахстану), Південної Америки й Південно-Східної Азії. Машинобудівники практично усіх країн ведуть нині цілеспрямовану планомірну роботу за право постачати свою продукцію до світового сільського господарства шляхом якомога повнішого задоволення вимог покупців щодо номенклатури, технічного рівня, якості та сервісного обслуговування машин і обладнання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам матеріально-технічного забезпечення аграрного виробництва, процесам формування та функціонування ринку сільськогосподарської техніки й обладнання присвячені дослідження Я.К. Білоуська, А.В. Бурилка, В.О. Галушка, А.М. Головка, М.М. Могилової, В.О. Питулька, Г.М. Підлісецького, В.Л. Товстопята [1, 2, 5, 6, 8-10]; В.В. Іванишина [7]; В.С. Шебаніна [12-14] й інших учених. Проте інтенсивний розвиток процесів глобалізації світової економіки останнім десятиліттям разом з ефективним запровадженням досягнень науково-технічного прогресу в сільськогосподарському машинобудуванні та інноваційним розвитком агротехнологій вимагають постійного моніторингу сучасного стану і прогнозування тенденцій змін на ринку засобів виробництва для галузі на перспективу.

Мета статті – аналіз сучасних тенденцій розвитку провідних світових виробників

© В.М. Петров, 2013

машин та технологічних комплексів для сільського господарства з метою використання набутого ними позитивного досвіду для опрацювання відповідної виробничої й ринкової політики в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Як показує історичний досвід, під час розробки та створення складних сільськогосподарських машин і знарядь карколомних якісних стрибків у їх конструкціях, як правило, не буває. Здебільшого відбувається поступове удосконалення наявних серійних зразків за загальною схемою: технічний прогрес на базі масштабних та глибоких фундаментальних наукових досліджень, через оригінальні й вдалі конструктивні удосконалення окремих вузлів, агрегатів, систем і машин у цілому; технологій виготовлення деталей, режимів термообробки, технологій збирання тощо.

Динаміка низки великих винаходів і відкриттів, що одержали виробничу реалізацію, підтверджує, що перехід від народження нової ідеї до її технічного втілення приблизно у два рази триваліший періоду запровадження досягнень науки і техніки у виробництво. Тому для зменшення часового періоду від народження наукової ідеї до її реалізації у виробництві провідні світові виробники сільськогосподарської техніки й обладнання йдуть шляхом концентрації в одних руках наскрізного управління процесами проектування, розробки та виготовлення дослідних зразків; налагодження серійного виробництва; реалізації й технічного обслуговування протягом усього терміну експлуатації своїх виробів [26].

Великомасштабне виробництво того чи іншого виду сільськогосподарської техніки є ефективним і рентабельним лише там, де для нього є наявні технічні, технологічні, організаційні та ринкові переваги. Через ці обставини, починаючи із середини 80-х років минулого століття, світове сільськогосподарське машинобудування зазнало докорінної структурної перебудови, що зумовлювалося вивільненням у низці країн виробничих потужностей. У результаті цих процесів виробники сільгосптехніки здійснили реструктуризацію підприємств і скоротили свої витрати завдяки зосередженню та спе-

ціалізації на виробництві окремих машин, агрегатів, вузлів або навіть робочих органів у великих масштабах. На сучасному етапі новітні модифікації складових сільськогосподарської техніки (двигуни, паливна апаратура, гідросистеми, електрообладнання, системи бортового менеджменту тощо) вузько-спеціалізованих світових виробників уособлюють у собі найсучасніші інноваційні досягнення науки і техніки та відзначаються високим рівнем уніфікації. Незважаючи на те, що дуже часто обсяги виробництва в цих підприємствах значно перевищують потреби материнської компанії, їхня продукція закуповується іншими виробниками подібних машин, які на ринку є конкурентами, бо вона надзвичайно досконала й надійна.

Нині практично кожна велика іноземна компанія, що спеціалізується на розробці та серійному виробництві сільськогосподарської техніки, орієнтується на випуск не одиничних модифікацій, а цілих, повністю укомплектованих усіма силовими, робочими і допоміжними машинами технологічних комплексів. Значно розширюється номенклатура самохідних машин щодо потужності. Всесвітньо відомі виробники John Deere, CLAAS, New Holland, Caterpillar, CASE IH, Massey Ferguson та інші постачають на ринок колісні й гусеничні трактори різних класів тяги; самохідні зерно- і кормозбиральні комбайни різних технологічних схем збирання та продуктивності; машини для кормовиробництва (косарки, прес-підбирачі, фуражири тощо); універсальні й спеціальні навантажувачі різних конструкцій і вантажопідйомності; комбіновані посівні та ґрунтообробні агрегати; машини для захисту рослин і внесення добрив тощо. Крім того, у межах одного виду техніки кожний виробник пропонує кілька серій (сімейств), що об'єднують зазвичай від 1-3 до 8-10 та більше моделей і модифікацій для різних виробничих умов. Наприклад, лінійка зернозбиральних комбайнів компанії CLAAS, за найскромнішими підрахунками, налічує шість серій та понад 25 моделей і модифікацій. Головні відмінності збиральних машин за серіями зумовлюються системою обмолоту та сепарації (очищення), а також продуктивністю. Основу кожної серії становлять

моделі універсального призначення. На базі однієї або кількох універсальних моделей розробляються модифікації комбайнів, призначені для збирання окремих культур (наприклад, рисозбиральні), або пристосовані для роботи у специфічних умовах – на схилах, на ґрунтах із низькою несучою здатністю (напівгусеничні модифікації Terra-Track, Rubber-Track System) тощо [18].

Практично кожний виробник машин для захисту рослин пропонує на ринку лінійку обприскувачів, яка складається з двох-трьох базових моделей, кожна з яких, у свою чергу, має кілька модифікацій. Базові моделі різняться параметрами агрегування (навісні, причіпні, напівпричіпні, самохідні); рівнем продуктивності та, відповідно, врахуванням тих завдань, які мають виконувати обприскувачі, беручі до уваги специфіку фізіології й агротехніки вирощування тих чи інших сільськогосподарських культур у конкретних ґрунтово-кліматичних та економічних умовах сільгосппідприємства. Це є особливо важливим для сільського господарства України у зв'язку з його строкатістю щодо зон розташування і розмірів сільгосппідприємств, їх спеціалізації та рівня концентрації виробництва, різних фінансових можливостей щодо придбання і ефективного використання нової сучасної техніки. Так, компанія Baram випускає тільки для польових культур 29 модифікацій тракторних обприскувачів і 16 самохідних, компанія Hardi – понад 50 модифікацій [15].

Такі самі підходи до опрацювання ринкової стратегії останніми десятиліття сповідують також виробники сільськогосподарської техніки із країн колишнього СРСР. Зокрема, Мінський тракторний завод (Республіка Білорусь) нині пропонує замовникам 62 моделі тракторів більш як у 100 варіантах комплектації для роботи у найрізноманітніших кліматичних та експлуатаційних умовах. Майже всі моделі тракторів МТЗ мають міжнародні сертифікати, які підтверджують їхню відповідність стандартам Європейського Союзу [23]. Російський «Ростсільмаш» пропонує модельний ряд, який нараховує 20 типів сільськогосподарської техніки різного технологічного призначення (колісні трактори з потужністю двигуна

від 196 до 535 к.с.; самохідні й напівпричіпні обприскувачі; самохідні зернозбиральні комбайни з потужністю двигуна від 155 до 490 к.с.; причіпні та самохідні кормозбиральні комбайни з потужністю двигуна від 290 до 500 к.с.; різні види техніки для тваринництва і кормовиробництва; комбайнові адаптери для збирання різних сільгоспкультур; машини для очищення, перервантаження, зберігання й переробки зерна; універсальні енергозасоби; техніку для комунального господарства) та понад 100 моделей і модифікацій. Кожну з них було розроблено спеціально під специфічні умови різних регіонів [24].

Останніми десятиліттями у світовому сільськогосподарському машинобудуванні відбулися кардинальні зміни у напрямі концентрації (укрупнення) виробників, створення корпоративних об'єднань та альянсів із співробітництва у різних напрямках діяльності. За певними джерелами на нинішній час у світі функціонують кілька транснаціональних корпорацій, які поглинули десятки й сотні дрібних фірм у своїх країнах і за кордоном (John Deere, KUHN, CASE IH, New Holland, AGCO/Fendt, Deutz-Fahr та ін.). Ці виробники поділили між собою світовий ринок тракторної, комбайнової й іншої сільськогосподарської техніки та проводять активну політику щодо закріплення на ньому. Нині на світовому ринку сільгосптехніки фактично домінують шість компаній із річною капіталізацією акцій кожної на суму більше 6 млрд дол. США, а компанія John Deere – на 14 млрд дол. США [4].

Так, компанія John Deere має понад 70 заводів і конструкторських бюро по всьому світу. Представники компанії працюють у понад 160 країнах світу, серед яких і Україна.

Німецька компанія CLAAS має 12 підприємств у світі, дев'ять із них – саме виробничі підприємства. Загалом у групі компаній CLAAS зайнято понад 9,5 тис. працівників, причому за межами Німеччини у 2012 році їх було зайнято 49 % (у 2011 р. – 45 %). Нині CLAAS є лідером європейського ринку зернозбиральних комбайнів та світового ринку машин для кормовиробництва. Це вкотре дало змогу збільшити оборот компанії,

який у 2012 році сягнув рекордних для фірми показників – 3,4 млрд євро [18].

За повідомленнями прес-служби, група компаній KUNN (Франція) за підсумками 2012 фінансового року досягла обігу 1,014 млрд євро. При цьому зростання становило 22 % порівняно з 2011 роком (832 млн євро) і 64 % – із 2010-м (617 млн євро), а в цілому за шість років виробник подвоїв свій обіг (у 2006 р. – 494 млн євро) [21]. Група компаній KUNN, що була заснована у 1828 році, на нинішній час складається з восьми заводів у Франції, Нідерландах, США і Бразилії та є найбільшим у світі виробником навісної й причіпної сільськогосподарської техніки, а саме: плугів, ґрунтообробних і посівних машин, обприскувачів, розкидачів органічних та мінеральних добрив, подрібнювачів рослинних решток, техніки для заготівлі кормів.

Прогрес у техніко-технологічному оснащенні сільськогосподарського виробництва у високорозвинутих країнах світу передусім пояснюється великими обсягами інвестицій у наукові дослідження й створення нових зразків машин, знарядь і обладнання. При цьому стратегія розвитку галузі орієнтується на врахування досягнень не тільки окремих наук, але й усіх суміжних наук за об'єктами досліджень, тобто має усі ознаки системності. Наприклад, сучасними пріоритетами у розробці стратегії розвитку компанії AGCO/Fendt є саме наукові дослідження та розробки, витрати на які весь час зростають. Зокрема, з початку 2000-х років їх обсяг зріс майже утричі – з 17 млн євро у 2001 році до майже 50 млн у 2011-му. AGCO/Fendt виділяє на дані цілі 4 % від обігу. Останніми роками інвестиції були спрямовані серед іншого на розробку тракторів з інноваційною технологією SCR і тракторів серії 500 Varjo, які відповідають нормам «Євро 3B», а також у самохідний кормозбиральний комбайн Fendt Katana [17]. За офіційними джерелами, компанія John Deere на наукові дослідження, розробки й конструювання щороку витрачає від 500 млн до 1,2 млрд дол. США [19]. Провідний європейський виробник широкого асортименту сільськогосподарської техніки та обладнання – компанія CLAAS – у 2011 році в наукові дослідження й розробки

інвестувала 146 млн євро, а у 2012 році – вже 177 млн євро (зростання на 21,2 %). По-всякчас компанія розширює інновації у проектуванні та виробництві, щороку інвестуючи на такі цілі понад 5 % річного обороту [3]. Динаміка й обсяги інвестицій у наукові дослідження і розробки по окремих іноземних компаніях на порядки перевищують обсяги фінансування відповідних галузевих програм в Україні на загальнодержавному рівні.

Перманентне поглиблення процесів глобалізації та міжнародної інтеграції сприяють посиленню узгодженості й тісній координації роботи усіх провідних світових виробників галузі сільськогосподарського машинобудування. Причому ця вимога закріплюється у законодавчому порядку на рівні міждержавних (наприклад, на рівні ЄС-27) або регіональних угод та є обов'язковою для виконання. Зокрема, уніфікація обміну даними щодо сільгосптехніки забезпечується завдяки введенню міжнародного стандарту 180-11783, якому вже нині відповідають практично усі бортові електронні системи управління складних сільськогосподарських машин. Застосування стандарту забезпечує можливість агрегування з тракторами машин і знарядь різних виробників та здійснювати керування ними за допомогою бортових комп'ютерів [7]. Наприклад, SIM-карта, що використовується у стільниковому модемі телематичної системи JDLink компанії John Deere дійсна у межах 27 країн Європейського Союзу, так що у разі використання трактора чи самохідного комбайна поза межами країни-виробника немає потреби платити за роумінг.

Аналіз світового досвіду розвитку землеробства за часів новітньої історії показує, що кліматичні й погодні аномалії (посухи, зливи, градобій, сильні та тривалі морози взимку і заморозки навесні тощо) негативно впливають на ефективність сільськогосподарського виробництва в усіх країнах на всіх континентах. Проте найбільше від них потерпає сільське господарство саме слаборозвинутих країн, які характеризуються низьким рівнем технічного забезпечення агротехнологій і, відповідно, великою часткою живої праці у її загальних витратах на оди-

ницю продукції та на 1 га. У високорозвинутих в економічному відношенні країнах природний фактор може суттєво знизити або навіть повністю знищити врожай, але не на всій території (тим більше у таких великих за площею сільгоспугідь країнах, як Україна). Головний ресурс зростання продуктивності праці, який нині формує ринок сільськогосподарської техніки за кордоном, зумовлюється збільшенням рівня енергозброєності праці й енергозабезпеченості 1 га ріллі. За несприятливих погодних умов це дає можливість використовувати активний запас потужності, а не пасивний резерв техніки, підвищувати продуктивність праці, знижувати питомі експлуатаційні витрати та зменшувати чисельність обслуговуючого персоналу [27, 29]. Наприклад, у Німеччині за останні 15-20 років продуктивність праці у сільськогосподарському виробництві зросла удвічі. Виробництво продукції на одного працівника, зайнятого в аграрному виробництві, збільшилося з 12,9 тис. євро до 26,1 тис. євро [11]. Таке зростання вирішальною мірою було досягнуто саме за рахунок широкої механізації, електрифікації й автоматизації виробничих процесів, впровадження сучасних інноваційних технологій виробництва.

Техніко-технологічний розвиток і постійне удосконалення своєї продукції провідними світовими виробниками сільськогосподарської техніки й обладнання у сучасних умовах здійснюється за кількома основними напрямками: підвищення одиничної потужності парку тракторів, самохідних комбайнів та інших самохідних машин; збільшення робочої ширини захвату; випуск широкозахватних комбінованих багатофункціональних ґрунтообробних, посівних і збиральних комплексів; суттєве розширення функціональних можливостей електроніки в управлінні технологічними процесами та контролі стану машинно-тракторних агрегатів.

За останні 15-20 років потужність нових моделей тракторів і самохідних комбайнів у США, Німеччині, Франції, Великобританії, інших економічно розвинутих країнах практично подвоїлася [5, 7]. На нинішній час провідні світові виробники обладнують свої сільгоспмашини найвищого класу двигуна-

ми потужністю 400-600 і більше кінських сил, які відповідають найсуворішим вимогам щодо забезпечення екологічної безпеки. Відомий на західному ринку виробник систем машин для кормовиробництва компанія KRONE пропонує лінійку самохідних кормозбиральних комбайнів потужністю від 510 до 1020 к.с. (компанія CLAAS – від 286 до 623 к.с., John Deere – від 315 до 660 к.с.). Велика енергонасиченість цього типу збиральних машин зумовлюється високою врожайністю зеленої маси кормових культур (наприклад, кукурудзи на силос і зелений корм – до 800 ц/га) та можливістю обладнувати їх широкозахватними жниварками й пристроями для доподрібнювання і плющення зерна. Останні моделі самохідних кормозбиральних комбайнів компанії KRONE BIG X 800 та BIG X 1000 оснащені кожна двома двигунами, з яких один двигун використовується для руху в транспортному режимі й для підбирання валків сінажу і сіна за невеликої врожайності, а для скошування зеленої маси кукурудзи за великої врожайності синхронно вмикається другий двигун. Під час одночасної роботи двох двигунів досягається загальна потужність, відповідно, 836 та 1020 к.с. [22]. Для машин цього класу характерні високий рівень гідрофікації й автоматизації, наявність ефективних камене- та металоуловлювачів, систем бортового менеджменту на основі електронно-обчислювальної техніки, що контролюють технічні параметри машини і процес збирання врожаю у цілому.

Постійне збільшення одиничної потужності тракторів та інших енергетичних засобів сприяє збільшенню робочої ширини захвату ґрунтообробних, посівних і комбінованих агрегатів; машин для внесення добрив та хімічних засобів захисту рослин; комбайнових адаптерів для збирання різних сільськогосподарських культур; місткості бункерів і ємностей для робочих рідин; продуктивності вивантажувальних пристроїв. Це дає змогу ефективніше використовувати технічні можливості енергонасичених силових машин, економити кошти на організації технологічного процесу, зменшувати потребу в механізаторах та обслуговуючому персоналі.

Обладнання самохідних зернозбиральних комбайнів жниварками для збирання зернових колосових культур шириною 9-11 м уможливує збільшити їхню денну продуктивність до 70-80 га і намолочувати від 300 до 500 т зерна. Місткість зернових бункерів останніх модифікацій зернозбиральних машин серії S компанії John Deere становить 10,6 – 14,1 м³, а серії Lexion 700-780 компанії CLAAS – 12,5 м³. Останній виробник обладнує свої комбайни шнеком для вивантаження зерна завдовжки 8,81 м, що дає змогу піднімати зерно на будь-які транспортні засоби на висоту до 5 м із продуктивністю вивантаження 130 л/с.

Місткість бункера для коренеплодів сучасного самохідного бурякозбирального комбайна Beetliner виробництва компанії KLEINE становить 30 м³ (21 т), а комбайна Maxtron II 620 (виробник компанія Grimme) – 33 м³ (22 т).

Провідні світові виробники самохідних кормозбиральних комбайнів на свої сучасні моделі встановлюють жниварки барабанного типу з шириною захвату 6,0 та 7,5 м. Адаптери цього типу являють собою нову інноваційну концепцію різальної і транспортувальної систем. Завдяки цій конструкції та принципу роботи вдалося значно зменшити кількість механізмів і приводів (відповідно знизилася витрати на технічне обслуговування й ремонти) та суттєво збільшити денну і сезонну продуктивність. Так, продуктивність за зеленою масою однієї години роботи комбайна Jaguar 850 компанії CLAAS становить 296 т, а комбайна BIG XV-12 компанії KRONE – 359 т. За такої високої годинної продуктивності сучасних самохідних кормозбиральних машин визначальним фактором забезпечення їх ефективного використання є комплектування збиральних загонів відповідними за місткістю і вантажопідйомністю транспортними засобами.

Виробники машин для внесення мінеральних добрив обладнують свої розкидачі робочими місткостями від 5 до 16 м³. Наприклад, останні модифікації причепів компанії Gustrower забезпечують робочу ширину захвату до 40 м і норми внесення добрив від 40 до 16000 кг/га. При цьому машини забезпечують високу якість роботи – відхи-

лення від встановленої норми по площі становить лише 1-2 %. Велика ширина захвату дає змогу збільшити відстань між технологічними колями й тим самим зменшити негативний вплив важкої техніки на ґрунт [20].

Аналіз сучасних технологій вирощування сільськогосподарських культур доводить, що для забезпечення високого врожаю (наприклад, зернових колосових на рівні 50 ц/га і більше) необхідно провести до п'яти обприскувань хімічними засобами захисту рослин для системної боротьби з бур'янами, хворобами та шкідниками. Внесення великих обсягів агресивних хімічних сполук створює суттєвий негативний тиск на довкілля, що висуває суворі вимоги як до препаративних форм самих пестицидів (зокрема це стосується рівня токсичності для людей і корисної ентомофауни та скорочення періоду розкладання на безпечні речовини після внесення), так і до технологій їх застосування й технічних засобів, що в них використовуються. Відповідно до цього у Європейському Союзі техніко-технологічні вимоги до обприскувачів регламентують близько 30 загальних і 10 спеціальних європейських норм (EN) та міжнародних стандартів (ISO) [15, 16].

Конструкції обприскувачів і технології обприскування мають дуже високі темпи удосконалення. Провідні світові виробники машин та обладнання для захисту рослин, такі як Hardi (Данія), Bargam, Rimesco, Gambetti (усі Італія), Techoma (Франція), RAU, Amazone-Werke (усі Німеччина) ведуть планомірну цілеспрямовану роботу щодо збільшення продуктивності своїх машин, поліпшення якості обробки за рахунок підвищення технічного рівня обприскувачів, удосконалення існуючих і розробки нових методів нанесення пестицидів на рослини.

Сучасні тенденції розвитку конструкцій обприскувачів полягають у збільшенні місткості бака для робочого розчину до 1200-1500 л у навісних модифікаціях та до 5000-7000 л у причіпних і самохідних. За рахунок застосування сучасних полегшених конструкційних матеріалів підвищеної міцності (різні металеві сплави, полімерні й композитні матеріали) для виробництва штанг і систем їхньої стабілізації у горизон-

тальній площині у період виконання технологічного процесу вдалося збільшити робочу ширину захвату до 36-46 м. Компанії Bargam й Amazone-Werke розробили та серійно випускають високопродуктивні самхідні обприскувачі з різними схемами повороту: з традиційною, коли повертаються тільки передні колеса; передні й задні колеса повертаються врізнібіч, що забезпечує значне зменшення радіусу повороту та розвороту; передні й задні колеса повертаються в один бік на однаковий кут, що дає можливість зміщувати обприскувач вправо чи вліво від напрямку руху без повертання штанги (це особливо важливо при обминанні перешкод на полі – ліній електромереж, дерев і чагарників, що стоять окремо, меліоративних споруд тощо). За умов виносу штанг на десятки метрів ці інноваційні рішення значно поліпшують маневровість цих машин, зменшують затрати часу на повороти й розвороти, що, відповідно, сприяє підвищенню продуктивності.

Використання у конструкціях машин для захисту рослин сучасних, стійких до пошкодження агресивними хімічними сполуками, міцних та одночасно значно легших порівняно з традиційними металевими полімерних матеріалів (нейлон, поліпропілен, тефлон й ін.) для виробництва клапанів управління, запірної арматури, форсунок, трубопроводів, баків для робочих розчинів, а також полегшених нержавіючих сплавів для виготовлення несучих рам, зчіпних пристроїв і штанг сприяють зменшенню загальної металомісткості та маси обприскувачів, а також значно полегшують їх керування й технічне обслуговування.

Сучасні інноваційні технології захисту рослин від бур'янів, хвороб і шкідників передбачають перехід від традиційних методів внесення розчинів пестицидів з нормами від 200 до 400 л/га, до малооб'ємного та ультрамалооб'ємного обприскування малими дозами (до 50 л/га). Це досягається за рахунок застосування різних модифікацій інжекторних, гідропневматичних й інших новітніх типів розпилювачів, які різняться між

собою дисперсністю розпилювання робочих розчинів, формою факела та принципом нанесення. У цілому сучасні інноваційні технології малооб'ємного й ультрамалооб'ємного обприскування малими дозами (до 50 л/га) дають змогу знизити норми витрат робочих розчинів на 90 %, а препаратів – на 25-40 %.

Висновки. Розвиток ринку сільськогосподарської техніки у світі підпорядковується тенденціям її відтворення встановленням динаміки росту обсягів випуску у певному співвідношенні з продукцією, що виробляється, фондоозброєністю праці, її продуктивністю тощо. Ці процеси ґрунтуються на механізмі дії економічних законів, пізнанні та використанні закономірностей розширеного відтворення, врахуванні особливостей того чи іншого історичного періоду розвитку продуктивних сил і виробничих відносин.

Концепція сучасного інноваційного розвитку агротехнологій та їхнього технічного забезпечення у сільському господарстві високорозвинутих країн Заходу ґрунтується на гнучких технологіях у рослинництві й тваринництві, які забезпечують високу економічну ефективність за мінімальних затрат живої та уречевленої праці. Її парадигма полягає у точній оптимізації термінів виконання всього комплексу технологічних заходів і дотримання вимог для одержання запрограмованого рівня продуктивності із заданими якісними параметрами. Для їхнього втілення розробляються й постачаються на ринок технічні засоби, що характеризуються високою продуктивністю, якісним виконанням технологічного процесу, багатофункціональністю, активними робочими органами, поєднанням (суміщенням) в одному агрегаті кількох технологічних операцій, надійністю. Ця техніка є більш наукомісткою та, відповідно, дорогою, зокрема через оснащення сучасними системами управління технологічними процесами з використанням засобів автоматики й електронно-обчислювальної техніки, що віддзеркалює загальні тенденції якісного удосконалення продуктивних сил у галузі.

Список використаних джерел

1. Білоусько Я.К. Техніко-технологічне забезпечення сільського господарства / Я.К. Білоусько, Ю.Я. Лузан, В.Л. Товстопят // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 29-33.
2. Білоусько Я.К. Удосконалення техніко-технологічного оснащення аграрного виробництва / Я.К. Білоусько, В.Л. Товстопят. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 60 с.
3. Виробник техніки запевняє конкретними цифрами // Пропозиція. – 2013. – № 1. – С. 81.
4. Возродить тракторное и сельскохозяйственное машиностроение России // Экономика сельского хозяйства России. – 2001. – № 5. – С. 12-15.
5. Головка А.М. Основні тенденції розвитку ринку сільськогосподарської техніки провідних зарубіжних країн / А.М. Головка, П.А. Денисенко, В.О. Питулько // Економіка АПК. – 2005. – № 2. – С. 88-94.
6. Економічні аспекти державної технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я.К., Дем'яненко М.Я., Питулько В.О., Товстопят В.Л.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 134 с.
7. Іванишин В.В. Організаційно-економічні засади відтворення і ефективного використання технічного потенціалу аграрного виробництва: [моногр.] / В.В. Іванишин. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
8. Могилова М.М. Матеріально-технічне забезпечення аграрної галузі / М.М. Могилова, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 61-67.
9. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі: [кол. моногр.] / [Білоусько Я.К., Бурилко А.В., Галушко В.О. та ін.]; за ред. Я.К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
10. Ринок сільськогосподарської техніки: проблеми становлення / [В.П. Яковенко, Я.К. Білоусько, Г.М. Підлісецький та ін.]; за ред. Г.М. Підлісецького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 220 с.
11. Саченко В. Тенденції розвитку сільськогосподарської техніки / В. Саченко, С. Коваль // Техніка АПК. – 2004. – № 1-2. – С. 8-16.
12. Шебанін В.С. Державна технічна політика у контексті оновлення і розвитку матеріально-технічних засобів аграрного виробництва в Україні / В.С. Шебанін // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 12-15.
13. Шебанін В.С. Основні напрями системного оновлення матеріально-ресурсного потенціалу в аграрному секторі економіки / В.С. Шебанін // Економіка АПК. – 2003. – № 3. – С. 44-47.
14. Шебанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства: [моногр.] / В.С. Шебанін. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 276 с.
15. Шимко С. Особливості розвитку конструкцій обприскувачів світового технічного рівня / С. Шимко // Пропозиція. – 2012. – № 5. – С. 104-107.
16. Шимко С. Правильний обприскувач – запорука надійного захисту рослин / С. Шимко // Пропозиція. – 2012. – № 4. – С. 120-124.
17. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://agcocorp.com/>
18. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://claas.ru/>
19. Електронний ресурс. – Режим доступу: http://deere.ua/wps/dcom/uk_UA/regional_home.page
20. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://gustrower.com.ua/category/>
21. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://kuhn.ua/internet/webua.nsf/>
22. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://landmaschinen.krone.de/>
23. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://minsk-digitalis.narod.ru/mtz.htm>
24. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://rostselmash.com/>
25. Agricultural Statistics 2011, USDA, Washington, 2011. – 432 p.
26. A standard model for repair cost of agricultural machinery // Applied Engineering in Agriculture. – 1988. – v. 3. – № 1. – p. 3-9.
27. Census of Agriculture 2007. Vol. 1: Geographic Area Series. Part 51: United States Summary and State Data. – Washington, 2009. – 739 p.
28. Statistical Abstract of the United States: 2012. – 647 p.
29. Stutz F.P., de Souza A.R. The World Economy. – Upper Saddle River, New Jersey: Prentice Hall, 2010. – 347 p.

Стаття надійшла до редакції 30.09.2013 р.

* * *

УДК 631.115

*Т.І. ЯВОРСЬКА, доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри
економіки підприємств
Таврійський державний агротехнологічний університет*

Диференціація сільського господарства за розміром суб'єкта підприємницької діяльності

Постановка проблеми. У світовій економіці та практиці немає уніфікованого визначення розмірів суб'єктів підприємницької діяльності. Залучається близько 50 різних статистичних показників із перевагою кількісних критеріїв: чисельність працюючих, річний обсяг господарського обороту і т.д. До найбільш вживаних якісних критеріїв належать обсяг прибутку, самостійність підприємства, прямі зв'язки його керівництва із персоналом, клієнтами та постачальниками й ін. Трапляються також випадки, коли критерії якісного визначення доповнюються кількісними показниками. Такий підхід вважається комбінованим і в основному ґрунтується на суб'єктивних міркуваннях та досвіді, хоча при цьому й роблять акценти на відмінностях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями оптимального поєднання малого, середнього та великого бізнесу в сільському господарстві України займаються такі науковці, як В.П. Горьовий, В.К. Збарський [2], П.М. Макаренко [3], В.Я. Месель-Веселяк [4] та інші вчені. Разом із тим узгодження розмірів вітчизняного сільського господарства із законодавчим визначенням малих, середніх і великих підприємств в Україні відносить більшість його суб'єктів до малого бізнесу. Тому питання чіткішого визначення критеріїв віднесення до суб'єктів підприємництва у сільському господарстві за розміром залишається дискусійним та вимагає проведення подальших досліджень.

Метою статті – розробка диференціації сільського господарства за розміром суб'єкта підприємницької діяльності з урахуванням особливостей галузі, статистичних, законодавчих аспектів і досвіду розвинутих країн.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні ведеться активна законодавча робота щодо конкретизації визначення понять суб'єктів підприємництва. Зокрема, 22 березня 2012 року Верховною Радою України ухвалено Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні», в якому наводиться визначення понять «суб'єкти малого підприємництва», «суб'єкти мікропідприємництва», «суб'єкти середнього підприємництва». Зокрема, суб'єктами мікропідприємництва вважаються фізичні або юридичні особи, в яких середньооблікова

© Т.І. Яворська, 2013

чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не більше 10 осіб, обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 2 млн євро. До суб'єктів малого підприємництва передбачено відносити фізичних чи юридичних осіб, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не більше 50 осіб, а обсяг річного доходу не перевищує суму, еквівалентну 10 млн євро. В тексті наведеного Закону термін «суб'єкти малого підприємництва» охоплює суб'єктів мікропідприємництва.

Суб'єктами великого підприємництва названі юридичні особи – суб'єкти господарювання, в яких середня чисельність працівників за звітний період (календарний рік) понад 250 осіб і річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 млн євро. Решта суб'єктів господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва [6].

Для прикладу узгодимо розміри фермерських господарств України із законодавчим визначенням малих, середніх та великих підприємств (табл. 1 і 2).

Як показують дані таблиці 1, за законодавчо закріпленим критерієм виручки від реалізації продукції (до 2 млн євро) 95,3% фермерських господарств, які звітували за формами 2-ферм та 50-сг, належать до суб'єктів мікропідприємництва. Серед решти фермерських господарств 4,1 % можна віднести до суб'єктів малого підприємництва і 0,6 % – до великих підприємств. Отже, 99,4 % фермерських господарств України згідно з вітчизняним законодавством за показником чистого доходу (виручки) від реалізації продукції є суб'єктами малого підприємництва. Серед сільськогосподарських підприємств за виділеним критерієм 99,0 % – це малі (із включенням суб'єктів мікропідприємництва), 0,9 – середні та 0,1% – великі підприємства.

1. Групування фермерських господарств України за чистим доходом (виручкою) від реалізації продукції, 2011 р.

Групи підприємств за чистим доходом (виручкою) від реалізації продукції, тис. грн	Кількість фермерських господарств у групі		Площа сільськогосподарських угідь на одне фермерське господарство, га	Чистий дохід (виручка) від реалізації на одне фермерське господарство, тис. грн
	од.	%		
До 50	18439	55,4	25	15
51-150	6623	19,9	54	88
151-300	2867	8,6	114	219
301-500	1278	3,8	167	388
501-700	720	2,2	233	594
701-1000	705	2,1	308	836
1001-2000	1063	3,2	445	1442
2001-10000	1362	4,1	1010	4136
10001-50000	211	0,6	2991	17641
Більше 50000	6	0,0	5651	129191
Усього	33274	100	128	440

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Найбільш поширеним у віднесенні підприємств до суб'єктів підприємництва у розвинутих країнах є критерій “чисельність працівників”, що пояснюється його простою, доступністю, інфляційною стійкістю тощо [11]. Групування за критерієм чисельності працюючих у фермерських господарствах (табл. 2) показало, що відсоток віднесених до суб'єктів мікропідприємництва становить 95,8 %. Відповідно частка малих

фермерських господарств збільшилася від 99,4 % за критерієм виручки від реалізації до 99,7 % за критерієм чисельності працівників. Проведене раніше групування сільськогосподарських підприємств, які звітують за формою № 50-сг, також підтверджує тенденцію до віднесення більшості із них за критерієм чисельності працівників до суб'єктів малого бізнесу.

2. Групування фермерських господарств за середньообліковою чисельністю працюючих, 2011 р.

Групи підприємств за середньообліковою чисельністю працюючих	Кількість фермерських господарств у групі		Площа сільськогосподарських угідь на одне фермерське господарство, га	Чисельність працівників на одне фермерське господарство, осіб
	од.	%		
До 10	31877	95,8	78	2
11-20	820	2,5	800	14
21-30	253	0,8	1359	25
31-40	117	0,4	1785	35
41-49	64	0,2	1835	45
50-250	139	0,4	2997	90
Більше 250	4	0	7614	284
Усього	33274	100	128	3

Джерело: Розраховано автором за даними Державної служби статистики України.

Наведені розрахунки показують, що для сільського господарства необхідний диференційований підхід до розмежування малих, середніх і великих підприємств. На нинішній час, своє трактування цього питання має тільки вітчизняна статистика. Зокрема, у наказі Державної служби статистики України від 9 листопада 2011 року № 289 «Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств» записано, що великим, середнім сільськогосподарським підприємством є підприємство, розмір якого дорівнює або перевищує порогові значення хоча б за одним із таких статистичних критеріїв: або понад 200 га сільськогосподарських угідь, або понад 50 гол. великої рогатої худоби, або свиней, або овець чи кіз, або понад 500 гол. птиці, або чисельність працюючих понад 20 осіб, або дохід (виручка) від реалізації продукції сільського господарства перевищує 150 тис. грн. Відповідно підприємство, розмір якого менше зазначених порогових величин, є малим сільськогосподарським підприємством [7].

Водночас при розгляді статистичних даних сільськогосподарських підприємств за основними організаційно-правовими формами господарювання, зокрема, господарських товариств, виробничих сільськогосподарських кооперативів, до приватних підприємств належать великі фермерські господарства з площею сільськогосподарських угідь понад 1000 га і чисельністю працюючих понад 50 осіб.

У практиці багатьох країн враховується «галузева диференціація», тобто розмежування норм критеріїв поділу підприємств на малі, середні та великі залежно від галузевої приналежності. Наприклад, у сільському господарстві США американські фахівці поділяють ферми на категорії за критерієм суми реалізованої ними продукції (обсяг продажу, тис. дол.):

I – (до 10 тис. дол.) – за умови проживання фермера в сільській місцевості;

II – (від 10 до 40) – малі ферми;

III – (від 40 до 250) – сімейна ферма;

IV – (від 250 до 500) – велика сімейна ферма;

V – (понад 500) – суперферма [11].

Не вирішеним законодавчо питанням в Україні залишається діяльність особистих селянських господарств, які приєднали до своєї частки земельні паї і ведуть самостійне господарювання. При цьому згідно з Господарським кодексом України вони не належать до суб'єктів господарювання.

Враховуючи результати проведених досліджень та сучасні законодавчі й статистичні аспекти, пропонуємо таку диференціацію сільського господарства:

мікрогосподарства – особисті селянські господарства із площею до 2 га;

суб'єкти малого бізнесу – особисті селянські господарства товарного напрямку, сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства) із площею сільськогосподарських угідь до 500 га та чисельністю працівників до 20 осіб. До цієї категорії віднесемо і приватних підприємців, які працюють у сільському господарстві;

суб'єкти середнього бізнесу – сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства) із площею сільськогосподарських угідь від 500 до 1000 га й чисельністю працівників до 50 осіб;

суб'єкти великого бізнесу – сільськогосподарські підприємства (в тому числі фермерські господарства) із площею сільськогосподарських угідь понад 1000 га та чисельністю працівників більше 50 осіб.

Виділення мікрোগосподарств у наведеній диференціації частково спирається на досвід Польщі, до яких у країні належать господарства із площею до 2 га. Нині такі господарства у Польщі швидко втрачають своє значення, тому що зазнають труднощів в одержанні субсидій ЄС, або не мають доступу до них [12]. Прототипом таких господарств в Україні, які мають схожі проблеми, є наші вітчизняні особисті селянські господарства.

Висновки. У сільському господарстві України поділ сільськогосподарських під-

приємств за розміром на великі й середні та малі існує тільки для цілей статистики. Після прийняття Закону України “Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні” та відповідних доповнень Господарського кодексу, до суб'єктів малого підприємництва можна відносити більшість сільськогосподарських підприємств, фермерських господарств і приватних підприємств. Проте, наприклад, фермерське господарство із площею більше 400 га досить важко назвати мікропідприємством, а фермерське господарство із площею понад 1000 га – суб'єктом малого бізнесу. Запровадження галузевої диференціації дало б змогу акцентувати увагу на тих суб'єктах підприємництва в сільському господарстві, які найбільше потребують підтримки з боку держави – це фермерські господарства, особисті селянські господарства товарного спрямування та приватні підприємці.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України / Критерії суб'єктів підприємницького бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroua.net/economics/documents/category-60/doc-80/>.
2. Горьовий В.П. Проблеми раціонального поєднання малих, середніх та великих підприємств / В.П. Горьовий, В.К. Збарський // АгроІнком. – 2007. – № 11–12. – С. 74–78.
3. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки / П.М. Макаренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 682 с.
4. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 1999. – 272 с.
5. Підприємницька діяльність та агробізнес: підруч. ; за ред. М.М. Ільчука, Т.Д. Іщенко. – К.: Вища освіта, 2006. – 544 с.
6. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні: Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4618-17>.
7. Про затвердження Методологічних положень з організації державних статистичних спостережень зі статистики сільськогосподарських підприємств: Наказ Державної служби статистики України від 9 листопада 2011 року № 289 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-metodologichnih-polozhen-z-organizaciyi-d-doc82120.html>.
8. Knutson, Ronald, J.B. Penn and William T. Boehm. 1990. Agricultural and Food Policy. 2d Edition. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, с. 272.
9. OECD SME and Entrepreneurship Outlook 2005. – Paris: OECD, 2005. – 416 p.
10. Small Business Statistics / Інтернет сторінка Адміністрації малого бізнесу США // <http://www.sbaonline.sba.gov/aboutsba/sbastats.html>, 01.08.2005 p.
11. Shelman, L. Mary. The Agribusiness Systems Approach: Cases and Concepts // International Agribusiness Management AIS. – Boston: MA Harvard Business School – 1991. – P. 47-51.
12. Trzy lata członkostwa Polski w Unii Europejskiej : Bilans kosztów społeczno-gospodarczych związanych z członkostwem w Unii Europejskiej – Polska na tle regionu (1 maja 2004 r. – 1 maja 2007 r.). – S. 11.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013 р.

*

*Я.С. ЯНИШИН, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародної економіки та
менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Ю.П. КАШУБА, кандидат економічних наук
Львівський національний аграрний університет*

Забезпечення конкурентоспроможності ТзОВ «Галичина-Захід» в умовах зовнішньоекономічної інтеграції України

Постановка проблеми. Результатом прогресуючого розвитку людського суспільства стало виникнення і формування явища конкуренції, яка, в свою чергу, є динамічною силою його розвитку. Конкуренція змушує суб'єкти діяльності не зупинятися на досягнутому, а постійно рухатися та самовдосконалюватися. В умовах глобалізації посилення конкурентних позицій аграрних підприємств можливе шляхом їхньої участі в інтегрованих структурах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи дослідження конкурентоспроможності аграрних підприємств є предметом уваги вітчизняних учених-економістів – В.В. Арестенка, М.В. Бутко [3], В.Б. Смолінського [6], О.С. Гапановича [4] й іноземних науковців [8-11].

Мета статті – дослідження та узагальнення теоретико-методичних аспектів формування й забезпечення конкурентоспроможності ТзОВ «Галичина-Захід» Стрийського району Львівської області в умовах зовнішньоекономічної інтеграції України.

Виклад основних результатів дослідження. Практика економічного життя показує, що ринок і конкуренція є основними механізмами розвитку сучасної економіки, більш могутніми та дієвими, ніж будь-які інші фактори її руху. Функціонування ринку буде тим ефективніше, чим інтенсивніша конкуренція на ньому й чим кращі створені умови для її прояву.

Нині поки ще не існує чіткого, прийнятого більшістю науковців визначення поняття конкуренції як категорії ринкових відносин.

Перші, найбільш цілісні трактування даного поняття з'явилися в середині XVIII ст., а до середини XX ст. сформувалися загальні уявлення про суть конкуренції та основні її рушійні сили [5].

У перекладі з латинського “конкуренція” (conspicere) означає “зіткнення”, “змагання”. Саме таке тлумачення цього терміна в рамках поведінкового підходу було первинним в економічній літературі.

Конкуренція для учасників ринкових відносин має об'єктивно примусовий характер, оскільки змушує їх систематично оновлювати технології, підвищувати продуктивність праці, знижувати або ж стримувати ціни на виготовлені товари [3].

Оцінка конкурентоспроможності аграрного сектора – справа складна. З одного боку, вона досить висока, оскільки тут виробляється необхідна продукція, на яку є постійний, стійкий попит. З іншого боку, вона має ризикований характер через значні коливання, велику залежність від природних, біологічних чинників.

У сільському господарстві пріоритетного значення набувають методи нецінової конкуренції, а цінова конкуренція діє в умовах її певного обмеження, бо зниження цін не завжди супроводжується зростанням споживання продукції, що виробляється галуззю, оскільки воно має певні фізіологічні обмеження. Зниження цін на продукти харчування може сприяти поліпшенню складу споживання, але це зовсім не означає, що людина з триразового перейде на п'ятиразове харчування.

Особливо ефективним у сільському господарстві є поліпшення якості продукції.

Мова йде про суворе дотримання агротехнічної технології, вирощування екологічно чистої продукції, особливо цінних її сортів, поліпшення ряду якісних показників (підвищення жирності молока, цукристості буряків тощо) [1].

На нинішній час процес глобалізації для України є неминучим, вона є членом Світової організації торгівлі (СОТ), де діють закони виживання найсильнішого та найбільш конкурентного виробника. У цих умовах програють вітчизняні виробники, адже іноземні підприємства, що все більше виходять на український ринок, технологічно сильніші й конкурентоспроможніші [2].

Механізм глобалізації стимулює аграрні підприємства виробляти продукцію і здійснювати пошук кращих можливостей її реалізації на ринках, що можуть забезпечити вищий рівень прибутків. Часто це поєднується з необхідністю участі в стратегічних альянсах [3].

Свинарство в Україні має глибокі історичні традиції та вважається прибутковим бізнесом. Сучасне свинарство є розвиненою

галуззю тваринництва з великим виробничим потенціалом.

ТзОВ «Галичина-Захід» – приватне сільськогосподарське підприємство, яке спеціалізується на вирощуванні свиней і займає лідируючі позиції не тільки у Львівській області, але й в Україні. Свинокомплекс розташований у с. Кавсько Стрийського району, був заснований інвестиційною групою «Житомир-Холдинг» інвесторами з Данії у серпні 2006 року [7]. Тут вирощують високопродуктивні породи свиней: Ландрас, Йоркшир, Дюрок. Стада цих порід були завезені з Данії. ТзОВ «Галичина-Захід» заінтересоване в одержанні тільки найкращих результатів, тому використовує передові досягнення в галузі генетики свиней, досвід і знання данських свинарів. Свинарство розвивається стрімкими темпами: поголів'я свиней у 2011 році порівняно з 2009-м зросло на 82,96%, а це майже вдвічі (табл. 1). Те саме можна сказати й про виробництво свинини та валову продукцію тваринництва, які зросли на 115,95 і 126,69% відповідно.

1. Динаміка поголів'я свиней і обсягів виробництва продукції свинарства у ТзОВ «Галичина-Захід»

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2009 р., %
Середньорічне поголів'я свиней, гол.	23338	35678	42699	182,96
Вироблено свинини у живій масі (маса приросту і приплоду), ц	51018	68079	110171	215,95
Валова продукція тваринництва, тис. грн	45729	61490,3	103663	226,69

Джерело: Дані статистичної форми № 50-сг.

Важливим показником ефективності господарювання є прибуток, складовими якого є виручка від реалізації та собівартість реалізованої продукції. Збільшити виручку можна за рахунок підвищення обсягів реалізації продукції й ціни реалізації. Ціна залежить, передусім, від якості продукції, каналів і строків її реалізації. Знизити собівартість

реалізованої продукції можна за рахунок зменшення витрат та збільшення обсягів виробленої продукції. Як показують дані таблиці 2, за рахунок збільшення обсягів продажів у 2011 році одержано виручку, яка перевищує її розмір у 2009 році майже у три рази.

2. Результати реалізації продукції свинарства ТзОВ «Галичина-Захід»

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011р. до 2009 р., %
Обсяг реалізації продукції, ц	35867	83557	105780	294,9
Середня ціна 1 ц, тис. грн	1,45	1,35	1,52	104,9
Виручка від реалізації, тис. грн	52044	112899,2	161045,4	309,4
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, тис. грн	1,52	1,2	1,22	80,0
Повна собівартість реалізованої продукції, тис. грн	54517	100508,7	128642,3	236
Прибуток (збиток), тис. грн	-2473	12390,5	32403,1	-1310,2
Рівень рентабельності, %	-4,54	12,33	25,19	29,73

Джерело: Дані статистичної форми № 50-сг.

Із розвитком науково-технічного прогресу проблема якості не спрощується, а, навпаки, стає складнішою. Основними причинами зниження якості продукції є низька якість сировини, рівень технології, організації виробництва і кваліфікації робітників, неритмічність виробництва тощо [4].

ТзОВ «Галичина-Захід» – одне з небагатьох аграрних підприємств України, де питання якості продукції є найбільш пріоритетним. Це зумовлено застосуванням передових європейських технологій, де виробництво високоякісної та екологічної продукції є першочерговим завданням виробників.

Про якість продукції, яку на ринку пропонує дане підприємство, показує також попит споживачів Львівщини, які майже 60% віддають перевагу продукції ТзОВ «Галичина-Захід».

Основним засобом забезпечення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери є інноваційні фактори. Інноваційна діяльність являє собою цілеспрямоване функціонування суб'єкта господарювання щодо створення, впровадження у виробництво та просування на ринок нових ефективних продуктів, науково-технологічних і організаційно-управлінських досягнень НТР, які приносять прибуток, тому впровадження інноваційних розробок у виробничий процес аграрних підприємств набуває дедалі більшої актуальності [6].

ТзОВ «Галичина-Захід» – одне з передових аграрних підприємств України в плані застосування різного роду інновацій та найновіших досягнень науки й техніки. Передусім це зумовлено тісною співпрацею з Данією, яка інвестує кошти у підприємство.

Застосування сучасних данських технологій створює умови для ефективної репродукції поросят та їх подальшої відгодівлі. Данія є вільною від усіх заразних захворювань — класичної й африканської чуми, ящуру, везикулярних хвороб, хвороби Тешена, а також бруцельозу та туберкульозу. Племінні й репродуктивні стада цієї скандинавської країни беруть участь у так званій програмі ВСП (вільні від специфічних патогенів) і мають найвищий статус здоров'я. У системі ВСП усіх тварин транспортують у спеціально обладнаних вантажівках із гер-

метичними повітряними фільтрами, щоб уникнути зараження під час перевезення. Використання медичних добавок у кормах суворо заборонено. Породи свиней, що вирощуються у підприємстві, є високопродуктивними, мають високу багатоплідність, швидкостиглість та велику забійну масу. При утриманні свиней особлива увага приділяється додержанню температурного режиму, застосуванню раціонів харчування, які схвалені лабораторією. Вагітні свиноматки обов'язково проходять ультразвукове діагностування, як результат – народжують за один раз по 13-15 поросят. Фахівці стверджують, що при природному заплідненні такий результат одержати проблематично.

ТзОВ «Галичина-Захід» є одним із небагатьох підприємств України, яке має власний комбікормовий завод, невелику лабораторію, де можна зробити спектроаналіз готового корму чи інгредієнтів. Проте для детальнішого аналізу (на токсичність, по фузаріозу, грибках) відправляють зразки в Данію.

У підприємстві впроваджено кращі технології та обладнання з Європи, що і є однією з вагомих причин високих показників. Усі роботи в полі виконуються на високопродуктивній імпортній техніці, у встановлені строки та найкращим посівним матеріалом. Отже, дане аграрне підприємство є конкурентоспроможним лідером на ринку української свинини.

Але оскільки НТП не стоїть на місці, щоб утримувати конкурентні позиції на ринку, підприємству необхідно продовжувати активно й надалі впроваджувати в свою господарську діяльність усі найновіші досягнення науки і техніки, враховувати всі вигоди від інновацій, які є функцією від багатьох змінних: корисності нового обладнання чи технології, ступеня їх новизни, ринкового попиту, відповідності інновації соціально-економічним цілям розвитку сільського господарства і вимогам екологічної безпеки.

Висновки. Підвищення конкурентоспроможності підприємства залежить від ефективного використання всіх факторів, що дають змогу збільшити виробництво високоякісної продукції, знизити затрати праці та коштів, одержати прибутки в розмірах, необхідних для забезпечення розширеного

відтворення в сільському господарстві, сприяють прискоренню виходу галузі з фінансової кризи, зміцнюють експортний потенціал та надійність продовольчої безпеки. Для забезпечення поліпшення якісних характеристик продукції сільського господарства та її конкурентоспроможності необхідно: удосконалювати систему техніко-технологічних і агротехнічних заходів виробництва продукції та її збуту; запроваджувати нові технологічні проекти, які ґрунтуються на

сучасних досягненнях аграрної науки. У ТзОВ «Галичина-Захід» повинна забезпечуватися система формування стійких конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності на основі комплексу інновацій у виробничій сфері. У найближчій та довготривалій перспективі врахування інноваційного чинника має бути однією з вирішальних умов подальшого розвитку господарювання.

Список використаних джерел

1. Амбросов В.Я. Реструктуризація виробництва в АПК / В. Я. Амбросов // Економіка АПК. – 1999. – №1. – С.79-80.
2. Андрійчук В.Г. Проблеми розвитку приватних аграрних підприємств і вдосконалення міжгалузевих економічних відносин / В. Г. Андрійчук // Проблеми формування ринкової економіки. – К.: КНЕУ, 2000. – С. 29–38.
3. Бутко М.В. Інвестиційні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємства / М.В. Бутко // Економіка України. – 2008. – №4. – С. 40-45.
4. Гапанович О.С. Фактори конкурентоспроможності підприємства [Електронний ресурс] / О.С.Гапанович. – Режим доступу: [http:// www.nbuv.gov.ua/](http://www.nbuv.gov.ua/).
5. Семенда Д.К. Аграрна економіка: підруч. / Д. К. Семенда, О. І. Здоровцов, О. О. Школьний. – Умань, 2005. – 318 с.
6. Смолінський В.Б. Проблеми фінансування інноваційної діяльності аграрних підприємств / В.Б. Смолінський // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2011. – № 2. – С. 179-182.
7. ТзОВ «Галичина – Захід»/ Стрийська районна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stryi-rada.gov.ua/index>.
8. Households and the World Economy / J. Smith, I. Wallerstein, H.D. Evers (eds.). Beverly Hills: Sage Publ., 1984.
9. Households Work and Economic Change: A Comparative Institutional Perspective / J. Wheelock, A. Mariussen (eds). Boston: Kluwer Academic Publ., 1997.
10. Netting C.R., Wilk R.R., Arnould E.J. Households. Berkeley: University of California Press, 1984.
11. Wallerstein I. Household Structures and Labor Force Formation in the Capitalist World Economy // Households and the World-Economy / J. Smith, I. Wallerstein, H.-D. Evers (eds.). Beverly Hills: Sage Publ., 1984. – P. 17-22.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2013 р.

* * *

Новини АПК

Українці віддають перевагу вітчизняним продуктам харчування

Понад 90% харчових продуктів, які купують українці, – вітчизняного виробництва. І для того, аби задовольнити такий високий попит, нарощуються обсяги виробництва. Так, за 9 місяців в Україні зросло виробництво яловичини замороженої на 65%, свинини свіжої чи охолодженої – на 9,6%, м'яса птиці свіжого чи охолодженого – на 5,7%, вершкового масла – на 2%, сиру – на 5,4%, обробленого молока – на 2,6% тощо.

Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Україна забезпечує внутрішній ринок продовольства за рахунок власного виробництва. Водночас попит на вітчизняну харчову продукцію всередині країни також зростає.

«Українці вже звикли до вітчизняного продукту. Тож, щоб задовольнити дедалі вищий попит, нарощується й виробництво. Крім цього, велика увага приділяється якості продукції. Так, в Україні вже впроваджено системи управління якістю та безпечністю харчових продуктів на 553 підприємствах. Триває робота з упровадження однієї з найкращих таких систем – НАССР. І така робота продовжиться, особливо враховуючи перспективу підписання Угоди про Асоціацію з ЄС», – зазначив Міністр.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.341.1:338.432(477)

*О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник, учений секретар
С.О. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
С.В. ТИВОНЧУК, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Формування системи оцінювання інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки України

Постановка проблеми. В умовах безперервних економічних змін інновації стають основним чинником, що сприяє динамічному розвитку і підвищенню результативності функціонування як окремих ринкових суб'єктів господарювання, так і економічної системи загалом. Це зумовлює підвищення вимог до результатів діяльності суб'єктів наукового середовища, економічних вимірів та обґрунтувань прийняття рішень стосовно інноваційних проектів. Системи оцінювання результативності наукових організацій, інноваційної діяльності підприємств розвинутих країн світу ґрунтуються на різних підходах, формах і методах, які мають відповідні відмінності. Тому формування результативної інноваційної системи, розроблення системи оцінювання рівня ефективності інноваційної діяльності окремих галузей та економіки країни загалом є надзвичайно важливою підмогою для соціально-економічного і науково-технологічного розвитку кожної країни світу, у тому числі й України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вирішенні проблем оцінки ефективності інноваційної діяльності на рівні підприємства, наукової установи й галузі загалом використовується багато систем і наукометричних засобів, які дають змогу оціни-

ти окремі види науково-технічних робіт. Йдеться, насамперед, про кількість одержаних патентів, авторських свідоцтв та публікацій; підприємств, в яких запроваджували інновації; укладених ними договорів тощо. Проблеми оцінювання ефективності інноваційної діяльності в агропродовольчій сфері присвячено ряд наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема, І. Бузько [1], С. Володіна [2], А. Гальчинського [3], В. Гейця [4], Ю. Гохберг [5], Дж.П. Ендрю [7], Е. Крилова [9], А. Пересади [13], Б. Райзберга [14] й ін. Проте в Україні поки що не створені мотиваційні важелі щодо ефективного позиціонування інтелектуальної власності як економічного об'єкта, необхідності формування інноваційного процесу, не сформовано досконалу систему аналізу й оцінювання створення та використання різних видів інтелектуальної власності, інноваційної діяльності наукових установ, підприємств сільського господарства, яка враховувала б особливості створення інтелектуальної власності та поєднувала б кількісні й якісні методи аналізу.

Мета статті – розроблення на основі узагальнення даних вітчизняних і зарубіжних літературних джерел, світового та вітчизняного досвіду ефективної інноваційної діяльності, методичних підходів до формування системи оцінювання інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки.

© О.Г. Шпикуляк, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, 2013

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток економіки інноваційного типу завдяки науці, з одного боку, набуває прискорення, а з іншого – обмежується правами інтелектуальної власності (ІВ). Інтелектуальна власність – це особливий вид власності, сутністю якої є те, що вона стосується інтелектуальної, творчої діяльності й водночас стає об'єктом регулювання за умов, коли їй надано правову охорону. Формами втілення прав інтелектуальної власності є: патенти, авторське право, право на бази даних тощо, які є фундаментом інноваційного процесу, тобто здійснення комерціалізації інноваційних продуктів, рішень виробничого, фінансового, адміністративного або іншого характеру. Інноваційний процес не закінчується так званим запровадженням, тобто першою появою на ринку нового продукту, послуги або доведенням до проектної потужності нової технології. Цей процес не переривається й після запровадження, бо в міру поширення (дифузії) нововведення вдосконалюється, стає ефективнішим, набуває раніше не відомих споживчих властивостей. Це відкриває для нього нові напрями застосування і ринки, а отже, й нових споживачів. Тому формуючи методичні підходи та систему показників оцінювання інноваційного середовища, слід, насамперед, врахувати специфіку інтелектуальної власності, оскільки на ринок просуваються не власне продукти інтелектуальної власності, а права на них. Відповідно, вартість об'єктів постає як вартість прав, а об'єктом купівлі – продажу є охоронні документи, які засвідчують право на використання інтелектуальної власності. В обмін на одержання виключності правоволодіння суспільство одержує доступ до вигод від товарів та послуг, які є результатами комерціалізації інновацій або творчих розробок.

Розгляд використання інтелектуальної власності в господарській діяльності з економіко-фінансових позицій, тобто її комерціалізації проводиться за умовами договірних відносин. Саме комерціалізація інтелектуальної власності в умовах ринкових відносин вимагає розглядати її як товар і як капітал. Як товар інтелектуальна власність розглядається як нематеріальний актив, що використовується в будь-яких господарських операціях. Як капітал інтелектуальна власність

розглядається з погляду витрати капіталу на науку, або придбання підприємцем нематеріальних активів із метою його приросту. Інтелектуальну власність можна розглядати і як інвестицію, яка поділяється на капітальну (придбання нематеріального активу, який підлягає амортизації), та фінансову (пряму), якою передбачають внесення нематеріального активу до статутного капіталу юридичної особи в обмін на корпоративні права, емітовані такою юридичною особою.

В основу методології формування інтелектуального капіталу покладено його участь у господарській діяльності, тобто він створюється й використовується самим підприємством чи реалізується іншим підприємствам (суб'єктам господарювання). Одночасно означена методологія розкриває механізм інноваційного оновлення підприємств, його економічну природу [13]. Найпоширенішим видом комерціалізації вважається продаж ліцензій на використання об'єктів інтелектуальної власності. Він добре розвинений і загальнодоступний у нашій країні. Новим фінансовим інструментом комерціалізації є лізинг інтелектуальної власності, який вдало використовується в зарубіжній практиці та дає змогу правовласнику одержувати прибуток у вигляді платежів за користування переданим ним правом іншій особі. Підприємець при цьому одержує вже готові розробки, технологію, торговельну марку, комерційне найменування тощо, маючи економію на початкових витратах розгортання бізнесу. Тому ефективна організація такого формату ведення бізнесу є привабливою для обох сторін угоди. Передача прав за договором комерційної франшизи дає можливість підприємцю-початківцю одержати вже розроблену систему ведення певної діяльності. В обмін на користування такою системою одержувач франшизи виплачує роялті та одноразову виплату, і при цьому зобов'язується вести бізнес таким чином, щоб підтримати репутацію власника торговельної марки [8].

Формування системи оцінювання інноваційної діяльності в науковій сфері включає визначення показників оцінювання результатів діяльності основних етапів інноваційного процесу: створення інновацій, їхнього поширення та освоєння товаровиробниками

[17]. На всіх цих етапах рівень науково-інноваційної діяльності, поза сумнівом, залежатиме від застосування до цього процесу інтелектуальних, матеріальних і фінансових ресурсів, тому система критеріїв та показників оцінювання етапів інноваційного розвитку є неоднозначною.

Етап проведення фундаментальних і прикладних досліджень та створення розробок, незважаючи на те, що він пов'язаний із певним ризиком одержання незадовільного результату, є максимально важливим і виражається в глибокому аналізі вивченої проблеми не тільки в умовах країни, але й за кордоном, передусім — у розвинутих країнах. Розробка вважається закінченою, якщо повністю виконаний план проведення досліджень та одержано конкретний результат. За всіх умов така розробка обов'язково проходить виробничу перевірку. Зокрема, це стосується нових сортів сільськогосподарських культур, які передають на державне сорто-випробування, нової техніки, що випробовується на машиновипробувальних станціях. Щодо нових технологій або окремих технологічних прийомів, то їх оцінюють у спеціальних технологічних центрах або дослідно-виробничих господарствах.

Поряд із виробничою перевіркою проводиться не менш важлива робота — оформлення закінчених розробок як об'єктів інтелектуальної власності з видачею патентів і ліцензій. Тут важливо дотримуватись умови, за якої фактичні показники збігаються з трансформацією вказаних досягнень у конкретні інновації. Наукова розробка стає інновацією, якщо вона рекомендована до масового впровадження у виробництво. Але і в цьому разі вона має пройти стадію підготовки до такого освоєння її у виробництві, яке сприятиме найповнішому використанню потенційних можливостей інновації. Відповідальність за етап створення такої покладається, як правило, на наукову установу. Про ефективність її функціонування звичайно судять за кількістю й якістю інновацій та освоєнням їх у виробництві.

На першому етапі інноваційного процесу слід дати попередню оцінку створеної інновації ще до її освоєння у виробництві. Тут головними показниками стають цінність но-

вовведення, ступінь його новизни, а також відповідність світовому рівню. Для цього звичайно рекомендуються такі показники: рівень новизни (високий, середній, недостатній); рівень цінності для науки і виробництва (високий, середній, недостатній); ступінь відповідності останнім вітчизняним або зарубіжним досягненням (вищий, на рівні, нижчий); рівень попиту на інновацію (високий, середній, низький).

Цінність створеної інновації як результату інтелектуальної праці визначається також приростом відповідних знань порівняно з їхнім сучасним рівнем, перспективами їхнього поширення і здатністю зробити певний додатковий внесок у розвиток галузі й підвищення ефективності виробництва.

Оцінка технологічної ефективності інноваційного процесу на етапі створення інновації зводиться до розрахункових показників, що відображають ступінь використання земельних, трудових і матеріальних ресурсів. Це врожайність сільськогосподарських культур і продуктивність тваринництва, енергоємність виробництва продукції, її валовий показник у зіставних цінах у перерахунку на 1 га, на 1 працівника, на одиницю основних засобів виробничого призначення. Розрахунковим шляхом знаходять різницю між основними виробничими показниками в умовах освоєння інновації й використання традиційної, вживаної раніше технології. Цю різницю оцінюють виходом продукції з розрахунку на одиницю виробничої площі (на гектар ріллі, посіву, умовної ріллі) чи на голову худоби. Окрім цього, визначають приріст валової продукції у натуральному виразі або у зіставних цінах на одиницю додаткових ресурсів, що витрачають.

На відміну від створення інновацій, етап їхнього поширення (дифузії) охоплює різні напрями та конкретні канали проникнення їх в агропромислове виробництво. Для оцінювання інноваційного процесу цього етапу відносимо критерії, які відображають максимальну оперативність доведення інформації товаровиробникам про нові знання, досягнення науки і техніки з використанням для цього різних каналів її надходження.

На заключному етапі інноваційного процесу відбувається освоєння інновацій у вироб-

ництві. Успіх тут значною мірою залежатиме від самих товаровиробників. Важливо, щоб вони володіли чітким організаційно-економічним механізмом освоєння інновацій у виробництві та умовами договірних відносин самих товаровиробників як із творцями інновацій, так і з інформаційно-консультативною службою АПК. Та до ініціативи товаровиробників, їхнього бажання освоїти у себе певну новачку слід додати ще одну неодмінну умову успіху – придбання самої інновації й наукоємної продукції, без якої освоєння даної інновації неможливе (насіння нових сортів, молодняк нових або поліпшених порід тварин, яйця нових кросів і т.д.).

Визначено, що основними критеріями оцінювання ефективності етапу освоєння у виробництві інновацій (нововведень) слід вважати: рівень технологічного оновлення виробництва з підвищенням його технологічної та економічної ефективності; підвищення продуктивності праці й соціальної ефективності; збільшення виходу продукції на одиницю виробничої площі; поліпшення фінансових показників і зростання фактичної маси прибутку; збереження нормальної екологічної та природоохоронної ситуації.

На сучасному етапі оцінювання ефективності кожного окремого етапу і загалом створення інновацій надто ускладнюється через відсутність достовірного обліку за етапами й елементами її створення. Саме тому розрахунки у цьому плані слід робити за укрупненими багаторічними даними, розподіляючи загальні витрати у середньому за ряд років на кількість створених протягом певного часу інновацій або закінчених розробок, готових до запровадження у виробництво.

Визначення соціальної ефективності інноваційного процесу на етапах створення та освоєння інновації зводиться до виявлення її впливу на соціальне становище працівників, зростання їхніх доходів, зміну умов і поліпшення організації праці, зниження можливого травматизму, а також на інші позитивні моменти, що на користь удосконалення соціальної сфери.

Екологічні аспекти оцінки конкретних інновацій пов'язані з новими можливостями виробництва випускати екологічно чисту

продукцію, максимально захищати природне середовище від його забруднення, руйнації.

Загальна ефективність від природоохоронних заходів визначається співвідношенням витрат на їхнє здійснення до одержаного від цього додаткового прибутку, вигаду, що запобігає екологічній небезпеці.

Моніторинг зміни наведених вище показників дасть уявлення про успішність реалізації державної політики в сфері науки, або доводитиме про необхідність коригування цієї політики.

Має бути вироблена нова партнерська модель взаємодії держави (в особі уповноваженого органу виконавчої влади) з організаціями науковців, науковими й науково-освітніми установами. Така модель сприятиме формуванню прозорої системи розподілу виділених на науку коштів на засадах здорової конкуренції ідей, наукових проєктів, програм.

Система оцінювання ефективності діяльності наукових установ, враховуючи результати узагальнення нових підходів до розв'язання зазначеної проблеми, має спрямовуватися на оцінювання результативності ключових напрямів їхньої діяльності, зокрема: *ресурсної бази* за критеріями – кадровий потенціал (кількісний склад, рівень кваліфікації), фінансове забезпечення (обсяги й джерела фінансування діяльності наукової установи), стан матеріально-технічної бази; *результативності науково-технологічної діяльності* (створення нових інноваційних продуктів (ІП), запровадження ІП, патентна діяльність, публікаційна активність); *міжнародного співробітництва* (виконання спільних наукових проєктів, стажування, навчання, робота за кордоном, участь у міжнародних семінарах, конференціях). Доцільно використати методичні підходи до оцінювання ефективності інноваційної діяльності наукових установ, які застосовуються у міжнародній практиці, де результативність науково-технологічної діяльності визначається з урахуванням зростання надходжень від патентно-ліцензійної діяльності та кількості патентів і рівня публікаційної активності, підвищення фінансових показників компаній.

Для оцінювання успішності реалізації державної політики у сфері науки або необ-

хідності коригування цієї політики на практиці в основному використовуються об'єктивні критерії – рівень сформованого наукового середовища у контексті забезпечення конкурентоспроможності галузей економіки на світовому рівні; інтегрованість у міжнародному науковому просторі й рівень технологічного розвитку української науки в цілому, кожної конкретної наукової установи та підприємницьких аграрних формувань [8-10, 17]. Водночас при цьому слід брати до уваги такі кількісні показники: публікації в провідних фахових міжнародних виданнях і посилання інших науковців на ці публікації (“індекс цитування”); доповіді на міжнародних конференціях; одержані міжнародні гранти на наукові дослідження й науково-технологічні розробки; участь у міжнародних наукових і науково-технологічних програмах.

У світовій системі оцінювання науково-технологічного та інноваційного розвитку країн світу нині відбуваються істотні зміни за такими основними напрямками:

здійснюється розробка нової моделі оцінювання, здатної відобразити новий зміст і об'єктивні тенденції науково-технологічного та інноваційного розвитку країн світу;

набувають подальшого вдосконалення процедури порівняльного аналізу окремих країн у сфері науково-технологічної й інноваційної діяльності;

поширюються роботи, пов'язані з розробкою відносно невеликої кількості комплексних показників, які б характеризували найсуттєвіші аспекти науково-технологічної діяльності;

відпрацьовуються методичні підходи до оцінювання результатів НДДКР.

На основі систематизації існуючих методичних підходів у сучасній економічній науці стає очевидним висновок про необхідність подальшої систематики методичних підходів оцінювання ефективності інноваційної діяльності аграрних підприємств із урахуванням загальних проблем розвитку агропродовольчої сфери на інноваційних засадах, відповідності до вимог наукоємного ринку та сучасної вітчизняної економіки, а також попиту на інноваційні продукти, наукомісткої продукції. Ми поділяємо пропози-

цію ряду вітчизняних і зарубіжних учених [1, 5, 7, 9, 11, 14] щодо того, що система оцінювання ефективності інноваційної діяльності аграрних підприємств повинна включати визначення консолідованого інтегрального показника рівня інноваційного розвитку підприємства з використанням додаткових показників.

Консолідований інтегральний показник спрямований на визначення досягнень підприємством певного функціонального рівня при здійсненні інноваційної діяльності в загальній системі розвитку економіки держави і має ґрунтуватися на визначенні таких основних показників щодо оцінювання: **ресурсної складової** (використання інвестиційних (фінансових) ресурсів, кадрового, інтелектуального, матеріально-технічного, інформаційного потенціалів і ресурсу новацій); **технологічної складової** (темپ приросту ефективності виробництва конкретних видів продукції (робіт) від використання науково-технічних заходів, підвищення продуктивності праці, зниження рівня собівартості виробництва продукції, ефективність використання основних фондів); **ринкової складової** (частка підприємства на ринку інновацій, рентабельність реалізації інноваційної продукції, доведення продукту до споживача, ритмічність збуту наукомісткої продукції). Визначення додаткових показників спрямовується на відображення відношення результатів і витрат кожного учасника інновації. Вихідними даними для їхнього визначення є ринкова потреба в інновації (обсяг її продажу упродовж розрахункового періоду), прогнозна ціна інновації (з урахуванням видатків, рівня інфляції, позичкового відсотка, рівня прибутковості) та величина реальних грошових потоків, що визначається сумою поточних витрат, інвестицій, викупом від продажу тощо.

Загалом системи оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства спрямовуються на виявлення рівня: оновлення основних виробничих фондів як головного джерела збільшення обсягів виробництва і створення умов для виготовлення вітчизняної наукомісткої продукції на рівні кращих світових зразків; ресурсозбереження з суттєвим зменшенням витрат матеріалів на одиницю продукції; соціальної спрямованості, де

сама людина, якість та безпека її життя матимуть забезпечити пріоритети інноваційного розвитку. Саме конкретна здатність інновацій зменшувати потребу в поновлюваних ресурсах, створювати можливість виконання тих робіт, які досі були поза межами людських чи технічних можливостей, зберегти певну кількість трудових, матеріальних і фінансових ресурсів із розрахунку на одиницю створених продуктів, технічних систем, структур, формувати нові напрями науково-технічного розвитку зумовлює їхню ефективність. Вищезазначені методичні підходи уможливають дати не тільки узагальнену (комплексну) оцінку ефективності нововведення, але й визначити питому вагу кожного з учасників інвестиційної діяльності в процесі інноваційних дій у підприємстві.

Висновки. Агропродовольчий сектор економіки України як галузь значною мірою позбавлена чітких довгострокових стимулів для інноваційної діяльності. Викладені методичні підходи оцінювання інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки

України спрямовані на посилення управлінських рішень щодо створення умов переходу сільськогосподарського виробництва країни на інноваційні засади розвитку.

Переведення агропродовольчого сектору економіки на інноваційну модель розвитку сприятиме поетапному збільшенню частки сільськогосподарської продукції на зовнішньому ринку, зростанню прибутковості агропромислового виробництва; поетапному підвищенню рівня наукомісткості продукції сільського господарства і переробної промисловості; підвищенню темпів щорічного оновлення засобів виробництва; ефективному використанню природно-ресурсного потенціалу, земельного фонду; підвищенню продуктивності галузі тваринництва; зниженню енерговитрат; збільшенню валової доданої вартості, створеної в галузі; підвищенню рівня зайнятості працездатного населення на селі з підвищенням доходів працівників аграрної галузі; забезпеченню об'єктивних перспектив і конкурентних переваг розвитку економіки України.

Список використаних джерел

1. Бузько І.Р. Стратегічне управління інноваціями та інноваційна діяльність підприємства [моногр.] / І.Р. Бузько, О.В. Варганова, Г.О. Голубченко. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2002. – 176 с.
2. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки [моногр.] / С.А. Володін. – К.: Вид-во МАУП, 2006. – 400 с.
3. Гальчинський А. Інноваційна стратегія українських реформ / А. Гальчинський, В. Гець, А. Кінах, В. Семиноженко. – К.: Знання України, 2002. – 326 с.
4. Гець В.М. Інноваційні перспективи України / В.М. Гець, В.П. Семиноженко. – Х.: Константа, 2006. – 272 с.
5. Гохберг Ю.О. Управління нововведеннями на підприємствах: розвиток сумісних підприємств, інвестиційно-інноваційних процесів та вільні економічні зони : навч. посіб. / Ю.О. Гохберг. – Донецьк, 2001. – 238 с.
6. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке / П. Друкер. – М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2006. – 236 с.
7. Эндрю Дж.П. Возврат на инновации. Практическое руководство по управлению инновациями в бизнесе / Дж.П. Эндрю. – М.: Изд-во "Гревцов Паблишер", 2008. – 324 с.
8. Костевко В.І. Методологічні питання оцінювання ефективності інноваційної діяльності підприємства / В.І. Костевко // Вісн. Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління. – 2011. – № 698. – С. 66 – 73.
9. Крылов Э.И. Анализ эффективности инвестиционной и инновационной деятельности предприятия: учеб. пособие / Э.И. Крылов, В.М. Власова, И.В. Журавкова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 608 с.
10. Лященко О.В. Проблеми оцінки ефективності використання інноваційного потенціалу підприємства / О.В. Лященко // Економічний вісник Донбасу. – 2010. – № 2 (20). – С. 176 – 180.
11. Малюта Л.Я. Оцінювання рівня інноваційного розвитку промислового підприємства // Соціально-економічні проблеми і держава [Електронний ресурс] / Л.Я. Малюта – 2011. – Вип. 1 (4). – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11mlrypp.pdf>.
12. Орлюк О.П. Право інтелектуальної власності : підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; за ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. — 696 с.
13. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом [моногр.] / Пересада А.А. – К., 2002. – 472 с.
14. Райзберг Б.А. Экономика и управление / Б.А. Райзберг. – М., 2005. – 284 с.
15. Товт Т.Й. Методичні підходи до визначення показників ефективності інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні / Т.Й. Товт // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.11. – С. 240 – 249.
16. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності / О.Г. Шпикуляк [та ін.] // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 109-116.
17. European Innovation Scoreboard 2003. European Commission, 2003. Nov. 2003.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2013 р.

* * *

UDS 332.025.12:631

*Rafał DYM CZYK, Doctor Humanistic and Interdisciplinary Research Group
Collegium Maius, Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland
Anna ZBARSKA, Chief specialist of the Department of Economic Development of
Agricultural Market in the Ministry of Agrarian Policy of Ukraine*

Resource concept in strategic management systems

Scientific problem. One of the main reasons for a low competitiveness of Ukrainian companies is the absence of dynamic capabilities, as well as their creation and development programs. The companies aiming at their market segment leadership should ensure high innovative potential in manufacturing, marketing, logistics and other fields. Nowadays, the problem of creation and development of dynamic capabilities is the most pressing and top-priority one among other theoretical tasks of the strategic management.

The dynamic capabilities concept, or «Dynamic Capabilities View» (hereinafter referred to as DCV), is a relatively new paradigm that is capable of turning into the advanced theory in the system of the theoretical views on the strategic management, aiming at finding the sources of new competitive advantages.

Analysis of recent researches and publications. This scientific concept is based on the theoretical studies of J. Schumpeter, E. Penrose, O. Williamson, J. Barney, S. Winter [4], D.J. Teece [1], G.P. Pisano and A. Shuen, etc. The most significant study on the dynamic capabilities essence, theoretical basis, terminology and creation mechanism is the article of Teece, Pisano and Shuen that considers this problem as one of the most important theoretical insights in the field of contemporary strategic management [1]. In fact, this article marked the beginning of the introduction of «dynamic capabilities» term into strategic management vocabulary.

Statement of the main results of the study.

Before we switch to the key terms of the dynamic capabilities conception, let's consider the problems of the typology of the strategic management systems that are not always considered unequivocally by the management theory, and do not reflect objective reality of the postindustrial economy. It is caused by many reasons, such as short effective period of the strategic management as independent science or applied field; variety of views and scientific classifications of types, models and kinds of strategic management both in Ukraine and abroad; absence of the unified objective core features that form the basis of the system typology.

Economic studies contain various classifications of types and models of the strategic management. In 1985, the study carried by H. Mintzberg and J. Waters analyzed changing world, and its authors decided that the time had come to review the strategic management. They analyzed the strategic management process to conclude that, given the uncertainty and temporary limitations, management should be much more flexible and maneuverable. It allowed to justify the existence of two types of the strategy [2, 258].

The first type – sophisticated strategy (deliberate strategy), based on the results of the strategic analysis, and being the result of the implementation of rational company theories, which, in turn, form the basis for anticipated strategy (intended strategy) that can remain unimplemented;

The second type – urgent strategy (emergent strategy), resulting from the uncertainty of the external environment, and being the result of unforeseen circumstances.

The analysis of possible combinations of the sophisticated and urgent strategies lets the authors distinguish eight styles (models) of strategic management that can be used both in strategic planning and management: planned; entrepreneurial; ideological; umbellate; process-related; isolated (independent); agreed; enforced by environment. Despite the variety of the approaches to the problems, related to the theory and classification of the strategic management systems, all of them reflect G. Mintzberg's theoretical views.

Based on the most significant studies, the article reflects an attempt to make the system typology that differs from existing classifications by being based on company's economic theories, not occasional features. The author argues that it will allow to strengthen the theoretical component of the strategic management and its further operationalization.

Therefore, neoclassical, institutional and behavioral theories were considered as primary of as the basic theoretical platforms that can provide basis for new strategic theory. It allowed to consider the whole variety of kinds, models and types of strategic management from three points:

The first point – traditional system, based on strategic planning and a market competition (Traditional view – TV);

The second point – resource system, using the standard theory within the framework of the institutional approach (Resource theory – RBV);

The third point – the entrepreneurial system (Entrepreneurial Orientation – EO), based on the most promising concept DCV, which can play a role of the new strategic management theory.

According to the author, those of the largest interest are resource and entrepreneurial systems that allow to switch from the management of organizational routines management to that of dynamic capabilities, underlying competitive advantages.

The definition, given in the article of Teece and other authors, considers dynamic capabilities as possibility of integration, creation and reconfiguration of internal and external competences to meet the requirements of the fast-changing business environment. Company's

dynamic capabilities differ from other ones by the fact that they promote achievement of competitive advantages in innovative forms [1].

The earlier study of Collis contains the classification of capabilities, where the author distinguishes three levels [3]:

➤ The functional level that allows to sustain key business processes in «operational» condition with organizational routines. S. Winter describes these capabilities as those of in «a working» condition zero growth» (zero-level) that allow company to «exist» in the offing [4]. Functional capabilities may also include processes and procedures related to such functional fields, as logistics, packing, quality control and the like;

➤ The level of dynamic capabilities that allows to continually improve active organizational processes and implement new innovative ones into company structure. D. Collis described dynamic capabilities as the highest level of the hierarchy of capabilities. The point of view of M. Zollo and S. Winter, who consider mentioned-above capabilities as high-order routines («higher-order routines»), is also interesting. According to them, the dynamic capabilities are routinized actions, aimed at the development and adaptation of organizational routines that includes experience accumulation, obtaining knowledge and process codifications. They consider research and development processes, restructuring, reengineering and integration as the basic dynamic capabilities [5]:

The entrepreneurial level oriented to the achievement of the maximum efficiency and development of sustainable competitive advantages, with both of them being faster than other makers.

One of the ultimate reasons for the low competitiveness of Ukrainian companies is the absence of dynamic capabilities, while those that aim at the leadership should ensure high innovative potential in manufacture, marketing, logistics, etc. We consider that the use of DCV concept allow to analyze management processes as dynamic combinations of resources and competences, promoting the development of the competitive advantages.

Thus, dynamic capabilities can be considered as new integrated approach to tool for un-

derstanding the sources of the competitive advantages.

Given the analysis of numerous scientific fields and concepts conducted, we consider that the company theory should become a basis for erection of its own ground for the strategic management theory, including the scientific typology of its systems. From this point, the company theory, effectively combined with the strategic management ones, can act as the effective tool of mutual use of actual results of the strategic management.

Therefore, there is a bilateral dependence between the company theory and relatively new strategic management one, aimed at creation of management basis that embodies the most effective approaches and concepts. Symbiosis of these theories can be considered as synergetic approach of the strategic management that allows to use theoretical variety of the concepts.

We suppose it is appropriate to distinguish three systems or models of the strategic management:

The first system, traditional one, is based on the assumption that the beginning of the strategy development should include to study economy, business technologies, models and methods of consulting companies that began emerging in the late 1970ies, to meet the client demands. However, most studies in this system are concentrated on the field as a whole, as well as the analysis of current situations, in particular – on revealing of deviations from the actions planned.

This model is based on strategic paradigms of the competitive forces and conflict theory. The action mechanism of the traditional strategic management system was developed mostly by such authors, as R. Coase (1937), E. Mason (1949), J. Bain (1959), C. Shapiro (1989), M. Porter (1980), E. Brandenburger and Nalebuff (1995) and the like.

We argue that the main demerit the traditional strategic management system is functioning in relatively stable market environment, which constitutes the crucial factor affecting its productivity. It is a so-called environmental determinism or external environment determinism.

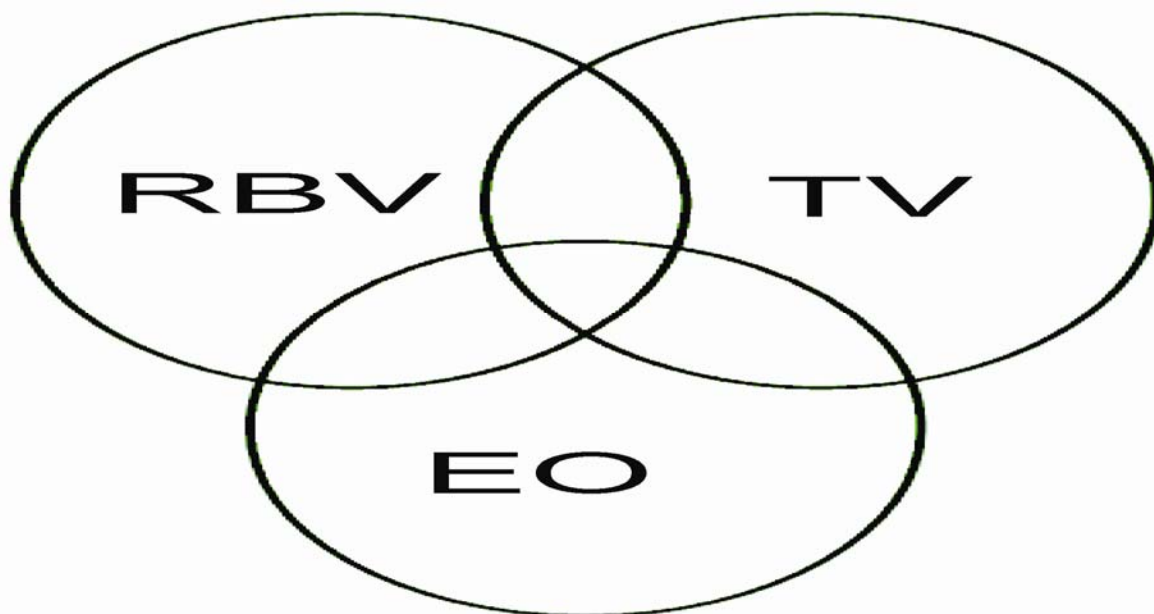
Resource-Based View-RBV. As a theory, RBV emerged in 1980ies, with its main precondition being the opportunity for the company to possess a unique, valuable and unique resource. RBV concept is based on the of the economic rent theory and view of the company as a set of resources, competences, skills and capabilities.

Traditional strategic management theories concentrate on the external competitive environment, while internal reserves are ignored. Contrary to that, the basis of the resource theory provides an opportunity for finding competitive advantages from the internal environment.

Entrepreneurial system of strategic management (EO). This theory should be based on two most important and, to our point of view, complementary concepts, i.e. entrepreneurial orientation and stakeholders concept. (Stakeholder View). The literal translation of the «stakeholder» means shareholder. However, given the instability of the environment, the structure of stakeholders, or strategic influence groups, changes substantially. It includes not only shareholders, but also rivals, local communities and active groups, buyers and clients, suppliers, financial intermediaries, state and governmental bodies and institutions, mass media. Normally, the relations between numerous groups are bilateral, providing feedback.

Recently, the number of Ukrainian companies drawing up strategies that take into account strategic influence groups tends to increase, since globalization and internationalizations conditions, as well as environmental problems force them to find new forms of relations between participants of the strategic relations.

Noteworthy, the strategic management systems that are distinguished and justified in the dissertation are extremely difficult to find in the pure state. In fact, we usually deal with symbiosis of various systems that, to some degree, affects the stability/instability of system. So-called triad of strategic management fields is formed, and its boundary areas provide room for the new resources, properties, competences, dynamic capabilities, enterprise landmarks and strategic influence groups (figure).

Triad of strategic management systems

Conclusions. It is boundary areas that are of the largest interest for development of new theories and strategic management models. A rule of thumb states that companies, using traditional approaches in Ukrainian economy the greatest relative density is made by the companies using traditional or drawing up strategies, constitute the largest proportion in

Ukrainian economy. The use of the resource concept in strategic management is limited and mostly relates to the management of natural resources, which, in turn, describes material-oriented nature of many industrial systems. In our opinion, strategic management based on entrepreneurial model is the strategy of preventive action.

References

1. Teece D.J., Pisano G.P. and Shuen A. 1997, «Dynamic capabilities and strategic management», *Strategic Management Journal*, 18:7, 509–533.
2. Mintzberg H., Waters J.A., 1985, «Of Strategies, Deliberate and Emergent», *Strategic Management Journal*, Vol. 6, 257–272.
3. Collis D.J. *Research note: How Valuable are Organizational Capabilities?* // *Management Journal*, 15 (Winter Special Issue): pp. 143–152.
4. Winter S.G., 2003. Understanding Dynamic Capabilities. // *Strategic Management*. Vol.24, 10, 991–995.
5. Zollo M, Winter S.G., 2002. Deliberate learning and the evolution of dynamic capabilities. // *Organization Science*, 13, 339–351.

The article has been received 05.09. 2013

* * *

УДК 378.4:658.589

*О.Л. ПОПОВА, доктор економічних наук,
старший науковий співробітник, головний науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»*

Нові пріоритети Спільної аграрної політики ЄС на 2014–2020 роки: стратегічні орієнтири для розвитку агросфери України

Постановка проблеми. У рамках ЄС у 2010 році погоджено і з того часу впроваджується нова європейська стратегія «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеосяжного зростання». Реформа Спільної аграрної політики (САП) ЄС на 2014–2020 рр. має забезпечити свій внесок у реалізацію європейської стратегії «Європа 2020». Президент Європейської Комісії (ЄК) Жозе Мануель Баррозу зазначив, що європейська стратегія «Європа 2020» має відношення не тільки до держав всередині ЄС, але також може слугувати орієнтиром для держав-кандидатів і сусідів ЄС, які можуть вибудувати свою політику, ґрунтуючись на запропонованих Європою цілях і задачах [12].

Це важливо для України, яка декларує свій євроінтеграційний вектор і повинна намагатися відповідати та діяти за визнаними у європейській спільноті «правилами гри»,

зокрема й у сфері аграрного і сільського розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюцію і засади розвитку САП ЄС, досвід інтеграції країн до єдиного європейського простору і вплив інтеграційних процесів на розвиток агропродовольчого ринку, проблеми адаптації аграрного сектору економіки України досліджували ряд вчених, зокрема, О.М. Бородіна [1], Т.О. Зінчук [2], С.М. Кваша [3], Т.О. Осташко [4], Б.І. Пошкус [5], Н. Юркенайте [8].

Зважаючи на семирічний плановий період Спільної аграрної політики ЄС і чергову її реформу на період 2014–2020 рр., є необхідність узагальнити і систематизувати засади, пріоритети, механізми оновленої політики.

Мета статті – розглянути задекларовані цілі, пріоритети, сценарії Спільної аграрної політики на 2014–2020 рр., передбачені корективи щодо обов'язкових і добровільних схем, яких мають дотримуватися сільгоспвиробники для одержання платежів зі спільного бюджету ЄС, а також висвітлити оновлені пріоритети розвитку сільських територій як основні орієнтири для формування національної політики аграрного і сільського розвитку. Також важливо оцінити вітчизняну практику ведення сільського господарства і його регулювання порівняно з пріоритетами і механізмами САП ЄС.

Виклад основних результатів. Стратегія «Європа 2020» визначає три фактори зміцнення економіки:

- розумне зростання – розвиток економіки, що базується на знаннях та інноваціях;

© О.Л. Попова, 2013

- сталий розвиток – розвиток економіки, що базується на цілеспрямованому використанні ресурсів, екології й конкуренції;

- всеосяжне зростання – сприяння підвищенню рівня зайнятості населення, досягнення соціальної і територіальної згоди.

Визначені як основні п'ять напрямів діяльності, якими слід керуватися європейським державам, а саме – зайнятість, дослідження й інновації, зміна клімату і енергетика, освіта, боротьба з бідністю.

В опублікованому у 2010 році для обговорення документі Європейської Комісії «Спільна аграрна політика Євросоюзу до 2020 р.: продукти харчування, природні ресурси і сільські території – грядущі завдання» окреслено три цілі аграрної політики на 2014–2020 рр.: 1) життєздатне виробництво продовольства; 2) стале використання природних ресурсів і пом'якшення наслідків зміни клімату; 3) збалансований територіальний розвиток. У представленому ЄК у кінці 2011 р. проекті реформи САП ЄС на період після 2013 р. визначено 10 ключових засад.

1. Цільовий розподіл грошових субсидій для забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва, орієнтованої на стимулювання економічного зростання і збільшення зайнятості у селі.

2. Ефективніші і гнучкіші інструменти кризового менеджменту для розв'язання нових економічних проблем.

3. Екологізація з метою досягнення довготривалої продуктивності і збереження екосистем.

4. Додаткове інвестування у наукові дослідження та інноваційні розробки.

5. Створення конкурентоспроможного і збалансованого ринкового ланцюга забезпечення продуктами харчування від виробника до споживача.

6. Стимулювання заходів щодо захисту навколишнього середовища у сільському господарстві.

7. Полегшення відкриття для фермерів-початківців власного сільгосппідприємства.

8. Стимулювання зайнятості і підприємництва у сільських регіонах.

9. Уважніше урахування інтересів структурно слабких регіонів.

10. Проста і ефективна Спільна аграрна політика (спрощення деяких механізмів без втрати їх ефективності).

Задекларовані основні орієнтири реформи, хоча й повільно, все ж спрямовуються на усунення недоліків діючої САП шляхом проведення покрокових змін: поступове зміщення акцентів із заходів, орієнтованих на підтримку ринку, на заходи, спрямовані на сільський розвиток, охорону навколишнього середовища і клімату, побудову екологічної, справедливої, ефективної і дійової спільної політики.

Погоджений сценарій розвитку САП після 2013 р. (обраний із трьох запропонованих альтернатив) передбачає істотні поправки і зміни щодо адміністрування і інструментарію аграрної політики за двома структурними блоками САП, так званими «двома опорами». Перший фінансовий блок включає заходи, призначені для регулювання ринку (ЗРР) (інтервенційні закупівлі, експортні субсидії, системи виробничих квот тощо) і прямі платежі (ПП). Слід зазначити, що відповідно до вимог СОТ кардинально змінено принцип виплати ПП – з 2006 р. перейшли від зв'язаних з виробництвом виплат до переважно незв'язаних платежів на гектар оброблюваних угідь, виплати премії на підприємство з урахуванням економічної потужності. Другий фінансовий блок стосується заходів із розв'язання проблем сільського розвитку і заохочення ведення багатофункціонального сільського господарства.

Щодо першого фінансового блоку САП ЄС визнається, що прямі платежі повинні бути розподілені більш справедливо – між державами-членами ЄС, окремими регіонами і фермерами. Розподіл бюджету гарантує, що допомога на гектар не може бути менше 60% середнього обсягу допомоги, виділеної у 2019 році в одному адміністративному чи агрономічному районі, і жодна країна-член не отримає менше 75% середнього обсягу допомоги у рамках ЄС. Введено обмеження на максимально можливий обсяг виплат на сільгосппідприємство в рік (300 тис. євро, що за нинішнього середнього розміру прямих платежів на 1 га означає площу землекористування на рівні 1,5 тис. га); при визначенні розміру субсидій враховуватиметься кількість наданих підприємством

робочих місць. Згідно з введеним правилом «активних фермерів» (юридична чи фізична особа, яка виконує зобов'язання з обробітку своїх земель і має дохід від сільськогосподарської діяльності) лише ті фермери, які ведуть сільське господарство, зможуть отримати підтримку. Буде складено список

видів діяльності, за яких не надаватиметься право на асигнування.

Основна схема ПП включає три основні схеми (базових платежів, екологічно сприятливих платежів; для молодих фермерів) і дозволяє додатково здійснювати добровільні схеми (останні можуть не активуватися на період 2014–2020 рр.) (табл. 1).

1. Структура основної схеми прямих платежів на 2014–2020 рр.

Обов'язкові схеми		Добровільні схеми	
Схема базових платежів	Національні (чи регіональні) фіксовані виплати на гектар землі, відповідно до встановлених вимог. <i>Бюджет:</i> залежить від наявності добровільних схем	Схема платежів для несприятливих територій	Виплати, що сприяють збереженню сільського господарства у районах з певними природними обмеженнями. <i>Бюджет:</i> до 5% національного річного бюджету ПП
Схема екологічно сприятливих платежів/ «зелені» платежі (з 2015 р.)	Виплати за виконання умов, що сприяють оптимальному використанню природних ресурсів (диверсифікацію культур, утримання постійних пасовищ, екологічні зони) <i>Бюджет:</i> 30% національного річного бюджету ПП	Схема платежів, зв'язаних з виробництвом	Виплати, передбачені для конкретних типів господарств (сільськогосподарських систем), які зазнають труднощів, однак збереження необхідного чи підтримка наявного обсягу виробництва є для країни важливим економічним чи соціальним аспектом. <i>Бюджет:</i> до 5% чи 10% національного річного бюджету ПП
Схема для молодих фермерів	Виплати фермерам-початківцям (до 40 років), на які можна претендувати протягом перших 5 років роботи створеного сільгосппідприємства. Розмір виплат на 25% перевищує середній погектарний рівень, але обмежується площею 25 га. <i>Бюджет:</i> до 2% національного річного бюджету ПП		

Джерело: [8].

З 2014 року застосовуватиметься особливий режим підтримки малих форм господарювання, на схему прямих платежів для цих форм припадатиме до 10% річного бюджету ПП у країні. Беручи участь у схемі для малих форм господарювання, фермер отримуватиме одноразову виплату, при цьому передбачено спрощений контроль і подання заявки на одержання ПП, послаблення зобов'язань щодо екології і принципів перехресної відповідності (*cross compliance*). Щоб уникнути штучного подрібнення великих ферм для отримання цих спрощених субсидій, їх будуть виплачувати наявним малим фермам станом на 2014 р. або їх спадкоємцям. Таким чином, у ЄС намагаються виправити перекис чинної схеми розподілу ПП, яка зосереджує близько 80% виплат у 20% сільських господарств, що зменшує конкурентоспроможність малих форм господарювання і не сприяє їх ефективному розвитку [8].

Країнам надається можливість дещо збільшувати платежі, пов'язані з виробництвом певних сільськогосподарських продуктів, особливо у несприятливих для сільського господарства регіонах, у рамках погоджених з Євросоюзом і СОТ лімітів.

Щодо загальної організації сільськогосподарських ринків передбачено відмовитися від деяких схем секторної підтримки, системи квот на цукор (буде відмінено до 2017 р.), згідно з чинним регулюванням завершується система квот на молоко. Для фермерів виділятимуться додаткові кошти з метою їх становлення повноцінними учасниками продовольчого ланцюга, посилення їх переговорної позиції у відносинах з переробкою і торгівлею шляхом створення і реєстрації професійних і міжпрофесійних організацій, введення обов'язкових письмових контрактів, які закріплюватимуть ціни і умови поставок тощо, без порушення конкурентного законодавства ЄС.

На 2014–2020 рр. передбачено збільшити фінансування заходів, які б стимулювали споживання, зокрема, програми безоплатного чи пільгового розподілу молока, фруктів і овочів у школах. Деякі цільові заходи за цим напрямом тепер будуть фінансуватися з бюджету другого фінансового блоку САП та інших фондів ЄС.

Стимулювання екологізації сільського господарства у рамках САП ЄС забезпечуватиметься за допомогою схеми так званих

«зелених» платежів. Ця схема стосується диверсифікації культур (виращування не менше трьох), утримання постійних пасовищ, формування екологічних зон з консервацією 5%, згодом 7% землі, збереження біорізноманіття та елементів ландшафту, і на неї спрямовуватиметься 30% національного річного бюджету ПП. Субсидії на такі цілі встановлюються пропорційно площі сільгоспугідь без фіксації верхньої межі виплат фермеру. Вагомий обсяг коштів спільного бюджету буде інвестовано на допомогу фермерським господарствам для вирішення завдань, пов'язаних з якістю ґрунту і води, зміною клімату. Близько 30% бюджету програми розвитку сільських районів повинно бути виділено на агроекологічні заходи, підтримку органічного землеробства і проекти, пов'язані з інноваціями чи екологічними інвестиціями у цій сфері.

Стратегічна ставка САП ЄС на сільський розвиток (з виділенням другого фінансового блоку) виправдалася і цей підхід збережений і на 2014–2020 роки. Передбачені зміни стосуються оновлених пріоритетів розвитку сільських територій ЄС, а систему чотирьох осей замінено шістьма пріоритетами [9].

1. Сприяння передачі знань та інновацій у сільському і лісовому господарстві та у сільській місцевості.

2. Підвищення конкурентоспроможності і життєздатності всіх видів господарювання.

3. Сприяння організації продовольчого ланцюга постачання і управління ризиками у сільському господарстві.

4. Відновлення, збереження і зміцнення екосистем, які залежать від сільського і лісового господарства.

5. Стимулювання ефективного використання ресурсів і перехід до низьковуглецевої

і стійкої до змін клімату економіки сільського господарства, продовольчого і лісового секторів.

6. Сприяння соціальній інтеграції, скороченню бідності і економічному розвитку в сільських районах.

Для реалізації цих пріоритетів намічено 20 основних заходів, зокрема, підтримка сільського господарства, «що базується на знаннях»; додаткова підтримка (до 3 тис. євро) ферм, що отримують сертифікат якості продукції; підтримка «організованого сільгоспвиробництва» з кращою ринковою позицією (організацій продуцентів, «коротких» збутових ланцюгів тощо). Передбачена підтримка несільськогосподарської економічної диверсифікації в аграрних регіонах (до 70 тис. євро на проект), розвитку органічного сільського господарства, створюваних фермерами спільних страхових фондів (компенсація фермерам, які втратили 30% свого доходу через негоду, різку волатильність ринків) тощо.

У структурі запропонованого ЄК бюджету САП ЄС на 2014–2020 рр. видатки за першим фінансовим блоком становлять 72,8%, за другим – 23,2, за додатковими напрямками, важливими за нових умов – 4% (табл. 2). Вперше в особливий пакет виділені заходи щодо розвитку наукових досліджень і інновацій, які мають забезпечити досягнення цілі сільськогосподарського виробництва ЄС – виробляти з меншими ресурсами. Для кращої координації фінансування із Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села та інших структурних фондів ЄС намічено створення «Європейського партнерства для інновацій у продуктивності і сільськогосподарську сталість».

2. Бюджет САП ЄС на 2014–2020 роки

Напрямок	Обсяг, млрд євро	Відсоток
Фінансовий блок I – прямі виплати і маркетингові витрати	281,8	72,8
Фінансовий блок II – сільський розвиток	89,9	23,2
Наукові дослідження й інновації в забезпеченні продовольчої безпеки, біо-економіки та сталого розвитку сільського господарства	4,5	1,2
Формування продовольчих резервів на випадок кризи у сільськогосподарському секторі	3,5	0,9
Безпека продуктів харчування	2,2	0,6
Продовольча допомога найбільш вразливим верствам населення ЄС (виплати із Європейського соціального фонду)	2,5	0,65
Фонд ЄС по адаптації до глобалізації	2,5	0,65
Всього	386,9	100

Джерело: [11].

Оцінюючи національну аграрну політику і практику ведення сільського господарства порівняно із задекларованими цілями і пріоритетами САП ЄС на 2014–2020 роки, можна стверджувати, що є необхідність посилення аспектів щодо збалансованості сільського господарства, зайнятості, сталого використання агровиробничих ресурсів, активізації сільського розвитку. Соціально-екологічним напрямом галузевого розвитку не надавалося належної уваги і не забезпечувалося відповідне регулювання у рамках національної аграрної політики, принаймні на такому високому рівні, як це має місце в рамках САП ЄС. Тому на цих аспектах зупинимося детальніше.

Забезпечення дохідності сільськогосподарського виробництва за рахунок субсидій в рамках САП ЄС має за мету стимулювати економічне зростання і збільшувати зайнятість (пункт 1 із 10 ключових засад проекту реформи САП ЄС на період після 2013 р., що наведені вище). В Україні ж останнім часом спостерігається все очевидніша різновекторність розвитку економіки сільського господарства і соціальних галузевих аспек-

тів та загалом сільського розвитку. Економічний прогрес галузі не забезпечує позитивних тенденцій щодо зайнятості і доходів сільськогосподарських працівників та практично не сприяє розвитку сільських громад.

За нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції сільгоспідприємства продовжують активно вивільняти найманих працівників, їх кількість за 2005–2012 рр. зменшена вдвоє (рис. 1). Це відбувається не лише внаслідок підвищення продуктивності праці, а переважною мірою за рахунок переходу підприємств до монопродуктової моделі сільськогосподарського виробництва (частка продукції рослинництва перевищує 2/3 вартості валової продукції), все більшої концентрації діяльності на вирощуванні інтенсивних малотрудомістких культур – зернових, соняшнику, ріпаку. При цьому обмежується ведення трудомісткого тваринництва: 55% великих і середніх сільгоспідприємств за 2012 р. не мали виторгу від тваринництва, а у групі підприємств з найвищою (понад 50%) рентабельністю їх частка становила 73% (за даними ф. 50-сг).

Рис. 1. Скорочення найманих працівників за нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємствах, 2005-2012 рр.

Джерело: Стат. збірники «Статистичний щорічник України» та «Сільське господарство України».

Відтак Відтак, господарюючи на 50% сільськогосподарських угідь, сільгоспідприємства забезпечують роботою лише 20% зайнятих у галузі працівників. Якщо на 1000 га

угідь у сільгоспідприємствах припадає 34 працівники, а у середніх і великих – 26, то в агрохолдингах – лише до 7 осіб. Водночас у господарствах населення на зазначену площу

обліковується зайнятими 150 осіб. Отже, для України актуальною є норма оновленої САП ЄС на 2014–2020 рр., щоб при визначенні розміру державної допомоги для сільськогосподарських підприємств враховувати кількість наданих робочих місць. Тоді б забезпечувалося сприяння зайнятості за будь-яких державних програм підтримки, а не лише цільових «програм, якими передбачено створення нових робочих місць» (стаття 25 Закону України «Про зайнятість населення»

№ 5067 від 05.07.2012 р.). Зайнятість як база соціальна основа стає все вагомішим пріоритетом САП ЄС: із 10 ключових засад реформи на 2014–2020 рр. принаймні три стосуються зайнятості сільського населення.

Стрімке зростання обсягів виторгу в середньому на одного працівника (у 10 разів від I до V групи) слабкою мірою позначається на оплаті праці працівників (зростає лише в 1,8 раза) у середніх і великих сільськогосподарських підприємствах (рис. 2).

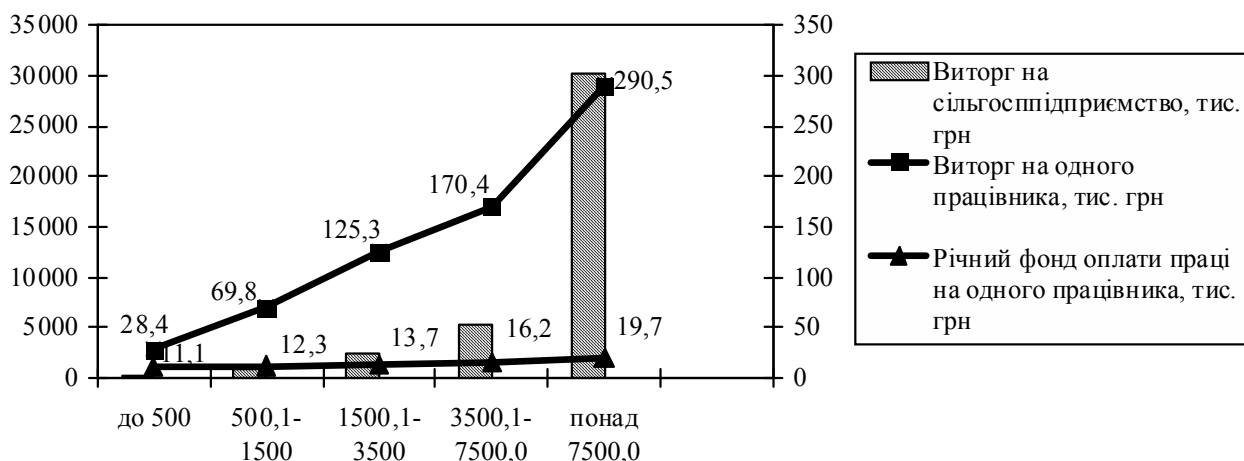

Рис. 2. Зростання обсягів виторгу і річного фонду оплати праці у середніх і великих підприємствах, 2012 р. (за групами сільгосппідприємств за рівнем виторгу)

Джерело: розраховано за первинною базою даних статистичної звітності сільськогосподарських підприємств за ф. 50-сг.

Також є підстави констатувати, що правила належного використання природних ресурсів і насамперед основного агровиробничого ресурсу – землі масово ігноруються вітчизняними сільськогосподарськими виробниками за практичної відсутності державного контролю. На користь комерціалізації сільськогосподарського виробництва, монокультуризації (прибуткові культури – пшениця, ячмінь, кукурудза і ґрунтовиснажливий соняшник займали $\frac{3}{4}$ посівної площі під урожаєм 2013 р.) у сільськогосподарських підприємствах масштабно не дотримуються вимоги агрокультури, зокрема сівозміни. Агресивне і виснажливе використання сільськогосподарських угідь призводить до деградації ґрунтів і зниження їх родючості. Так, за останніми роками високопродуктивні українські чорноземи перетворились у ґрунти із середнім рівнем родючості і продовжують досить інтенсивно погіршуватися, а ґрунти з низьким і дуже низьким вмістом гумусу становлять 44% обстеженої площі

(Національна доповідь «Про стан родючості ґрунтів України» 2010 р.). Сприятливі погодно-кліматичні умови дають можливість збирати гарні врожаї, але це не виключає погіршення якісних параметрів ґрунту.

Ураховуючи орієнтири САП ЄС, очевидно, що у вітчизняному сільському господарстві слід приділяти належну увагу забезпеченню диверсифікації культур, утриманню постійних пасовищ, формуванню екологічних зон і сприятливих агроландшафтів, збереженню біорізноманіття при веденні сільськогосподарської діяльності і загалом підвищенню екологічної відповідальності суб'єктів за наслідки свого господарювання. Надто висока сільськогосподарська освоєність (69%) і розораність території країни (54%, за рекомендованої третини, як це є у Франції – 33%, Німеччині – 34, Польщі – 36%) свідчить про антропогенну перевантаженість агроландшафтів, вразливість галузі, обмеженість резервів агровиробничих ресурсів.

Виглядає доцільним, щоб саме екологізацію національного сільського господарства, піднесення агроекологічного іміджу, масштабне виробництво органічної продукції Україна позиціонувала в Європейському Союзі і для цього отримувала преференції. З цією метою необхідна сертифікація виробництва і продукції за визнаними міжнародними сертифікатами (зокрема, ISO 14000 – менеджмент навколишнього середовища, НАССР – система безпеки та контролю у критичних точках), у тому числі й тими, що ґрунтуються на принципах Належної сільськогосподарської практики (зокрема *GlobalGAP*; *GAP* – *Good Agricultural Practice*). Важливо унормувати дотримання сільгоспвиробниками системи відповідності вимогам (англ. *cross compliance*: ще варіанти перекладу – «перехресна відповідність», «взаємні зобов'язання»), яка застосовується в ЄС. Норми відповідності *cross compliance* стосуються вимог щодо належних (добрих) сільськогосподарських та екологічних умов (ерозія ґрунту, якісні його параметри, водоохорона) і вимог до добросовісного ведення господарства (щодо навколишнього середовища, здоров'я населення, тварин і рослин, благополуччя тварин). Слід зазначити, що дотримання вимог цієї системи було складним завданням для країн – претендентів на вступ у ЄС і їм надавалися певні періоди адаптації.

Дотримання встановлених екологічних вимог вітчизняними сільгоспвиробниками доцільно вже зараз визнати умовою надання їм бюджетних коштів підтримки за будь-якими державними програмами. Національний кодекс сталого агрогосподарювання (розробка його передбачена Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року), мав би стати керівним документом для сільськогосподарських виробників, встановлюючи базові вимоги і стандарти ведення господарства, він би стримував нераціональну монопродуктову спеціалізацію, невиправдану екологічно небезпечну інтенсифікацію сільськогосподарського виробництва у великих сільгосп-підприємствах.

Беручи до уваги настанову ЄС, щоб кожна країна-член розробила національну програму розвитку сільських територій, в Укра-

їні доцільно активізувати відповідну роботу. Національним планом дій на 2013 рік (підпункт 210.1) передбачено затвердити Концепцію розвитку сільських територій. Передбачені напрями, що мають бути включені в неї, досить традиційні – розвиток соціальної інфраструктури сільських територій, підвищення рівня зайнятості і доходів сільського населення, розвиток підприємництва, сільського туризму, народних промислів [7]. Проте вони не розкриті у проекті Концепції розвитку сільських територій (від 13.11.2013 р.), що розміщений на офіційному сайті Міністерства аграрної політики та продовольства України. При доопрацюванні проекту цієї Концепції і розробці відповідної Стратегії доцільно чіткіше орієнтуватися на шість оновлених пріоритетів розвитку сільських територій, визначених у рамках САП ЄС на 2014–2020 роки (вказані вище), ураховуючи при цьому досвід країн-членів ЄС.

Розроблювані національні програмні документи країн-членів щодо розвитку сільських територій чітко базуються на заданих на певний період орієнтирах САП ЄС і передбачають заходи у контексті цих орієнтирів. І це важливо, тому що саме під ці заходи видаються європейські субсидії. Наприклад, Програма розвитку сільських територій на 2007–2013 роки Польщі (PROW 2007-2013) [10] побудована на задекларованих у Регламенті Ради (ЄС) на цей часовий період чотирьох осях (підвищення конкурентоспроможності секторів сільського і лісового господарства; поліпшення природного середовища і сільської місцевості; якість життя на сільських територіях і диверсифікація сільської економіки; підтримка місцевих проєктів (програма «Лідер») і відповідних заходах [6]. У контексті запропонованих європейських орієнтирів можуть бути передбачені специфічні національно важливі заходи. Для прикладу, у зазначену програму Польщі було включено також «підтримку низькотоварних господарств», «пристосування господарств до стандартів ЄС». Проєкт PROW 2014-2020, що обговорюється нині у Польщі, базується і передбачає заходи вже за 6-ма визначеними пріоритетами розвитку сільських територій САП ЄС і кореспондує зі Стратегією зрівноваженого розвитку

села, сільського господарства і рибальства на 2012-2020 роки. Остання набула чинності у Польщі з кінця 2012 року.

Для того щоб виважено формувати національну аграрну політику з урахуванням пріоритетів ЄС і грамотним відстоюванням національних інтересів, необхідне покращення доступу фахівців і загалом громадськості до офіційної інформації ЄС, перекладів документів у мережі Інтернет, причому до найновіших актів. Натомість як нині з питань отримання текстів перекладів нормативно-правових актів ЄС потрібно звернутися із запитом до Міністерства юстиції України. Обмежений доступ навіть до тих директив і регламентів ЄС, адаптація до яких передбачена Планом заходів щодо виконання у 2013 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (розпорядження Кабінету Міністрів України №157 від 25 березня 2013 р.).

Висновок. Главою 17 «Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, і Європейсь-

ким Союзом і його державами-членами, з іншого» передбачено поступове зближення і посилення гармонізації політик та законодавства задля сприяння розвитку сільського господарства та сільських територій. Вже зараз доцільно врахувати узгоджені пріоритети САП ЄС на 2014–2020 рр. при формуванні національної аграрної політики і регулюванні сільськогосподарської практики, унормуванні схем і механізмів державної підтримки сільськогосподарських виробників. Фокусування розвитку агросфери України на новітніх, визнаних європейською спільнотою пріоритетах осучаснить засади ведення вітчизняного сільського господарства, дасть змогу призупинити посилення неблагополучних соціально-екологічних процесів у цій сфері. Зрештою прагматично – розвиток на загальноновизнаних засадах відповідатиме нормам САП ЄС і можна сподіватися на отримання цільового фінансування з європейських фондів для реалізації погоджених заходів щодо аграрного і сільського розвитку в Україні.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / авт. кол.: М. Бетлій та ін. ; за ред. О.М. Бородіної. – Ужгород: ІВА, 2006. – 496 с.
2. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки України : монографія. – Житомир : ДВНЗ “Держ. агрокол. ун-т”, 2008. – 384 с.
3. Лисситса А. Единая аграрная политика Европейского Союза – Путь становления и принципы функционирования / А. Лисситса А, Лука О., Гагалюк Т., Кваша С. – ІАМО, 2006.
4. Осташко Т.О. Оцінка впливу формування ЗВТ з ЄС на розвиток агропродовольчого ринку // Ринки реального сектора економіки України в інституціональному середовищі СОТ: кон’юнктура та інтеграція / за ред. д-ра екон. наук, проф. В.О. Точиліна ; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. – К., 2012. – С. 227–251.
5. Пошкус Б. Поддержка сельского хозяйства в странах ЕС / Б. Пошкус // Экономика сельского хозяйства России. – 2008. – № 9. – С. 46–55.
6. Регламент Ради (ЄС) №1698/2005 від 20 вересня 2005 р. щодо підтримки розвитку села з боку Європейського сільськогосподарського фонду розвитку села (ЄСФРС) / Офіційний вісник Європейського Союзу. 21.10.2005. Переклад офіційний. – Міністерство юстиції України. – С.14, 18, 24, 25.
7. Указ Президента України «Про національний план дій на 2013 рік щодо впровадження програми економічних реформ на 2010-2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» №128 від 12.03.2013 р.
8. Юркенайте Н. Реформа Единой аграрной политики Европейского Союза на период после 2013 года / Н. Юркенайте // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2012. – №3. – С. 26–30.
9. European Commission. 2011. “Proposal for a REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD)”, COM (2011) 627 final/2. Brussels. 143 p.
10. Program Rozwoju Obszarow Wiejskich na lata 2007-2013: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi / Material informacyjny. – Warszawa, 2006. – 20 s.
11. ЕС: в 2014–2020 гг. – с новой, справедливой, аграрной политикой [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agroconf.org/content/es-v-2014-20-gg-s-novoy-spravedlivoy-agrarnoy-politikoy>.
12. Новая европейская стратегия «Европа 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eulaw.ru/content/307>.

Стаття надійшла до редакції 04.10.2013 р.

* * *

*В.О. ШЕВЧУК, доктор економічних наук, професор
Наукове товариство імені Сергія Подолинського*

Фізико-економічні засади національної стратегії розвитку агросфери

Постановка проблеми. Агросфера є свідо-мозмінюваною суспільствами у процесі їх життєдіяльності складовою біосфери. Відтак вона має підпорядковуватися тим, що й біосфера, природним законам. Можна зробити припущення, що це найскладніша частина біосфери. Її складність пояснюється тим, що вона виходить за межі живого, активно взаємодіючи із неживим і розумним.

Відповідно це ускладнює агросферу, робить її розвиток дедалі проблематичнішим. Бо якщо природі притаманна здатність у довготривалому періоді самовідтворювати свій рівноважний стан, то забезпечення збалансованості агросфери можливе виключно завдяки людині, її розуму й праці.

Наукове та практичне розв'язання порушеної проблеми стає можливим завдяки теоретичному і прикладному знанню, адекватному потребам довготривалого рівноважного розвитку аграрної сфери. Ідеться, на-

самперед, про знання природничих засад, дотримання яких стає умовою й запорукою такого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначальну роль у науковому забезпеченні довготривалого рівноважного розвитку агросфери відіграють природничі та економічні ідеї європейських фізіократів XVIII ст., зокрема, французького лікаря Ф. Кене й німецького лікаря і природознавця XIX ст. Р. Майєра.

У подальшому на новітній науковій основі вони були істотно розвинуті українським науковцем і громадським діячем XIX ст. С.А. Подолинським, видатним натуралістом та мислителем XX ст. акад. В.І. Вернадським. У наш час ці ідеї фундаментально осмислював і творчо розвивав український інтелектуал, письменник та правозахисник, Герой України М.Д. Руденко.

У працях сучасних науковців активно досліджуються проблеми розвитку економіки загалом й аграрної сфери як її невід'ємної складової. Так, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та інші дослідники окреслюють проблеми економічного розвитку з методологічних позицій [7; 8]. І.Р. Юхновський розглядає їх як у контексті середньострокової стратегії розвитку України, так і з позицій віддаленого в часі майбутнього [22].

У працях М.В. Зубця, В.М. Жука, Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка, М.В. Присяжнюка, П.Т. Саблука, О.М. Шпичака та інших економістів-аграрників висвітлюються ключові проблеми стратегії й перспективи розвитку аграрного сектору економіки [1; 17; 20]. У публікаціях В.М. Заяця йдеться про розвиток рин-

ку сільськогосподарських земель, а М.М. Федорова, О.В. Ходаківської – про розвиток органічного виробництва [9; 15]. У дослідженнях С.А. Володіна, О.В. Шубравської, К.О. Прокопенко розкривається розвиток сільського господарства в умовах дії інноваційних чинників [5-6; 21], а в публікаціях М.І. Кісіля, М.Ю. Коденської, М.Ф. Кропивка та інших – проблеми інвестиційного забезпечення розвитку аграрного виробництва й соціальної сфери села [10].

Критичний аналіз надбань цих науковців показує, що в основу стратегії розвитку аграрної сфери належить класти фізичну економію, а обґрунтування стратегії має спиратися на доробок подвижників її української наукової школи [18].

Метою статті є розробка фізико-економічних засад стратегії розвитку аграрної сфери України. Стратегія має спиратися на класичні та новітні засади, створені подвижниками науки XVIII–XXI ст., насамперед на доробок українського ученого-новатора С.А. Подолинського, фундатора Української академії наук акад. В.І. Вернадського й нашого сучасника М.Д. Руденка. Їхня унікальна наукова спадщина, недостатньо поцінована сучасними науковцями і практиками, уможлиблює на засадах фізичної економії окреслювати перспективи аграрної сфери, що мають бути втіленими в Національній стратегії її розвитку, адекватній викликам XXI ст.

Виклад основних результатів дослідження. До законів, дотримання яких є визначальним для забезпечення економічної рівноваги та довготривалого розвитку не лише аграрної сфери, національного чи світового господарств, але й суспільно-господарського буття людської спільноти загалом, слід віднести, насамперед, закон збереження і перетворення енергії. Науковий пріоритет у його обґрунтуванні належить згаданим вище Ф. Кене та Р. Майєру. На теоретичну та практичну значущість цього закону свого часу вказували видатні співвітчизники – С.А. Подолинський, В.І. Вернадський, М.Д. Руденко й ін.

У контексті досліджуваного розвитку агросфери істотне наукове значення має ще одне фундаментальне відкриття Р. Майєра,

бо якраз він «першим зрозумів, що зелені рослини в силу факту свого існування змінюють енергетику земної кори. Вони перетворюють променисту енергію Сонця у нову форму і захоплюють її у сприятливий для хімічних процесів, що розвиваються на нашій планеті, формі». Проте, відзначав акад. В.І. Вернадський, ці ідеї Р. Майєра залишилися незрозумілими навіть значно пізніше після проникнення в наукову думку його ж ідей про єдність і збереження енергії [3, с. 356].

За результатами наукового аналізу відкритих Р. Майєром енергетичних явищ акад. В.І. Вернадський зробив власні висновки фундаментальної значущості: він торкнувся явищ життя – найглибінніших з усіх, що до того часу вивчалися наукою. «З цього погляду два загальні явища у ході життя на земній поверхні зразу захоплюють нашу увагу, – доводив мислитель зміст порушеної парадигми. По-перше, існування різкої межі між живою і відсталою речовиною. По-друге, цілковито особливий характер енергії, пов'язаної з проявом життя» [3, с. 357].

Ідеться про термодинамічні процеси, які з погляду рівноваги та довготривалого розвитку агросфери є визначальними. Над розв'язанням цих проблем, як зазначав акад. В.І. Вернадський, поряд із Р. Майєром працювали інші засновники термодинаміки, зокрема, В. Томсон (лорд Кельвін) і Г. Гельмгольд. Однак їхні «короткі, проте цілковито ясні вказівки, думки й факти енергетичної відмінності живого та мертвого ... не були зрозумілі й поціновані. Вже пізніше і рано померлий С.А. Подолинський зрозумів всю значущість цих ідей» [3, с. 360].

Більше того, С.А. Подолинський намагався прикласти їх до вивчення економічних явищ. Новаторські підходи забезпечили йому світовий пріоритет у творенні принципово нової галузі економічної науки – фізичної економії, зробивши молодого дослідника фундатором її української школи.

Цей пріоритет полягає в самостійному дослідженні нашим науковцем проблем, розв'язанню яких віддажувалися присвятити себе лише окремі інтелектуали. Ідеться про порушення українським новатором термодинамічних проблем, рівня складності яких

на той час не розуміли навіть фахівці. Світовий пріоритет С. Подолинського полягає також у застосуванні ідей енергетичної відмінності живого і мертвого до вивчення економічних явищ.

Отже, основоположним природничим фундаментом рівноваги, зокрема, у фізико-економічній науковій інтерпретації та прикладному застосуванні, поряд із законом збереження й перетворення енергії належить вважати відмінність між живим і мертвим. Цю з'ясовану С. Подолинським відмінність пропонується класти в основу розгляду рівноважного стану та збалансованого розвитку живого і неживого як складових агросфери. У подальшому обґрунтуванні Національної стратегії довготривалого рівноважного розвитку аграрної сфери України ці положення деталізуватимуться нами, спираючись на наукову спадщину акад. В.І. Вернадського та М.Д. Руденка, котрі істотно розвинули ідеї С. Подолинського.

Так, в інтелектуальній спадщині акад. В.І. Вернадського є надзвичайно цінні положення й емпіричні узагальнення, безпосередньо дотичні до досліджуваної проблематики. Спираючись на його спадщину, слід продовжити розгляд проблем, розв'язання яких і в ХХІ ст. залишається важливим для освоєння аграрної сфери України та забезпечення її довготривалого рівноважного розвитку.

Дослідження видатного мислителя охоплюють проблему балансу тієї речовини, яка, з одного боку, надходить на Землю з Космосу, а з іншого – повертається Землею в оточуючий її простір і поглинається Космосом. Акад. В.І. Вернадський сформулював думку про те, що «речовина планети в ході геологічного часу не змінюється. Планета наша стільки ж одержує речовини, скільки її віддає» [2, с. 313].

Останніми роками життя він дійшов до визначального для подальшого існування всього живого, включаючи перспективи життя планетарного людства, висновку, що жива речовина існує «протягом усього геологічного часу, тобто геологічно вічно» [2, с. 326]. На основі ретроспективного аналізу створених мислителем праць доцільно з'ясувати його науковий шлях до цього ви-

сновку. Адже у контексті даного дослідження цей висновок Вернадського-натураліста особливо цінний тим, що створює фундаментальні фізико-економічні засади стратегії довготривалого рівноважного розвитку аграрної сфери.

Проблема рівноваги у природі безпосередньо входила до кола досліджуваних мислителем питань. Учений глибоко осягав її теорію. Виходячи зі своїх дослідницьких потреб, він створив власну наукову типологію різновидів рівноваги.

Акад. В.І. Вернадський показав, що «сонячний промінь – носій космічної енергії – не тільки збуджує механізм її перетворення в хімічну земну, але й створює саму форму трансформаторів, котра постає нам у вигляді живої природи...». Учений довів, що ці явища всюди підпорядковані законам рівноваги і повинні бути виражені числами [2, с.105].

Як натураліст акад. В.І. Вернадський ґрунтовно дослідив важливу з погляду еколого-економічного розвитку агросфери термодинамічну рівновагу в біосфері, порушення якої підтверджував, аналізуючи геохімічну діяльність людства. «Рівновага в міграції елементів, що встановилася упродовж геологічних часів, – констатував мислитель, – порушується розумом і діяльністю людства. Ми знаходимося в даний час у періоді змін цим шляхом умов термодинамічної рівноваги всередині біосфери» [3, с. 369].

Серед досліджуваних мислителем проблем привертає увагу вже зазначена вище, тісно дотична до економіки, порушена С. Подолинським відмінність ресурсів живої та неживої природи. Слід ще раз підкреслити безумовний пріоритет С. Подолинського у її розв'язанні, відзначений акад. В.І. Вернадським за результатами компаративного аналізу внеску зарубіжних і українських науковців [3, с. 360]. С. Подолинський справді належить до тих, хто першим підійшов до розгляду енергетичної відмінності живого й неживого у контексті економічної проблематики.

Наголошуючи на фундаментальному значенні цих питань для аграрної науки і практики ХХІ ст., вважаємо їх розгляд особливо актуальним із погляду наукового обґрунту-

вання Національної стратегії довготривалого рівноважного розвитку аграрної сфери України. Підставою такого розгляду є відстоювані акад. В.І. Вернадським упродовж усього життя наукові положення щодо збалансованості планетарного буття Землі, котре він поділяв на живе, неживе й розумне, а освоєння цих сфер людиною вважав господарюванням.

До цих положень належать узагальнення, викладені в статті «Кілька слів про ноосферу» [2, с. 322-333]. Так, вказані вище узагальнення мислителя щодо вічності життя надзвичайно цінні для сучасної інтерпретації процесів рівноважного розвитку. Проте ця атрибутивна (і тому – безальтернативна) ознака не завжди враховується в існуючих визначеннях розвитку, згідно з якими рівноважний процес у термодинаміці, процес переходу термодинамічної системи з одного рівноважного стану в інший, трактується як настільки повільний, що всі проміжні стани можна розглядати як рівноважні, а рівноважний процес характеризується нескінченно повільною зміною термодинамічних параметрів стану [23].

З одного боку, доведене акад. В.І. Вернадським положення про вічність життя має розглядатися як фундаментальна фізико-економічна підвалина, яку належить класти в основу довготривалого рівноважного розвитку агросфери. З іншого боку, проблема довготривалого рівноважного розвитку агросфери ускладнюється тим, що в ХХІ ст. на неї покладається певна інтегративна місія. Адже сучасна агросфера покликана бути гармонійним симбіозом живого, неживого й розумного. Визначальною в цьому симбіозі є сфера живого. Проте існує небезпека її руйнування внаслідок недосконалого освоєння сфери неживого, від чого не раз застерігав акад. В.І. Вернадський.

Так, вказуючи у згаданій статті «Кілька слів про ноосферу», що «перед людиною відкривається величезне майбутнє», мислитель водночас змушений був застерегти: «якщо вона зрозуміє це та не буде використовувати свій розум і свою працю для самознищення» [2, с. 330]. Отже, на людину як носія розумного, що скеровує працю задля

збереження, а не знищення живого, покладається відповідальність за майбутнє.

Відтак як різновид рівноважного слід розглядати сталий розвиток (англ. – sustainable development). Ряд теоретиків та прихильників сталого розвитку вважають його найперспективнішою ідеологією ХХІ ст. й навіть третього тисячоліття, яка, з поглибленням наукової обґрунтованості, витіснить усі наявні світоглядні ідеології як такі, що неспроможні забезпечити збалансований розвиток цивілізації [24].

Відомий російський дослідник акад. М.М. Мойсеев свого часу робив спробу надати «політизованому, – за його висловлюванням, – виразові sustainable development науково обґрунтованого смислу – пошук СТРАТЕГІЇ переходу до суспільства, здатного забезпечувати умови коеволюції Природи і Людини, основа якої – формування науково обґрунтованих доктрин (табу) та дуже поступовий до них перехід» [12, с. 80].

На нашу думку, в такому тлумаченні існує певна небезпека «вимивання» сутності терміна «сталий розвиток», запровадженого міжнародною спільнотою для позначення цього типу розвитку. А тому, модифікуючи це визначальне для світового співтовариства життєствердне поняття, належить дбати, аби його формулювання поряд з урахуванням інтересів сучасних поколінь передбачало обов'язкове врахування інтересів нащадків. Тільки цей підхід відповідатиме висунутій акад. В.І. Вернадським ідеї геологічної вічності живого...

Важливою фізико-економічною основою досліджень довготривалого рівноважного розвитку агросфери є надбання сучасного українського письменника і правозахисника, мислителя – філософа, космолога, економіста, Героя України М.Д. Руденка. В його економіко-філософському доробку є низка положень, що стають особливо актуальними для обґрунтування на засадах фізичної економії рівноваги в суспільно-господарській, насамперед аграрній сфері.

До найпосутніших із них належать положення, що стосуються дії та застосування закону збереження й перетворення енергії. Наш сучасник володів глибоким осягненням

значущості фундаментального закону природи для економічного розвитку суспільств.

Як прояв цього всезагального закону у сфері господарювання М.Д. Руденко розглядав рівновагу абсолютного й відносного багатств. Фізико-економічному розв'язанню цієї проблеми присвячене одне з його економіко-філософських есе [16].

Дослідник чітко розмежовує багатство абсолютне і відносне. Він вказував на необхідність суворого дотримання їх рівноваги, доводив, що розкрити фундаментальну сутність цієї рівноваги можна тільки на засадах закону збереження й перетворення енергії.

Джерелом походження абсолютного багатства є енергія живого. Відносне ж багатство утворюється внаслідок зміни форми неживого. Ця зміна стає можливою завдяки споживанню енергії живої речовини у процесі виготовлення неістивних благ, що підтверджує дію закону збереження і перетворення енергії.

Взаємозв'язок абсолютного й відносного багатств об'єктивно потребує рівноваги та постійного її підтримання. Він має не тільки наукове, але й прикладне значення, бо сприяє розв'язанню суто практичних господарських, соціальних, політичних та інших суспільних проблем. І якщо багатство абсолютне й багатство відносне мають перебувати у стані постійної рівноваги, то довготривалим рівноважним має бути також соціальний, майновий стан суспільних верств, зайнятих відповідно у сферах продукування абсолютних і виготовлення відносних благ. Адже йдеться про всеосяжну, визначальну для земного буття рівновагу.

Наш сучасник самостійно доводить положення, що підтверджують істинність як ідей С. Подолінського, так і узагальнень акад. В.І. Вернадського про «неперехідну відмінність між живими й відсталими природними тілами біосфери», «різку, енергетично-матеріальну відмінність живих організмів від усіх відсталих тіл біосфери» [4, с. 508]. Він розвиває обґрунтовані ними положення, доводячи, що «світи органічний і неорганічний розмежовані тим, що всяка органічна речовина, на відміну від мінеральної, є носієм сонячної енергії» [16, с. 368].

Це дає підстави для тверджень, найважливішими з яких із погляду довготривалого рівноважного розвитку аграрної сфери є такі. Рівновага абсолютного й відносного багатств являє собою один із проявів фізико-економічної рівноваги. Дослідження М.Д. Руденка є новітнім продовженням засад, які вперше імплементував у світову науку С.Подолінський, коли, як показано вище, застосував ідею енергетичної відмінності живого і мертвого до вивчення економічних явищ. Дослідження нашого сучасника також є логічним продовженням доробку акад. В.І. Вернадського, котрий наголошував на цій відмінності, вказуючи на нездоланню грань між живим та відсталим.

М.Д. Руденко розглядає багатство як синонім капіталу. То ж досліджувана ним рівновага абсолютного й відносного багатств може бути потрактованою як рівновага абсолютного та відносного капіталів. Такий підхід відкриває фізико-економічне бачення капіталів, яке дає змогу усвідомленого впливу на забезпечення довготривалого рівноважного розвитку агросфери.

Абсолютний капітал М.Д. Руденко обчислює за алгоритмом, який являє собою один із модифікованих варіантів запропонованої ним формули енергії прогресу [16, с. 372]:

$$K = E - F,$$

де K – капітал, E – енергія прогресу, F – ентропія.

Наведений варіант формули може бути основою побудови новітньої моделі економічної рівноваги, котра за своєю онтологією ґрунтується на засадах закону парних і непарних чисел. Досягнення й дотримання рівноваги належить забезпечувати у галузях продукування абсолютних та виготовлення відносних благ.

Поряд із наведеним варіантом формули, що віддзеркалює рівність між, з одного боку, абсолютним капіталом, а з іншого – енергією прогресу, коштом якої він створений, і спричиненою цим творенням ентропією, зміст економічної рівноваги за М.Д. Руденком можна розкрити за допомогою ще двох рівностей:

Між одержанням енергії прогресу та творенням абсолютного капіталу й задоволенням ентропійних потреб суспільств:

$$E = K + F;$$

також між ентропією та одержанням енергії прогресу, завдяки якій компенсується ентропія, і творенням абсолютного капіталу:

$$F = E - K.$$

Розгляд кожної із цих рівностей з погляду екстремуму (точок мінімуму й максимуму) функції у контексті можливостей нарощування абсолютного капіталу дає змогу бачити, що перша рівність здатна описувати умови його максимізації, друга – умови максимізації енергії прогресу, а третя – умови мінімізації ентропії.

На нашу думку, структура абсолютного капіталу вважатиметься достатньо повною, коли включатиме всі необхідні для життєдіяльності суспільств абсолютні блага. Для повноти фізико-економічної інтерпретації структури абсолютного капіталу до таких його складових, як земля (за умов її спроможності нарощувати родючість) і зерно (щорічний урожай збіжжя та його запаси в елеваторах), пропонується додати ще низку абсолютних благ, а саме:

солому, у вигляді якої нова, додаткова енергія Сонця приходить на Землю поряд із зерном;

худобу – робочу й призначену для задоволення споживчих потреб. Враховуючи, що «замість робочої худоби тепер вирощується худоба м'ясна та молочна», нарощування її поголів'я – «це величезний резерв біологічної енергії». Водночас худоба є унікальним продуцентом гною;

гній – біоенергетичний ресурс, що має унікальну здатність відтворювати родючість землі.

Таким чином, абсолютний капітал у достатньо повному окресленні належить інтерпретувати як сукупність п'яти абсолютних благ. Це земля, зерно, солома, худоба, гній. Слід вказати на кілька важливих характеристик, притаманних цій сукупності.

По-перше, кожне з абсолютних благ – безальтернативне: його неможливо нічим замінити. Погіршення чи втрата будь-якого з них погіршує чи навіть унеможливає життєдіяльність та існування людини.

По-друге, абсолютні блага перебувають між собою в органічному симбіозі. Усвідомлене скеровування цього симбіозу забезпе-

чує самовідтворення, нарощування й при множення абсолютних благ. Причому, як доводить М.Д. Руденко, існують потенційні можливості збільшення кожного з благ до безміру.

Наведений алгоритм обчислення абсолютного капіталу на засадах фізичної економії відкриває бачення низки наукових положень фундаментальної значущості.

Так, він дає змогу осягати фізико-економічну сутність абсолютного капіталу та його найпосутнішу відмінність від відносного капіталу, яка за С. Подолинським впливає з енергетичної відмінності живого і мертвого, а за В.І. Вернадським – із нездоланної розмежованості живого й відстало-го.

Алгоритм також вказує найважливіші чинники, під впливом яких перебувають можливості капіталізації енергії прогресу. Капіталізувати одержувану агросферою продукцію, насамперед зерно, – це означає спрямувати енергію прогресу на подальше її нарощування, на збільшення обсягів цієї енергії. Така можливість існує тільки у сфері живого. З огляду на це слід вести мову про спрямування енергії прогресу передусім в аграрну сферу.

Поряд із цим, як впливає з наведеного алгоритму, існують можливості капіталізації енергії прогресу коштам скорочення ентропії, доведення останньої до можливого мінімуму. Адже чим більший обсяг ентропії, тим більші необхідність нарощування абсолютного капіталу за рахунок її скорочення й резерви капіталізації енергії прогресу завдяки попередженню ентропії.

Таким чином, для забезпечення продуктивного використання одержаної енергії прогресу потрібно капіталізувати якомога більшу її частину та запобігати утворенню ентропії. При цьому одночасно з капіталізацією належить вживати заходи щодо запобігання ентропії. Відтак для одержання більшого обсягу абсолютного капіталу треба збільшувати енергію прогресу й зменшувати ентропію.

Стратегічне значення для капіталізації енергії прогресу має фізико-економічне бачення біоенергетичної структури врожаю зернових. Як показує М.Д. Руденко, посилячись на американського фермера Гарста,

60% кормових одиниць кукурудзи формується за рахунок зерна і 40% за рахунок стебел та початків. Отже, біоенергетична структура врожаю зернових становить п'ять біоенергетичних одиниць: три одиниці зерна і дві одиниці соломи.

Підставляючи у наведений алгоритм числові значення абсолютного капіталу, енергії прогресу та ентропії, виражені в біоенергетичних одиницях, можна з'ясувати особливості розподілу щорічного врожаю зернових (зерна й соломи) в суспільстві, який є сприятливим для забезпечення капіталізації продукції агросфери:

$$3 = 5 - 2,$$

де 3 – частина врожаю зернових (1 біоенергетична одиниця зерна та 2 біоенергетичних одиниці соломи), що залишається у селян-виробників і забезпечує капіталізацію продукції сільськогосподарського виробництва;

5 – загальний обсяг врожаю зернових (3 біоенергетичних одиниці зерна та 2 біоенергетичних одиниці соломи), щорічно одержуваний аграрною сферою;

2 – частина врожаю зернових, яку одержують від аграрної сфери промисловість і держава (відповідно по 1 біоенергетичній одиниці зерна кожна).

Невикористання резервів капіталізації продукції агросфери за цими напрямками спричиняється тим, що навіть сучасному господарюванню, здійснюваному в умовах ХХІ ст., до нинішнього часу бракує фізико-економічного бачення сутності аграрної сфери.

З огляду на це зростає невідкладність з'ясування на засадах фізичної економії глибинних сутностей енергії прогресу, збільшення обсягів якої сприяє нарощуванню абсолютного капіталу, та ентропії, допущення якої в будь-яких обсягах завжди негативно позначається на капіталізації продукції агросфери.

Першим запровадивши у науковий обіг поняття енергії прогресу, М.Д. Руденко іменує ним фізичний аналог абсолютної додаткової вартості. Що стосується ентропії, то вона являє собою розсіювання енергії у світовому просторі.

Наш сучасник доходить висновку, що «держава й промисловість є виключно ентропійними органами суспільства» [16, с. 372]. Причому найбільш ентропійною є промисловість. То ж ентропія виявляється своєрідною «даниною», яку платять з об'єктивної необхідності чи через недоліки господарювання. Вона виявлятиметься меншою, якщо щорічно одержувана агросферою продукція завдяки превентивним заходам буде збереженою і капіталізованою.

Характер впливу ентропії на капіталізацію продукції агросфери нескладно визначити, підставляючи у наведений алгоритм числові значення капіталу, енергії прогресу та ентропії, виражені у біоенергетичних одиницях, якими М.Д. Руденко за Гарстом позначає структуру врожаю зернових (зерно й солому). Цей вплив має кілька проявів. Спочатку він проявляється у спотворенні природних законів суспільного розподілу врожаю зернових між селянством і державою:

$$2 = 5 - 3,$$

де 2 – частина врожаю зернових (2 біоенергетичних одиниці соломи), що залишається у селян внаслідок насильницького позбавлення зерна державою;

5 – обсяг урожаю зернових (3 біоенергетичних одиниці зерна та 2 біоенергетичних одиниці соломи), здатний забезпечувати розширене відтворення абсолютного капіталу;

3 – частина врожаю зернових (3 біоенергетичних одиниці зерна), яку відповідно: одержує промисловість (1 біоенергетична одиниця зерна) і насильницьки відбирає у селян-виробників держава (2 біоенергетичних одиниці зерна).

Внаслідок спотворення природних законів суспільного розподілу врожаю руйнуються передумови розширеного відтворення абсолютного капіталу й суспільного продукту загалом.

У подальшому руйнівний вплив посилюється наслідками насильницького відбирання зерна у селян. Як результат, суспільне відтворення абсолютних благ замість розширеного стає простим, що призводить до відповідного скорочення обсягів урожаю

зернових, спричиняючи недоїдання населення та голод:

$$2 = 4 - 2,$$

де 2 – частина врожаю зернових (2 біоенергетичних одиниці соломи), що залишається у селян-виробників внаслідок насильницького позбавлення зерна;

4 – обсяг урожаю зернових (2 біоенергетичних одиниці зерна й 2 біоенергетичних одиниці соломи), який забезпечує просте відтворення абсолютного капіталу і суспільного продукту;

2 – частина врожаю зернових (2 біоенергетичних одиниці зерна), яку одержують промисловість та держава (по 1 біоенергетичній одиниці кожна).

Остання обставина спричиняє кризогенний вплив на суспільство, а державу прирікає на загибель, як це сталося з СРСР, розвал якого передбачив М.Д. Руденко. Цього не можуть чи не бажають зрозуміти представники сучасних держав, котрим, за висловлюванням мислителя, зробленим ще три десятиріччя тому на адресу тодішнього радянського істеблішменту, перешкоджають наукове невігластво і лінощі думки.

Згідно з експертними оцінками, оприлюдненими навесні 2012 року часописом *Frankfurter Rundschau*, самокритично визнається, що для досягнення німецького рівня добробуту людству нині необхідне ресурсне забезпечення в обсязі 2,5 планети. Якби всі земляни були американцями – знадобилося б 4 планети [25]. Це вимагає привернення неупередженої уваги до моделей господарювання, за якими розвивається світова, зокрема, німецька й американська економіка. Адже, як впливає із наведених цифр, вони штовхають людство на шлях до ресурсної прірви, пришвидшене скочування в яку загрожує самознищенням.

«Життя в рамках природного кругообігу речовин вимагає щонайменше десятикратного скорочення сумарних потреб людства (насамперед енергетичних)», – відзначав акад. М.М. Мойсєєв [12, с. 80]. На наш погляд, скорочення потреб, особливо енергетичних, можна істотно активізувати, кладучи фізичну економію в основу такого ефективного інструменту пошуку резервів, як функціонально-вартісний аналіз [13; 19].

Його застосування на цій основі сприятиме виявленню можливостей багатократного скорочення витрат на виробництво гербіцидів, пестицидів, інших агрохімікатів, мінеральних добрив тощо, продукування яких належить до найбільш енергомістких галузей-постачальниць хімізованої агросфери. Опертя функціонально-вартісного аналізу на засади фізичної економії відкриває перспективи модернізації відносного капіталу.

Наведену М.Д. Руденком структуру абсолютного капіталу вважаємо визначальною для новітніх змін структури відносного капіталу. З огляду на це викладені міркування належить класти в основу прогностичних оцінок, інновативного й інвестиційного забезпечення і модернізації відносного капіталу, інтерпретуючи його за аналогією до абсолютного капіталу. Тільки після цього за допомогою наведених алгоритмів доречно досліджувати рівновагу абсолютного та відносного капіталів.

Відтак алгоритм, модифікований відповідно до поставленого завдання, матиме вигляд:

$$K_v = D_v - F_v,$$

де K_v – відносний капітал, D_v – відносна додаткова вартість, F_v – ентропія відносної додаткової вартості.

За простотою форми наведеного алгоритму сховано складність сутнісного змісту довготривалого технічного розвитку людства. Кожен із позірно простих складників наведеного алгоритму насправді позначає спричинені технічним і науковим поступом здобутки (відносний капітал K_v) та втрати (ентропія F_v) упродовж історичного часу розвитку загальнолюдської цивілізації.

З огляду на це вимагають хоч би стислої фізико-економічної характеристики найважливіші різновиди відносного капіталу. Розвиток кожного із них є віддзеркаленням віковичного процесу науково-технічного прогресу людства упродовж багатьох століть і тисячоліть.

Найпершим пропонується розглянути той різновид відносного капіталу, що уособлює технічні пристрої й технології обробітку землі, збирання зерна та соломи, засоби догляду за худобою, утилізації гною тощо.

Другий різновид відносного капіталу презентує техніку і технології, призначені для акумулювання та використання «м'якої» енергії – сонячного випромінювання, падаючої води, вітру тощо, завдяки якій також обробляють землю, збирають зерно й солому, доглядають за худобою, утилізують гній та виконують інші сільськогосподарські роботи.

До третього різновиду відносного капіталу належать технічні засоби і технологічні процеси спалювання й перетворення в теплову, хімічну, електричну та іншу енергію так званих викопних енергоносіїв – кам'яного й бурого вугілля, горючих сланців, торфу, нафти, газу тощо, що використовуються для виконання вказаних сільськогосподарських робіт. Сюди доречно віднести (чи виокремити як четвертий різновид відносного капіталу) технічні засоби та технологічні процеси одержання енергії внаслідок розпаду радіоактивних елементів.

Сукупність вказаного матеріально-технічного і технологічного забезпечення обробітку землі, збирання зерна та соломи, догляду за худобою, утилізації гною тощо, що «накладається» одне на одне, утворює сучасний відносний капітал агросфери, здатний розвиватися й удосконалюватися, створюючи модерну основу інновативного та інвестиційного розвитку агросфери.

Описаний вище абсолютний капітал, взятий у безперервно ускладнюваній взаємодії з відносним капіталом, покликаний перебувати у рівновазі, свідомо підтримуваний суспільствами протягом якомога тривалішого часу. Адже, як показує М.Д. Руденко, з одного боку, відносна додаткова вартість виникає за рахунок абсолютної додаткової вартості, тобто коштом джерела примноження абсолютного капіталу [16, с. 369]. З іншого боку, «промисловість, впливаючи на хліборобство, сама стає виробником енергії прогресу». Ця енергія з'являється після винаходу парової машини, до появи якої було освоєно видобуток вугілля, нафти, газу тощо. З'ясовуючи умови її виникнення, М.Д. Руденко робить висновок, що все залежить від того, як суспільство веде своє господарство.

Поряд з аналізом кількісних характеристик довготривалого рівноважного розвитку агросфери, котрі визначають числові параметри прогресу, первинними завжди є відповідні якісні характеристики. Адже існують господарські структури, спроможні підтримувати економічну рівновагу, засвідчуючи здатність суспільств упродовж тривалого періоду утримувати аграрну сферу в стані безкризового розвитку.

Із погляду продукування абсолютних багатств – це пшеничні ниви та тваринницькі ферми, які, удосконалюючись упродовж віків і тисячоліть, здатні бути перетвореними в антиентропійні фотосинтетичні еколого-економічні системи – визначальні продуценти абсолютного капіталу.

Із погляду виготовлення відносних багатств – це майстерні (столярні, слюсарні, кузні), вітряки, водяні млини й тартаки, а також кочегарки, парові машини тощо, які належить трансформувати в ентропійні техніко-економічні, антиентропійні нефотосинтетичні енергетичні та ентропійні енергетичні системи, покликані стати сучасними виробниками відносного капіталу названих різновидів.

Рівновага абсолютного й відносного капіталів має бути усвідомлено дотримуваною при побудові кластерів, кластерних мереж та інфраструктур, що повинні гармонійно поєднувати самовідтворювані, самодостатні сукупності названих вище систем. При цьому потрібне дотримання принципів уподібнення економіки природі й «вписування» господарювання у довкілля.

І абсолютні, й відносні багатства, тобто абсолютний і відносний капітали, являють собою, з одного боку, вартість, спроможну продукувати додаткову вартість; з іншого – самі вони є результатами, утвореними завдяки свого часу одержаній додатковій вартості. Це та проблема рівноважного розвитку агросфери, що вимагає окремого дослідження.

Алгоритми, вибудовані на основі формули енергії прогресу М.Д. Руденка, визначають можливості й межі впливу людини на фізико-економічну рівновагу агросфери у довготривалому періоді. Ця рівновага є керованою, а людина являє собою активний

фактор впливу на забезпечення рівноважного розвитку агросфери.

Як неодноразово доводить М.Д. Руденко, земля, що збагачується у взаємодії з енергією прогресу, — це живий мотор цивілізації. Для характеристики рівноваги абсолютного та відносного багатств він звертається до наочної моделі, якою є взаємодія акумулятора і генератора автомобіля. Перший безперервно підживлюється за рахунок другого. Знявши генератор, деякий час можна їхати за рахунок енергії зарядженого акумулятора, але згодом його доведеться викинути [16, с. 372].

Справжнім акумулятором сонячної енергії за М.Д. Руденком є гумусний шар планети. Генератором здатна бути людська праця — якщо вона цілком вільна. Цей генератор виходить із ладу, якщо з'являється насильство над працею. Добре відрегульовані генератор та акумулятор у викладеному їх розумінні мислитель вважає рівновагою абсолютного й відносного багатств [16, с. 373].

Висновки. Основоположними природничими засадами, на яких має ґрунтуватися сучасний розвиток аграрної сфери, є: 1) дотримання закону збереження і перетворення енергії; 2) урахування енергетичної відмінності живого й неживого. Ці фундаментальні наукові положення відіграють визначальну роль у забезпеченні економічної рівнова-

ги та довготривалого розвитку аграрної сфери.

Сформульовані свого часу французьким фізіократом Ф. Кене й німецьким природознавцем Р. Майером, вони у XIX-XXI ст. були творчо розвинуті українськими інтелектуалами — С.А. Подолинським, В.І. Вернадським, М.Д. Руденком та ін. Проте їхні унікальні наукові надбання неналежно поціновані сучасними українськими й зарубіжними економістами-практиками і науковцями. Особливо актуальними є положення, що на засадах фізичної економії визначають структуру та рівновагу абсолютного й відносного капіталів, відкриваючи перспективи їх модернізації з метою інновативного та інвестиційного забезпечення розвитку агросфери. Це вимагає імплементації надбань класичної науки XVIII ст. і доробку подвижників української наукової школи фізичної економії до арсеналу сучасного теоретичного й прикладного забезпечення розвитку агросфери. Наукове обґрунтування Національної стратегії довготривалого рівноважного розвитку агросфери України належить базувати на узгодженні класичних та новітніх підходів. Їхня сукупність має створювати фундаментальні фізико-економічні засади, які належить класти в основу новітнього типу розвитку аграрної сфери, адекватного викликам XXI століття.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011.
2. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский. — Львов: ВК «Арс», 2013. — 416 с.
3. Вернадский В.И. Очерки геохимии / В.И. Вернадский. — Львов: ВК «Арс», 2013. — 488 с.
4. Вернадский В.И. Размышления натуралиста / В.И. Вернадский. — Львов: ВК «Арс», 2013. — 532 с.
5. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки / С.А. Володін. — К.: МАУП, 2006. — 400 с.
6. Володін С.А. Шляхи інноваційного розвитку системи УААН / С.А. Володін. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 140 с.
7. Гальчинський А.С. Економічний розвиток: методологія оновлення парадигми / А.С. Гальчинський // Економіка України. — 2012. — №5. — С.4-17.
8. Гесць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Гесць. — К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. — 864 с.
9. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель / В.М. Заяць. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 390 с.
10. Кісіль М.І. Інвестиційне забезпечення розвитку аграрного виробництва та соціальної сфери села / М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, М.Ф. Кропивко // Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011.
11. Корнійчук Л.Я. Футурологія і прогностичні ідеї фізичної економії / Л.Я. Корнійчук, В.О. Шевчук. — К.: КНЕУ, НАСОН, 2012. — 72 с.
12. Моисеев Н.Н. Судьба цивилизации. Путь раз ума / Н.Н. Моисеев. — М.: Язык русс. культуры, 2000. — 223 с.
13. Надтока Т.Б. Функционально-стоимостный анализ / Т.Б. Надтока, А.Г. Виноградов. — Донецк: ДонНТУ, 2007. — 132 с.
14. Подолинський С. Вибрані праці ; упор. М. Кратко / С. Подолинський. — Луцьк: Інститут фундаментальних досліджень, Наукове товариство імені Сергія Подолинського, 2004. — 152 с.
15. Розвиток органічного виробництва ; за ред. М.М. Федорова, О.В. Ходаківської. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 146 с.
16. Руденко М.Д. Рівновага багатства абсолютного й багатства відносного // Енергія прогресу (Нариси з фізичної економії). — Тернопіль: Джура, 2004. — 412 с.

17. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
18. Фізична економія у вимірах теорії і практики господарювання ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.М. Жука, В.О. Шевчука, О.В. Ходаківської. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 502 с.
19. Чумаченко Н.Г. Функционально-стоимостный анализ / Н.Г. Чумаченко [и др.]. – К.: Вища шк., 1985. – 224 с.
20. Шпичак А.М. Эффективность ценообразования на продукцию АПК Украины / А.М. Шпичак // АПК: экономика, управление. – 2012. – № 6. – С. 82-88.
21. Шубравська О.В. Розвиток сільського господарства України в умовах дії інноваційних чинників / О.В. Шубравська, К.О. Прокопенко // Економіка та прогнозування. – 2011. – №2. – С.118-129.
22. Юхновський І.Р. Стратегія розвитку України. Проект // Вибрані праці. Економіка. – Л.: Вид-во НУ «Львівська політехніка», 2005. – С.19-38.
23. Електронний ресурс: режим доступу: http://vseslova.com.ua/word/%D0%A0%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B6%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81-87726u
24. Електронний ресурс: режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%BA
25. Wille Joachim. Menschheit braucht bald zwei Planeten // Frankfurter Rundschau, 15.05.2012.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2013 р.

* * *

Новини АПК

Робота Причорноморського зернового комітету буде спрямована на стабілізацію цін на світовому ринку зерна

До стабілізації світового продовольчого ринку долучаться країни Причорномор'я. Так, Україна, Росія та Казахстан об'єднуються у Консультативний комітет країн причорноморської ініціативи. Спільно вони відпрацьовуватимуть механізми моніторингу цін на світовому зерновому ринку, розвиватимуть логістичну інфраструктуру на території України для експорту зернових. Сторони зацікавлені об'єднати наукові та виробничі можливості для виробництва насіння сільськогосподарських культур. Про це заявив директор Департаменту економічного розвитку аграрного ринку Мінагрополітики Віталій Саблук.

На Всеукраїнському зерновому конгресі, що відбувся у м. Києві, виробники зерна, провідні гравці на ринку, представники державних органів влади, авторитетних міжнародних організацій, експерти й аналітики обговорили та підтримали ініціативу учасників конгресу створення Консультативного комітету країн причорноморської ініціативи.

На їхнє переконання, ця організація, яка діятиме в координації зі Всесвітньою сільськогосподарською організацією ООН та Сільськогосподарською маркетинговою інформаційною системою (AMIS) країн Великої двадцятки, може суттєво сприяти стабілізації цін на світовому ринку зерна, що вкрай важливо, враховуючи цінову волатильність світового ринку останніх років.

З цього приводу Віталій Саблук зауважив, що до роботи Консультативного комітету можуть долучитися й інші зацікавлені країни чорноморського басейну. Він також повідомив, що протягом 6 місяців робочі групи розроблять проекти відповідних документів для створення Комітету й обговорять умови його функціонування. «Важливо, щоб ця організація виконувала функції, які передбачені ООН, – прогнози з виробництва зернових, їхній баланс, перспективи експорту та аналітика зовнішнього ринку», – повідомив директор Департаменту.

Прес-служба Мінагрополітики України

*В.О. ПАБАТ, доктор сільськогосподарських наук, професор
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Д.Т. ВІННІЧУК, доктор сільськогосподарських наук, професор
Інститут водних проблем і меліорації НААН*

Основні фактори, що зумовлюють якість продукції тваринництва

Постановка проблеми. Якісні продукти тваринництва – молоко, м'ясо, згущене молоко, м'які й тверді сири та інші дають товаровиробнику багато додаткових можливостей порівняно із комерційним виробництвом, а саме: він може одержати сертифікат і вийти на міжнародний ринок, може давати сировину для продуктів дитячого харчування й мати додатковий дохід, продавати продукцію в державні сховища для тривалого зберігання тощо, тобто уможливають розширювати власне виробництво за рахунок самофінансування.

Якісну продукцію в тваринництві одержують завдяки комплексу факторів. Це повноцінна, збалансована за білково-мінеральними компонентами раціону годівля, ефективний ветеринарний супровід, дотримання зоогігієнічних вимог при утриманні худоби та виконання технологічних процесів, тобто всього того, що формує культуру виробництва, підвищення професійної майстерності всіх фахівців – від операторів до керівників, менеджерів і економістів.

Високопродуктивні племінні стада завжди були надійною заставою для банків при одержанні вигідних кредитів, стабілізації й розширенні конкурентоспроможного власного виробництва без особливих ризиків від негативних зрушень світової кон'юнктури ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж XX ст. у країнах колишнього

СРСР проблема якості продукції аграрного сектору економіки багаторазово уточнювалася та змінювалася. В 1956-1963 роках було введено ряд нових державних стандартів, в яких передбачалося використання міжнародних систем, точніше, окремих її одиниць. У процес розробки нових державних стандартів України, ліцензування залучилися науково-навчальні аграрні центри зооветеринарного й агрономічного профілю (Даниленко Й.А., Береза П.В., Царенко О.М.), а до розробки теоретичних основ управління та регулювання якості сільськогосподарської продукції з урахуванням вимог світового ринку – відомі економісти: П.Т. Саблук, О.М. Шпичак [5], В.Я. Месель-Веселяк [6] й інші.

Професійні аспекти контролю якості тваринницької продукції висвітлені в працях М.І. Шаповала [4], О.М. Маменка, В.М. Кандиби, М.Г. Повознікова тощо. Однак багатопрофільна проблема якості продукції тваринництва з урахуванням вимог збалансування за білком тваринного походження раціону споживання людиною харчів залишається ще серед нагальних проблем України, якщо взяти до уваги те, що в 2010 році вона імпортувала 439 тис. т і 455 тис. т молока.

Мета статті – висвітлити ті загрози, які в останні 15-20 років мало описані у фахових та науково-методичних виданнях із мізерним тиражем. Вказані недоліки доцільно внести до нерозв'язаних проблем лабораторного державного аналізу якості продукції тваринництва. Економіка в кінцевому рахунку повинна служити людству.

Виклад основних результатів дослідження. Визначення понять. Фактор (лат. Factor – той, що робить; рушійна сила, причина процесу). Якість продукції – сукупність властивостей продукції, що визначають ступінь її придатності для використання за призначенням.

«Запрограмоване» знищення громадського сектору тваринництва України зумовило неконтрольоване заповнення ринку підробною, фальшивою продукцією із «запахом м'яса», желатину замість ковбас, соєвого молока із насиченням ГМО (в основному білків), різних стабілізаторів, ферментів, антибіотиків, ветеринарних препаратів і т.д. Повноцінні продукти тваринництва органіч-

ного походження стали доступні лише заможній частині суспільства. Основна частина суспільства (70%) вимушено перейшла на хлібно-картопляно-олійний тип харчування (табл.) з великим дефіцитом білків тваринного походження, що призвело до комплексу негативних наслідків: демографічних, недостатній рівень харчування дітей, жінок, літніх людей. Натуральне молочне вершкове масло також стало недоступним для звичайного споживача, оскільки цей продукт експортують, а для внутрішнього споживання українцям пропонують сурогат, в якому основна масова частка жиру – дешева пальмова олія, яку деякі дієтологи вважають більше шкідливою, ніж корисною для людини.

Споживання харчових продуктів населенням України за певні роки, кг на особу за рік

Продукти	Норма (НДІ харчування МОЗ України)	1990 р.	2005 р.	2011 р.
М'ясо та м'ясопродукти (субпродукти + жири)	80	68,2	39,1	51,2
Молоко і молочні продукти	380	373,2	225,6	204,9
Яйця, шт.	290	272	238	310
Риба та рибні вироби	20	17,5	14,4	13,4
Олія	13	11,6	13,5	13,7
Картопля	124	131	136,2	5,3
Овочі та баштанні культури	161	102,5	120,2	162,8
Фрукти, ягоди, виноград	90	47,4	37,1	52,6
Цукор	38	50	38,1	38,5
Хлібопродукти	101	141	123,5	110,4

Джерело: Статистичний збірник «Баланси та споживання основних продуктів харчування населення України. К.: Держслужба статистики України, 2012. – С. 9; Постанова Кабінету Міністрів України від 14.02.2000 № 656.

Групуючи основні фактори, що впливають на якість продукції тваринництва, можливо створити наступні кластери: суспільство, довкілля, спадкові фактори органічного світу й раціональне використання сукупних енерговитрат.

Суспільство, соціальний устрій держави вирішальним чином впливає на агропромисловий комплекс, на галузь рослинництва і тваринництва, обсяги виробництва та контроль якості кінцевої продукції. При цьому слід пам'ятати, що мова йде не лише про кількісну та якісну складову харчового продукту, але й про доступність «харчового кошика» за ціною більшості громадян суспільства відповідно до програми продовольчої безпеки держави, на основі наукових розробок провідних центрів Міністерства охорони здоров'я і збереження довкілля.

У минулі століття на особливості харчування та довкілля значно впливали релігійні

вірування, що відзначав І. Мечніков (1915) у книзі «Етюди про природу людини». Релігія визначала правила безпеки харчування, спрямовані на профілактику і лікування захворювань, на розподіл продуктів на «чисті» й «нечисті», чистоту посуду тощо. Церковний статут визначає певні дні разового харчування, у православному календарі близько 200 днів відведено для постів. У поширених протестантських релігіях (лютеранство, кальвінізм, англіканство) відсутня регламентація режиму харчування.

Однак у деяких релігійних течіях розроблено спеціальні інструкції щодо заборони споживання свинини, кави, чаю, алкогольних напоїв. В юдаїзмі також існує багато харчових обрядів і розподіл харчових продуктів на дозволені та недозволені.

Релігійні вірування опосередковано впливали на розвиток основних галузей тваринництва, наприклад, США – птахівницт-

во, ФРН – свилярство, Великобританія – молочне і м'ясне скотарство, вівчарство. До загальнобіологічних аспектів якості продукції харчування слід віднести перенесення енергії та речовин від початкового джерела (рослини-продуценти) через систему організмів, кожен із яких поїдає свого попередника (споживач – консумент) і служить їжею для наступного трофічного ланцюга, що супроводжується втратою енергії. Корисна продукція кожного трофічного рівня становить близько 10% одержаної кількості речовин та енергії.

Для України важливе значення має радіоактивне забруднення значних територій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС. Однак слід підкреслити, що значне погіршення екологічної ситуації практично в усіх регіонах світу, пов'язане з антропогенною діяльністю людського суспільства, вплинуло на якісний склад продукції тваринництва.

Нормативно-законодавча база контролю безпечності харчової продукції в Україні регулюється такими чинними Законами України: «Про забезпечення санітарного та епідеміологічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р., «Про безпечність та якість харчових продуктів» від 23.12.1997 р., «Про захист прав споживачів» від 12.05.1998 р., «Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції» від 14.01.2001 р.

Проте зазначені закони не розв'язують повною мірою всіх правових проблем. Недостатньо згідно зі специфікацією облаштовані лабораторії контролю якості продукції, відсутній системний підхід до розв'язання складних проблем. Залишаються актуальними розробка і реалізація ефективних методів підтримки вітчизняних виробників харчової продукції, розробка й ухвалення Державної програми харчування. Нинішню екологічну ситуацію, стан харчування та здоров'я населення України вчені оцінюють як загрозливі для національної безпеки [2].

На відміну від системи контролю якості й безпечності продукції, яка існує в Україні та ґрунтується на періодичних випробуваннях, у провідних країнах світу використовують дослідження безпечності продукції в тих

критичних точках технологічного процесу, де може виникнути загроза появи небезпечних чинників.

Продовольчі товари тваринного походження часто містять антибактеріальні речовини. Джерелом їх надходження є різні кормові добавки, лікарські й хімічні препарати, які використовують для підвищення продуктивності сільськогосподарських тварин, профілактики захворювань і т.д. Найпоширенішими з них є антибіотики, сульфаміаіди, нітрофурани та гормональні препарати.

Окремі харчові продукти, наприклад, яєчний білок, молоко, мед мають природні компоненти з антибіотичною дією. Антибіотики використовують не лише для лікування і профілактики багатьох хвороб, а й для стимулювання росту, відгодівлі тварин, підвищення продуктивних характеристик.

Але антибіотики мають і побічну негативну дію: алергенність, мутагенність, тератогенність, токсичність. Найсильнішими алергенами вважають пеніцилін, стрептоміцин та олеандороміцин. Стрептоміцин і тетрациклін діють як тератогени, зумовлюють аномалії в розвитку ембріонів. Левоміцитин в окремих людей із підвищеною чутливістю викликає токсикози, апластичну анемію, яка переходить у лейкемію. Таким чином, проблема якості продукції визначається багатьма аспектами: загальнобіологічними, медичними й соціально-економічними, які тісно між собою зв'язані.

Відзначається зниження ефективності біотехнологічних процесів переробки тваринницьких продуктів. Навіть незначна кількість антибіотиків (0,015-0,2 од./г) може порушувати перебіг технологічних процесів при виробництві кисломолочних продуктів, сирів, сиркопчених ковбас та ін.

Наукові дослідження показали особливу небезпечність мікотоксинів-метаболітів пліснявих грибів. При розмноженні на харчових продуктах багато пліснявих грибів не тільки забруднюють їх токсинами, а й погіршують органолептичні властивості цих продуктів.

Щорічні збитки у світі від розвитку пліснявих грибів на продукції тваринництва і промисловій сировині перевищують

30 млрд дол. [2]. Серед мікотоксинів своїми токсичними властивостями і загальним поширенням виділяються афлатоксини, які є метаболітами пліснявих грибів: *Aspergillus flavus* та інших.

Значну кількість (до 200-700 мг/кг) афлатоксинів виявляють в ураженому арахісі, кукурудзі, пшениці, соняшнику, комбікормах. При використанні таких кормів афлатоксини можуть накопичуватися у м'ясі худоби і птиці (до 20-30 мг/кг у м'язах, 80-130 мг/кг у печінці), молоці (до 20 мг/кг), а також яйцях [1]. Потрапляючи в організм лактуючих тварин, афлатоксин В1 трансформується в афлатоксин М1 та виділяється з молоком. Це найнебезпечніші серед відомих нині із афлатоксинів. Вони мають високу канцерогенність, антивітамінні властивості (К, Е, Д), інтоксикація навіть невеликими їх дозами спричиняє у людей цироз і карциному печінки, а також тератогенні генетичні ушкодження, знижує загальну й специфічну резистентність.

Афлатоксини – стійкі сполуки. Вони не втрачають своїх властивостей під час варіння м'яса і пастеризації молока. Максимальна допустима концентрація афлатоксинів у харчових продуктах – 5 мг/кг.

До технологічних забруднювачів продукції тваринництва належать нітрити, нітрати, нітрозосполуки, металічні сполуки, радіонукліди, пестициди, хлоромісні вуглеводи, діоксини. У тваринницьку продукцію нітрати й нітрити потрапляють в основному через рослинний корм. Також значну частину нітратів вносять у процесі харчових добавок. Людина порівняно легко переносить дозу 150-200 мг нітратів за добу, 500 мг вважається гранично допустимою дозою, 600 мг – токсична доза для дорослої людини. Дослідження показали, що у свинині, баранині, м'ясі птиці вміст нітратів і нітритів не перевищує максимально допустимого рівня. Вищі рівні цих речовин виявляли у м'ясі великої рогатої худоби (печінка, нирка – до 30 мг/кг, м'язи – до 20 мг/кг). Вміст нітратів у молоці іноді сягає 20-30 мг/кг.

Продукти тваринного походження за вмістом у них нітратів та нітритів реально не можуть спричинити захворювань навіть у дітей. Однак існує інша загроза: нітрати й

нітрити є вихідними компонентами висококанцерогенних речовин (нітрозодietiламін, нітрозопіролідін та ін.), які утворюються в процесі кулінарного оброблення продукції. Якщо в сирому м'ясі нітрозамітники містяться в незначній кількості, то їх у 2 рази більше у вареному м'ясі, а в соленокопчених м'ясних продуктах – у 20-30 разів. Із харчовими продуктами до організму людини надходить майже 70 важких металів. Їх поділяють на три класи небезпечності:

- 1) високої токсичності – кадмій, ртуть, плумбум, кобальт, арсен;
- 2) помірної токсичності – купрум, цинк, манган;
- 3) інші токсичні важкі метали.

Свинець і кадмій потенційно канцерогенні. Однак у США добова норма споживання селену становить 10 мг (в Україні – 0,5 мг), що пояснюється його блокувальною дією щодо шкідливих та канцерогенних важких металів: кадмію, ртуті, плумбуму.

Гормональні препарати використовують для стимулювання м'ясної й молочної продуктивності худоби, несучої птиці. Найчастіше застосовують статеві гормони, їхні синтетичні аналоги та анаболіки, стероїди: естрадіол, тестостерон, прогестерон, ацетон, магесторолу, зеранол, білкові гормони й їхні індуктори – гормони росту, інсулін, пролактин, анаболіки, амінокислоти.

Препарати з кормом дають тваринам на відгодівлі або імплантують. Унаслідок порушення технологічних циклів, а також витримки тварин для виділення з організму стимулятора препарати залишаються в м'ясних продуктах. Крім того, солі хлорної кислоти (АХК, МХК) після виділення з організму тварин із калом мігрують і з ґрунту в рослини, довго зберігаються в них та знову потрапляють в організм тварини чи людини з м'ясом. Встановлено, що серед стероїдів найнебезпечніші для здоров'я людини залишкові кількості синтетичних естрогенів.

Сполуки ртуті (ртуті) належать до найнебезпечніших забруднювачів біосфери. Великі кількості цих сполук містяться у стоках хімічних заводів, паперових і целюлозних виробництв, у відходах спалювання кам'яного вугілля. Щорічно в атмосферу планети при спалюванні кам'яного вугілля

викидається майже 3000 т ртуті. Сполуки ртуті є діючою речовиною багатьох пестицидів, а також для виробництва деяких лікарських препаратів, що використовуються в тваринництві. Середня кількість ртуті у морській рибі – 150 мкг/кг маси, токсична небезпека його проявляється у взаємодії зі SH-групами білків. Блокуючи їх, ртуть змінює біологічні властивості тканинних білків та інактивує окисні ферменти. Ртуть, який проникає у клітину, може включитися у структуру ДНК, що позначається на спадковості людини.

У харчових продуктах підвищений вміст ртуті найчастіше буває внаслідок згодування тваринам рибного борошна.

Сполуки арсену (миш'яку) широко поширені в довкіллі. Світове виробництво арсену становить майже 50 тис. т на рік. Його сполуки поширені навколо мідєплавильних заводів і підприємств, які спалюють буре вугілля, при виробництві скла, емалей, барвників. Тому арсен наявний у більшості харчових продуктів (у м'ясі – 1,4 мг/кг, молочних продуктах – 0,23). У морських продуктах – до 1,5-15,3 мг/кг.

Сполуки кадмію теж дуже небезпечні. Джерелом його є арматура, пофарбована кадмієвими сполуками, пластмаса для машин. Кадмій майже неможливо вилучити з природного середовища, тому що він дедалі більше накопичується, потрапляє в харчові ланцюги людей і тварин. Залізо суттєво зменшує акумуляцію кадмію. Великі дози вітаміну Д також діють як протиотрута при остеопорозі. Кадмій небезпечний у будь-якій формі, його доза 30-40 мг може виявитися смертельною, тому споживання напоїв із пластмасової тари бажано уникати.

Сполуки свинцю надзвичайно поширені в довкіллі майже повсюдно. Бляшані банки консервів містять свинець, особливо у швах.

В організмі людини свинець розноситься кров'ю, включається в еритроцити, де його концентрація майже в 16 разів вища, ніж у плазмі. Він токсично впливає на чотири системи: кровотворну, нервову, шлунково-кишкову і ниркову. Експерти ФАО й ВООЗ встановили величину максимально допустимого надходження свинцю для дорослої людини – 3 мг на тиждень.

Мідь міститься майже в усіх харчових продуктах. Радіонукліди потрапляють до організму людини з їжею. Розрізняють поверхове (повітряне) та структурне забруднення харчових продуктів. Рослини за ступенем нагромадження радіоактивних речовин розміщуються в такій послідовності: тютюн (листя) > буряк (коренеплоди) > картопля (бульбоплоди) > пшениця (зерно) > природна трав'яна рослинність (листя – стебла). Найшвидше із ґрунту в рослини надходить стронцій-90, стронцій-89, йод-131, барій-140 і цезій-137. Сумарна радіоактивність рослин у 10 разів вища, ніж тканин тварин. Допустимі рівні активності для молока й продуктів дитячого харчування становлять: для цезію – 1000 Бк/кг, для стронцію та йоду – 100, для плутонію й америцію – 1 Бк/кг.

Близько 90% дози зумовлено надходженням радіонуклідів з молоком корів і м'ясом великої рогатої худоби. Допустимі рівні радіонуклідів у молоці, сметані, сирі, маслі вершковому – 80 Бк/кг, молоці згущеному – 800, молоці сухому – 850, м'ясі (яловичині, свинині, баранині, птиці), яйцях – 200 (усі нормативи – для цезію-134/137).

У багатьох країнах світу за стандартом повноцінності харчового продукту прийнято молоко корів великої рогатої худоби. Однак у деяких виданнях медичного профілю ставиться під сумнів такий вибір. Можливо, причиною такого застереження є встановлений наукою факт, що майже 20% населення Землі, особливо окремі раси й народи, не містять у травній системі організму фермента, який би розщеплював лактозу, якої в молоці міститься до 4,7%. Ця особливість спадкова, зумовлена відсутністю гена, який контролює функцію фермента по розщепленню лактози. Але цей факт зовсім не ставить під сумнів повноцінність молока корів як харчового продукту людини протягом усього життя.

Склад молока корів, особливо білкових його компонентів, жирів зумовлений спадковістю. Спадковий фактор є визначальним у якості молока. В сучасний період розвитку науки і біотехнології розмноження тварин, використання генетичних маркерів у процесі селекції забезпечує інтенсивну зміну якісного складу молока вже через 3-4 покоління

тварин. Але для цього необхідно мати достатньо численне поголів'я тварин, яким притаманний певний генотип, який забезпечує одержання повноцінного харчового продукту. Це ще одне застереження щодо державного підходу до збереження генетичних ресурсів сільськогосподарських тварин як в окремих державах, так і на нашій планеті в цілому.

Висновки. Основні фактори, що впливають на якість продукції тваринництва, мож-

ливо згрупувати: спадкові (на основі генотипів живих організмів); екологія (екологічність); суспільно-економічні.

Усі фактори в своїй дії взаємозв'язані, тому їх доцільно враховувати з позиції системного аналізу. Енергетична складова якості продукції є не лише умовою формування процесу, але й зберігання готового продукту, що впливає на додану вартість.

Список використаних джерел

1. Білявський Г.О. Сучасні аспекти біологічної безпеки / Г.О. Білявський, В.В. Гетьман // Екологія і ресурси. – К., УІНСІР, 2002. – С. 148-160.
2. Димань Т.М. Екотрофологія / Т.М. Димань. – К.: «Лібра», 2006. – 302 с.
3. Цибульская С.А. Функциональные продукты / С.А. Цибульская // Мясное дело. – 2004. – № 7. – С. 30-32.
4. Шаповал М.І. Менеджмент якості / М.І. Шаповал. – К.: Знання, КОО, 2003 – 476 с.
5. Аналіз і прогноз кон'юнктури світових ринків продукції тваринництва / [Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Присяжнюк В.М. та ін.]; за ред. О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 250 с.
6. Баланси сільськогосподарської продукції та продовольства / [Лупенко Ю.О., Шпичак О.М., Месель-Веселяк В.Я. та ін.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2013 р.

* * *

Новини АПК

В Україні запрацювало 70 нових аграрних підприємств

В Україні продовжується модернізація об'єктів агропромислового комплексу, запланована у Програмі активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки. З початку поточного року вже введено в дію понад 70 таких об'єктів із 4 тисячами нових робочих місць. Для цього було залучено майже 5 млрд грн інвестицій. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

Мінагрополітики відпрацювало з кожним регіоном об'єкти у межах Програми активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки. Підписано відповідні протоколи та графіки введення аграрних об'єктів в експлуатацію.

За словами Міністра, найбільше нових об'єктів – 52 – було введено у тваринництві. А до 2015 року планується ввести ще близько 130 таких об'єктів. Адже саме цей напрям вітчизняного АПК потребує на сьогодні найбільшої підтримки та технологічного переоснащення. «Ми продовжуємо працювати над підвищенням інвестиційної привабливості вітчизняного тваринництва. Адже потенціал галузі великий. І його реалізація допоможе значно збільшити виробництво валової продукції. Крім того, з тваринництвом сильно пов'язаний і соціальний аспект. Так, на 52 нових об'єктах було створено дві тисячі нових робочих місць», – додав Микола Присяжнюк.

До 2015 року планується ввести в експлуатацію 312 нових агропромислових об'єктів. Це дасть можливість залучити в розвиток галузі майже 30 млрд грн інвестицій та створити близько 32 тис. додаткових робочих місць.

Прес-служба Мінагрополітики України

Регіональний стратегічний розвиток тваринництва на інноваційній основі

Постановка проблеми. Стратегія – це процес визначення основних напрямів розвитку галузі на перспективу, що ґрунтується на якісно нових цілях і передбачає розробку комплексних заходів щодо їх досягнення, при цьому необхідно враховувати ступінь узгодженості між внутрішніми можливостями галузі та змінними умовами в зовнішньому середовищі.

Стратегія розвитку тваринництва за допомогою інновацій є фактором якісного й ефективнішого використання ресурсів. Необхідність розробки стратегії розвитку галузі тваринництва зумовлена, зокрема, освоєнням нових напрямів діяльності галузі, пов'язаних із селекційними, техніко-технологічними та організаційними змінами в тваринництві, використанням інновацій на всіх етапах від виробництва до реалізації продукції й пошуком нових ринків її збуту. Тому інновації є основою стратегічного розвитку тваринництва для підвищення економічної ефективності та конкурентоспроможності галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження інновацій у тваринництві для стратегічного розвитку галузі висвітлювались у багатьох наукових дослідженнях та публікаціях вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема В.О. Бабенка [1], О.М. Вишневської [2], А.Д. Діброви [4], В.І. Ємцева [5], Н.В. Оляднічук [9], Є.Б. Скринник [10], І.В. Федулової [11], Г. Менша [16], С. Фрімена [14] й ін. Врахо-

вуючи важливість прийняття стратегічних рішень, галузеві особливості, стан і вимоги ринку, низку інших чинників впливу на розвиток тваринництва, залишається ще широкий спектр проблемних питань для наукових досліджень.

Державна політика в аграрному секторі повинна бути спрямована на застосування комплексної інноваційної стратегії та надавати їй пріоритет з метою оптимізації забезпечення розвитку тваринництва і підвищення ефективності галузі [8]. Основними напрямками розвитку АПК, на думку В.О. Бабенка, є інноваційно-інвестиційна модель та техніко-технологічна модернізація матеріально-технологічної бази виробництва [1]. При цьому, для реалізації стратегії розвитку тваринництва необхідно забезпечити пріоритетний розвиток молочного скотарства, свинарства і птахівництва, адже саме ці галузі, відзначає О.М. Вишневська, дають швидкий оборот капіталу [2]. Н.В. Оляднічук відзначає, що для конкурентоспроможності галузі тваринництва на внутрішньому й зовнішньому ринках необхідно утримувати високопродуктивних тварин, здатних забезпечити відшкодування всіх матеріальних витрат у процесі виробництва та заощадження коштів на розширене відтворення [9].

У своїх дослідженнях Л.Ю. Кучер дійшла висновку, що підприємства не зацікавлені застосовувати інноваційні технології, інновації їх цікавлять переважно у сфері селекції тварин [7]. Інновації мають бути визнані усіма як наукові досягнення [14], спрямовані на створення та використання нових типів тварин із поліпшеними якісними показниками

* Науковий керівник – Ю.О. Нестерчук, доктор економічних наук, професор.
© Т.О. Дерев'янка, 2013

продуктивності, стійкості до хвороб і кліматичних умов [6].

Мета статті – аналіз стану тваринництва в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, дослідження та обґрунтування факторів, що впливають на стратегічний розвиток галузі з використанням інноваційних досягнень.

Стратегія розвитку тваринництва розробляється з метою збільшення виробництва високоякісної тваринницької продукції для забезпечення населення країни й збільшення її експорту за рахунок застосування комплексу інновацій (біологічних, техніко-технологічних, організаційно-економічних, соціально-побутових та ін.), які б сприяли нарощуванню обсягів виробництва, росту продуктивності галузі, підвищенню якісних показників виробленої продукції, що відповідала б світовим стандартам і була конкурентоспроможною на європейському та світовому ринках.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток будь-якої галузі неможливий без розробки стратегічних дій, що націлені на розширення виробничої діяльності за певний період часу й із використанням певної кількості ресурсів для досягнення мети за допомогою інновацій.

Стратегічний розвиток тваринництва – це комплекс поступових, запланованих дій із визначеними пріоритетами для подолання існуючих проблем, що стримують розвиток

галузі, та стимулювання до розширення виробництва, поліпшення якісних показників продукції тваринництва для одержання конкурентних переваг на світовому ринку. Основу стратегії розвитку становлять інновації в тваринницькій галузі. Для розробки стратегії розвитку тваринництва регіону на інноваційній основі необхідно враховувати такі фактори:

попит на продукцію тваринництва й рівень мінімального виробництва для забезпечення внутрішніх потреб;

державна політика щодо дотримання вимог і підтримки галузевого виробництва (дотації, стандарти, податки, інвестування, кредитування);

рівень сучасного виробництва, оцінка результатів попередньої стратегії;

рівень експорту й імпорту продукції тваринництва в регіоні, їх вартісний та натуральний показник;

рівень впровадження і використання інноваційних технологій у тваринництві;

характеристика виробників продукції тваринництва, бажання та можливості запровадження інновацій на виробництві;

характеристика споживачів, їхні доходи і звички.

Розглядаючи стратегію розвитку тваринницької галузі на основі інновацій, слід простежити етапи її розробки. Виділимо таку послідовність (рис.):

Основні етапи стратегії розвитку тваринництва

Джерело: Сформовано автором.

Стимулами до інноваційної діяльності в галузі тваринництва є: прискорення НТП; розробка дослідних зразків нової продукції; прогнозування змін кон'юнктури ринку (дослідження попиту та формування пропозиції); формування попиту на інноваційну продукцію;

підвищення конкурентоспроможності тваринництва; прагнення до подолання економічної кризи; необхідність запровадження нових методів управління.

Можливості нарощення поголів'я й підвищення продуктивності тварин, поліпшен-

ня якісних характеристик продукції та її асортименту пов'язані з комплексним впливом багатьох інноваційних факторів. Виробництво продукції тваринництва залежить від породного складу поголів'я, якості кормів, матеріально-технічного забезпечення, проведення ветеринарно-профілактичних робіт тощо. З огляду на наведені дані (табл.), в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області з 1990 по 2012 рік поголів'я великої рогатої худоби скоротилось більше, ніж у 4 рази (на 662 тис. гол.), корів – у 2,5 раза (158 тис.гол.).

Динаміка поголів'я, продуктивності тварин та виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Показник	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Поголів'я, тис. гол.							
ВРХ	866	800	476	282	220	209	204
Корови	252	284	208	137	100	95	94
Свині	796	787	678	393	471	488	444
Вівці і кози	262	161	59	53	41	39	40
	4359	6954	5871	7465	25574	27020	23960
Продуктивність							
Середньодобовий приріст великої рогатої худоби, г	502	452	301	416	301	247	314
Середньорічний надій на 1 корову, кг	3257	2562	2402	3783	4765	4863	4884
Середньодобовий приріст свиней, г	231	123	104	44	74	79	98
Середньорічна несучість 1 курки, шт.	210	175	213	274	281	286	259
Виробництво							
М'ясо (у забійній масі), тис. т	195	96	74	102	326	329	322
Молоко, тис. т	834	727	499	519	479	464	499
Яйця, млн шт.	319	284	379	535	747	818	798
Середньорічне споживання продуктів на душу населення в Черкаській області							
Молоко, кг	342	259	216	248	221	232	250
М'ясо, кг	64	44	40	43	53	66	66
Яйця, шт.	260	180	199	221	252	240	252

Джерело: За даними Головного Управління статистики у Черкаській області.

Статистичні дані доводять про критичний стан молочної галузі, незважаючи на те, що виробництво молока займає важливе місце у великому товарному виробництві та в формуванні продовольчої безпеки регіону.

Поголів'я свиней порівняно з 1990 роком зменшилося на 352 тис. гол. Проте свинарство мало незначний розвиток з 2005 року й зросло в сільськогосподарських підприємствах регіону на 12,97%. Поголів'я овець і кіз стрімко зменшується, особливо кризовими для вівчарства були 1995-2000 роки – тільки за ці п'ять років поголів'я тварин скоротилося на 101,8 тис. гол. Простежується позитивна тенденція у розвитку птахівництва. Так, поголів'я птиці з 1990 року зросло більше,

ніж у 5,5 раза, або на 19601 тис. гол. Максимальну кількість птиці (27020 тис. гол.) сільськогосподарські підприємства області утримували в 2011 році. На 1.01.2012 року поголів'я птиці в Україні становило 105725,3 тис. гол., а в Черкаській області – 22,7% від усього поголів'я птиці в Україні. Слід зазначити, що поголів'я птиці зосереджене в сільськогосподарських підприємствах Черкащини і його збільшення відбулося за рахунок концентрації виробництва у великих спеціалізованих підприємствах, що мають значний потенціал до збільшення поголів'я тварин і птиці. Нарощенню поголів'я сприятиме застосування інноваційних технологій, надання їм пріоритетного значення, що

уможливить підвищення продуктивності й значне збільшення валового виробництва продукції тваринництва.

Продуктивність великої рогатої худоби і свиней знизилася порівняно з 1990 роком на 188 г та 133 г відповідно. Незначний ріст середньодобового приросту свиней спостерігається з 2005 року. М'ясо-молочне скотарство не набуло належного інноваційного розвитку. Відповідно продуктивність, особливо м'ясного поголів'я, поступово знижується, що вказує на гостру необхідність зміни стратегії розвитку скотарства та свинарства. Слід відзначити позитивну тенденцію показників удою на 1 корову й несучості всіх видів птиці, адже саме виробництво цієї продукції стрімко розвивається на території Черкаської області та має значну інвестиційну підтримку, що дає змогу застосовувати інноваційні технології, результатом яких стало збільшення несучості на 23,3% за досліджуваний період.

Виробництво м'яса великої рогатої худоби й молока в сільськогосподарських підприємствах йде на спад. Проте простежується значне збільшення поголів'я птиці, що зумовило до збільшення виробництва яєць у 2,9 раза.

Відповідно до рекомендацій Міністерства охорони здоров'я України раціональна норма споживання на 1 людину в рік: м'яса та м'ясопродуктів – 80 кг, молока – 380 кг, яєць – 290 шт. Зменшення споживання молока порівняно з 1990 року на 92 кг призвело до недоспоживання в 2012 році до рекомендованої норми 130 кг. Через високу вартість м'ясних продуктів повністю не задовольняється потреба населення в споживанні даної продукції (у 2012 р. спожито на 14 кг менше від рекомендованої норми). Виробництво яєць зросло на 534,4 шт. на 1 людину і повністю задовольняє потреби жителів регіону. При цьому рівень виробництва доводить про експорт яєць та продукції птахівництва за межі Черкаської області з метою забезпечення потреб населення інших регіонів України.

Для ефективного розвитку виробництва продукції тваринництва постає необхідність освоєння інновацій. Створенню умов щодо запровадження (освоєння) інновацій у тва-

ринництві, які максимально відповідали б потребам сільськогосподарських замовників, сприятимуть такі фактори:

- сприятлива державна інноваційна політика;

- співпраця сільськогосподарських товаровиробників з науково-дослідними організаціями;

- наявність інноваційних розробок, що мають економічний і соціальний ефект;

- тренінги, виставки, презентації для фермерів;

- інформування щодо економічного ефекту інновацій;

- ріст попиту сільгосптоваровиробників на пропозиції інноваторів;

- створення регіональних науково-методичних консультаційних служб;

- створення інноваційно-інвестиційних фондів – як державних, так і комерційних.

Також слід враховувати перешкоди, які гальмують процес реалізації інноваційних досягнень у сільському господарстві та в тваринництві зокрема [1, 6, 8, 13, 17]:

- недостатня кількість власних коштів у більшості сільгосптоваровиробників;

- низька фінансова підтримка держави;

- недосконала система стимулювання інноваційної діяльності;

- відсутність податкових пільг для підприємств, що займаються інноваційною діяльністю;

- низький рівень сприйняття інноваційних змін товаровиробниками;

- нерозвиненість системи поширення нововведень;

- низька адаптаційна здатність нововведень до навколишнього середовища;

- низька конкурентоспроможність новацій;

- проблеми науково-технічної сфери;

- неготовність вітчизняних сільськогосподарських підприємств до глобальних змін;

- негативний вплив інтенсивних технологій на довкілля;

- високий рівень тіньової економіки.

Е. Хатунг [12] переконаний, що інноваційний розвиток тваринництва здійснюється за такими напрямками: удосконалення біологічних процесів; удосконалення технічних процесів; раціональне використання людсь-

кої праці; оптимізація в управлінні технікою.

Для даної галузі залишаються не вирішеними й актуальними ряд проблемних, стратегічних, інноваційних цілей, які сприятимуть переведенню тваринницьких підприємств на інноваційну модель розвитку, основними з яких є: нарощування поголів'я, ріст продуктивності тварин, перехід на світові стандарти якості та безпеки продукції тваринництва, ресурсоощадність, використання енергетичного потенціалу, удосконалення державної підтримки для інноваційного розвитку галузі тваринництва.

Для підвищення виробничого потенціалу тваринництва особливе значення має використання біологічного блоку інновацій. Власний генетичний матеріал є одним із гарантів продовольчої безпеки країни. В цій ситуації проблемою є висока вартість інноваційних технологій, а не невизнання їх аграріями. Використання нових технологій у тваринництві є беззаперечним фактом прискореного розвитку виробничого процесу, що дає виробникам тваринницької продукції конкурентні переваги та сприяє збільшенню обсягів виробництва. Нарівні з розподілом сфер у виробництві відбувається розподіл у наукових інтересах, де великі сільськогосподарські підприємства використовують масштабні наукові розробки, а малі – менш капіталоемні, ефективні при невеликих обсягах виробництва, – інновації, які не потребують великих інвестицій.

Останні світові інноваційні розробки більшою мірою пов'язані з повною автоматизацією всіх процесів у тваринництві, але придбане інноваційне обладнання не є гарантією різкого підвищення продуктивності, адже потрібні спеціалісти, які б фахово використовували новітні технології і могли їх обслуговувати в разі різного виду поломок

та збоїв. Скільки б людство не застосовувало автоматизовані процеси, все одно існуватимуть відносини «людина – тварина – техніка». Першою в цьому ланцюгу стоїть «людина». Працівники сучасної ферми мають поєднувати в собі якості менеджера, зоотехніка й інженера-програміста, тому що людський фактор – це основний фактор успіху. Робота спеціаліста в сільській місцевості на такому високому рівні, як вимагають умови сьогодення, повинна також високо оцінюватись, адже висококласних спеціалістів у сільській місцевості дуже мало і повинен спрацьовувати матеріальний фактор для повернення працівників в аграрний сектор.

Висновки. Дослідивши стан тваринництва в сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, слід відзначити основні тенденції: зменшення поголів'я великої рогатої худоби і свиней; значне збільшення поголів'я птиці; зростання рівня виробництва м'яса за рахунок птахівництва; ліквідація галузі вівчарства; зростання рівня забезпечення споживчих потреб населення регіону; збільшення експортного потенціалу продукції птахівництва.

При розробці стратегії розвитку тваринництва в регіоні на основі інновацій необхідно врахувати попит на тваринницьку продукцію, вплив держави, рівень виробництва та використання інноваційних розробок, їхній економічний ефект. Стимулами для освоєння інновацій у тваринництві є наукові досягнення й новітні технології, конкуренція, застосування нових методів управління, сприятлива інноваційна політика держави. Серед основних перешкод для стратегічного розвитку тваринництва та інноваційної діяльності в галузі виділяємо низький рівень фінансування і стимулювання до інноваційної діяльності, а також вплив тіньової економіки.

Список використаних джерел

1. Бабенко В.О. Стан, проблеми та перспективи розвитку інноваційних технологій в агропромисловому комплексі України // В.О. Бабенко // Наукові праці ПФ НУБіП України «КАТУ» – Вип. №140. – 2011. – С. 4-71.
2. Вишневецька О.М. Ресурсний потенціал тваринництва підприємств сільських територій / О.М. Вишневецька, О.В. Калужна // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С.32-37.
3. Головне управління статистики у Черкаській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/source/arch/2012/tvarinnictvo_11.pdf.
4. Діброва А.Д. Державна підтримка виробництва продукції тваринництва в Україні / А.Д. Діброва, Л.В. Діброва // Вісник СНАУ. – 2010. – Вип. №6/1. – С.45-51.
5. Ємцев В.І. Галузь скотарства в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / В.І. Ємцев // Тваринництво України. – 2012. – № 12. – С. 2-7.

6. Зарук Н.Ф. Роль инновационных разработок для стимулирования ускоренного развития животноводства / Н.Ф. Зарук, Т.Ф. Боряева // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий – 2008. – №1. – С.47 – 49.
7. Кучер Л.Ю. Шляхи підвищення ефективності виробництва молока на інноваційній основі / Л.Ю. Кучер, А.В. Кучер // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С.70-75.
8. Мазуренко О.В. Шляхи підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва / О.В. Мазуренко, Г.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С.41-46.
9. Оляднічук Н.В. Причини занепаду тваринництва та проблеми його відродження / Н.В. Оляднічук // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С.70-75.
10. Скрынник Е.Б. Государственная стратегия модернизации АПК / Е.Б. Скрынник // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С.157-170.
11. Федулова І.В. Удосконалення інноваційної діяльності в м'ясопродуктовому підкомплексі АПК / І.В. Федулова, І.В. Ємцева // Наукові праці НУХТ. – 2010. – №33. – С.152-154.
12. Хатунг Е. Инновации в животноводстве сегодня и завтра [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tsenovik.ru/story/Statyi/Vistavki/10_10/Vist_1.pdf.
13. Юхновський І.В. Інституалізація інноваційного підприємництва в транзитивній економіці / І.В. Юхновський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №10 (113). – С.94-97.
14. Freeman C. The Economics of Industrial innovation / Freeman C. – London, 1982. – 456 p.
15. Kuhn, T.S. The Structure of Scientific Revolutions / Kuhn, T.S. (Chicago: University of Chicago Press, 1962)
16. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. / Mensh G – Cambridge, Mass., 1979
17. Red meat. Agribusiness Handbook. FAO. – 2009. – Р.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org>.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013 р.

*

УДК 330.322.2:336:631.11(477.42)

*К.М. КАЩУК, аспірант**

Житомирський національний агроекологічний університет

Механізм венчурного фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирщини

Постановка проблеми. Низький рівень технологічного розвитку більшості сільськогосподарських товаровиробників створює об'єктивні передумови широкого запровадження радикальних інновацій. Безумовно, напрями і масштаби цих інновацій визначатимуться фінансовими можливостями господарюючих суб'єктів та строками окупності конкретних інноваційно-інвестиційних проектів. Реалізація радикальних ідей потребує створення особливих фінансових інститутів, адже від радикальної інновації до моменту її перетворення у комерційний продукт проходять роки.

Нині залучення сільськогосподарськими товаровиробниками фінансових ресурсів на інноваційну діяльність пов'язане зі значними труднощами. Крім того, для ефективної підтримки інноваційної діяльності в аграрному секторі необхідні не лише додаткові фінансові ресурси, а також наявність спеціалізованих фінансових посередників, які здатні надавати не лише кошти, а й експертизу з питань управління і технічних питань. Тому формування механізмів інфраструктури венчурного фінансування для підтримки інноваційних проектів сільськогосподарських підприємств є одним із найважливіших напрямів підвищення їх ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики інноваційного розвитку аграрної економіки, становлення менеджменту й маркетингу іннова-

* Науковий керівник – В.П. Якобчук, кандидат економічних наук, професор.

© К.М. Кашук, 2013

6. Зарук Н.Ф. Роль инновационных разработок для стимулирования ускоренного развития животноводства / Н.Ф. Зарук, Т.Ф. Боряева // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий – 2008. – №1. – С.47 – 49.
7. Кучер Л.Ю. Шляхи підвищення ефективності виробництва молока на інноваційній основі / Л.Ю. Кучер, А.В. Кучер // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С.70-75.
8. Мазуренко О.В. Шляхи підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва / О.В. Мазуренко, Г.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С.41-46.
9. Оляднічук Н.В. Причини занепаду тваринництва та проблеми його відродження / Н.В. Оляднічук // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С.70-75.
10. Скрынник Е.Б. Государственная стратегия модернизации АПК / Е.Б. Скрынник // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С.157-170.
11. Федюлова І.В. Удосконалення інноваційної діяльності в м'ясопродуктовому підкомплексі АПК / І.В. Федюлова, І.В. Ємцева // Наукові праці НУХТ. – 2010. – №33. – С.152-154.
12. Хатунг Е. Инновации в животноводстве сегодня и завтра [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.tsenovik.ru/story/Statyi/Vistavki/10_10/Vist_1.pdf.
13. Юхновський І.В. Інституалізація інноваційного підприємництва в транзитивній економіці / І.В. Юхновський // Формування ринкових відносин в Україні. – 2010. – №10 (113). – С.94-97.
14. Freeman C. The Economics of Industrial innovation / Freeman C. – London, 1982. – 456 p.
15. Kuhn, T.S. The Structure of Scientific Revolutions / Kuhn, T.S. (Chicago: University of Chicago Press, 1962)
16. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression. / Mensh G – Cambridge, Mass., 1979
17. Red meat. Agribusiness Handbook. FAO. – 2009. – Р.7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org>.

Стаття надійшла до редакції 28.08.2013 р.

*

УДК 330.322.2:336:631.11(477.42)

*К.М. КАЩУК, аспірант**

Житомирський національний агроекологічний університет

Механізм венчурного фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств Житомирщини

Постановка проблеми. Низький рівень технологічного розвитку більшості сільськогосподарських товаровиробників створює об'єктивні передумови широкого запровадження радикальних інновацій. Безумовно, напрями і масштаби цих інновацій визначатимуться фінансовими можливостями господарюючих суб'єктів та строками окупності конкретних інноваційно-інвестиційних проектів. Реалізація радикальних ідей потребує створення особливих фінансових інститутів, адже від радикальної інновації до моменту її перетворення у комерційний продукт проходять роки.

Нині залучення сільськогосподарськими товаровиробниками фінансових ресурсів на інноваційну діяльність пов'язане зі значними труднощами. Крім того, для ефективної підтримки інноваційної діяльності в аграрному секторі необхідні не лише додаткові фінансові ресурси, а також наявність спеціалізованих фінансових посередників, які здатні надавати не лише кошти, а й експертизу з питань управління і технічних питань. Тому формування механізмів інфраструктури венчурного фінансування для підтримки інноваційних проектів сільськогосподарських підприємств є одним із найважливіших напрямів підвищення їх ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії та практики інноваційного розвитку аграрної економіки, становлення менеджменту й маркетингу іннова-

* Науковий керівник – В.П. Якобчук, кандидат економічних наук, професор.

© К.М. Кашук, 2013

ційних проектів, комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, венчурного бізнесу і трансферу технологій досліджували такі вітчизняні вчені, як В.М. Гєєць, С.А. Володін, О.Д. Витвицька, О.І. Дацій, М.В. Зубець, Г.М. Калетнік, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук, С.В. Тивончук, О.Г. Шпикуляк [1-10]. Проте для стимулювання проведення інноваційної діяльності сільськогосподарськими підприємствами потрібен новий комплексний механізм фінансування всього інноваційного процесу – від фундаментальних досліджень до запровадження розробок у виробництво. Одним із способів реалізації даного механізму є створення венчурних фондів, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Мета статті – теоретичне обґрунтування розробки механізму венчурного фінансування інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств шляхом створення венчурного фонду, визначення його функцій, джерел поповнення коштів та основних контрагентів для співпраці.

Виклад основних результатів дослідження. Будь-які інновації є товарною продукцією, яка створюється і продається за ринковими правилами попиту та пропозиції. Наразі інноваційна активність аграрного сектору економіки Житомирської області має концентруватись у нових інтегрованих інноваційних структурах, дослідних і племінних, передових підприємствах зі значним економічним потенціалом, які й виявляють попит на інновації. Університети та дослідні інститути є учасниками ринку, що формують пропозицію. Для забезпечення взаємодії між попитом і пропозицією на інновації, як показав аналіз інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств, потрібні також різні види посередників. Це можуть бути фонди, які стимулюють фінансові потоки в інноваційному середовищі, а також структури для передачі (трансферу) інновацій від попиту до пропозиції.

Термін „посередник” найчастіше пов'язують із негативними економічними взаємодіями, що є бар'єром на шляху просування наукових розробок на ринок. Водночас інноваційна інфраструктура включає в себе посередників різних видів. Наприклад,

існують виробничо-технологічні посередники, такі як технопарки, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, що створюються на базі університетів та науково-дослідних інститутів (НДІ). Інноваційні фонди, які орієнтовані на фінансову підтримку інновацій, фонди венчурного капіталу належать до інформаційно-фінансових посередників. Окрему групу посередників формують провайдери інновацій, які займаються просуванням наукових розробок на ринок. До них належать інноваційні агентства, які надають послуги з патентування, ліцензування, комерціалізації інтелектуальної власності, консалтингу й маркетингу інновацій. Вважаємо, що в Житомирській області доцільно створювати посередницькі структури різних видів для ефективної взаємодії науки та виробництва.

Виходячи з вищесказаного, пропонуємо створити в Житомирській області венчурний фонд, який дасть змогу сконцентрувати всі кошти, що виділятимуться суб'єктами інноваційної діяльності, на ризикові проекти. Даний фонд, за нашими оцінками, доцільно організувати у формі товариства з обмеженою відповідальністю, яким управлятимуть професійні менеджери. Функції керівної компанії може виконувати інвестиційний фонд „Полісся”, який створено на початку 2013 року. Основним завданням керівництва фонду буде пошук і залучення венчурного капіталу під нові проекти. Фонд функціонуватиме як фінансовий посередник інноваційного процесу, що акумулює ризиковий капітал. Створення обласного венчурного фонду забезпечить підтримку науки й запровадження перспективних наукових розробок.

Фінансовою основою функціонування фонду мають бути відрахування товаровиробників у розмірі 1,5 % від собівартості сільськогосподарської продукції. Потенційні результати таких відрахувань визначено у контексті аналізу вигід виробників та втрат споживачів. Під вигодами сільськогосподарського підприємства розуміють обсяг грошових ресурсів (як загалом, так і за кожним окремим суб'єктом господарювання), що спрямовуватимуться у венчурний фонд. Враховуючи результати господарської дія-

льності сільськогосподарських підприємств Житомирської області у 2012 році, у дослідженні визначено їхні гіпотетичні вигоди, які б могли мати місце у разі здійснення відповідних відрахувань протягом відповідного періоду.

Натомість, додаткові 1,5 % до собівартості сільськогосподарської продукції спричиняють додаткове навантаження для споживачів, яке включає безпосередньо витрати на внески у венчурний фонд, а також нарахована на них сума податку на додану вартість (20 %). Проте наведений показник є абсолютним та недостатньо інформативним. Більш

інформативним є значення навантаження з розрахунку на одиницю продукції, а саме: навантаження, що припадає на 1 кг сільськогосподарської продукції (показує, на скільки зросте ціна продуктів сільськогосподарського виробництва в результаті запровадження відповідних відрахувань). З даних таблиці видно, що розмір додаткових витрат покупців із розрахунку на 1 кг продукції є несуттєвим, тоді як сума відрахувань до венчурного фонду з розрахунку на 1 сільськогосподарське підприємство є значною (від 10 до 40 тис. грн залежно від виду продукції).

Можливі результати додаткових відрахувань до венчурного фонду сільськогосподарськими підприємствами Житомирської області, 2012 р.

Показник	Продукція				
	зернові	картопля	цукрові буряки	м'ясо ВРХ	молоко
Собівартість (без урахування відрахувань у фонд), тис. грн	781222,60	39328,30	8604,60	136988,20	189232,90
Відрахування у венчурний фонд – всього, тис. грн	11718,34	589,92	129,07	2054,82	2838,49
Виручка від реалізації (з урахуванням додаткових відрахувань), тис. грн	976171,54	42921,62	10967,67	94196,42	200904,69
Прибуток, тис. грн	183230,60	3003,40	2234,00	-44846,60	8833,30
Відрахування у венчурний фонд із розрахунку на 1 підприємство, тис. грн	41,12	34,70	10,76	12,45	19,85
Усього підприємств, од.	285	17	12	165	143
Додаткове навантаження на споживачів (із урахуванням ПДВ) – всього, тис. грн	11718,34	589,92	129,07	2054,82	2838,49
Додаткове навантаження на споживачів (із урахуванням ПДВ), грн/кг*	1,86	1,60	0,42	17,12	3,64

* – Для розрахунку використано дані про ціни реалізації сільськогосподарської продукції в цілому по Україні.

Джерело: Власні дослідження.

Такі венчурні фонди можуть успішно працювати в різних регіонах України і різнитися лише тим, що в деяких із них відрахування підприємств добровільні, а в інших – обов'язкові. Схема одержання коштів підприємствами, які потребують інвестицій, достатньо проста – інноваційні проекти та пропозиції щодо їх запровадження надходять до фонду й після детальної експертизи вирішується питання про доцільність фінансування.

Фінансування за рахунок коштів позабюджетних фондів має здійснюватися на договірній основі за умови проведення конкурсів і експертиз проектів. Фонд повинен відігравати роль сполучної ланки між замовником та виконавцем, здійснюючи фінансування, в т.ч. на безповоротній основі. Такий фонд у перспективі має концентрувати бюджетні й позабюджетні фінансові ресурси; забезпечу-

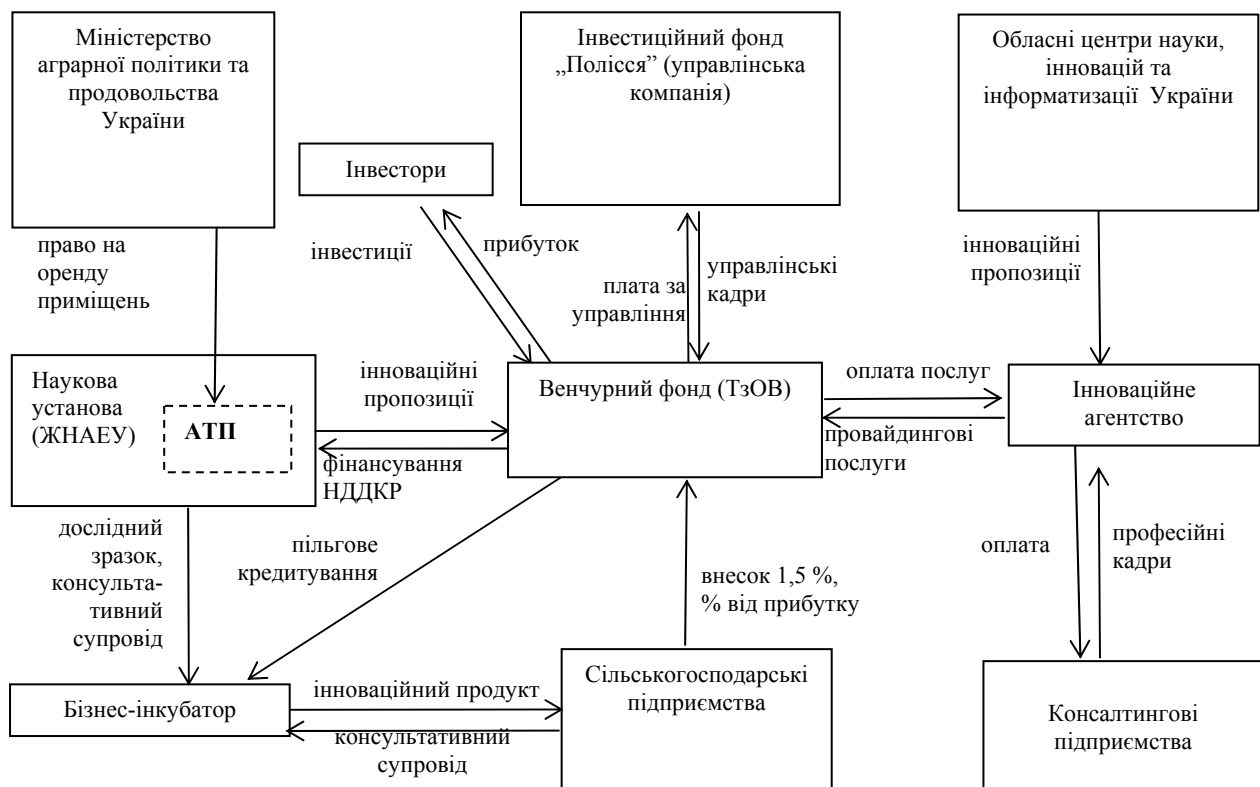
вати прискорений розвиток перспективних напрямів розвитку сільського господарства; надавати фінансову підтримку інноваційним структурам, які зайняті освоєнням і впровадженням нових технологій; брати участь у розробці, проведенні експертизи, конкурсному відборі й реалізації регіональних науково-технічних та інноваційних програм і проектів.

На початковому етапі для реалізації венчурного фінансування в сільському господарстві необхідна значна підтримка держави, яка у цьому випадку надає венчурним підприємцям інфраструктуру та інформаційне забезпечення для ведення бізнесу. Таку підтримку держава може здійснювати через надання винахідникам права на оренду приміщень для проведення досліджень в Агротехнопарку (АТП), який доцільно створити при одній із регіональних наукових

установ для взаємодії з виробничими підприємствами й венчурними інвесторами щодо запровадження інновацій.

Створений в АТП дослідний зразок надходитиме до бізнес-інкубатора, в межах якого слід здійснювати підтримку новостворених малих інноваційних фірм підприємців-початківців, які потребують допомоги у виробництві комерційно вигідних інноваційних продуктів. Спеціалісти бізнес-інкубатора надаватимуть послуги консультування з виробничих питань, допомогу у веденні бухгалтерського обліку, юридичні послуги. Бізнес-інкубатор слід розглядати як основний інструмент для розвитку й підтримки малих інноваційних підприємств, що виготовлятимуть інноваційну продукцію.

Для прискорення реалізації досягнень науки у виробництво варто створити інноваційного посередника третього типу, який займається провайдингом інновацій. Вбачаємо за доцільне створення в області інноваційного агентства як провайдера з метою активізації просування наукових розробок у сільськогосподарське виробництво. Діяльність цієї структури слід спрямовувати на запровадження конкретних наукових розробок, які сприятимуть підвищенню обсягів та поліпшенню якості сільськогосподарської продукції, прискоренню темпів ефективності виробництва, а також створенню правових, економічних і організаційних умов для реалізації інноваційних проектів.

Механізм взаємодії інноваційних посередників у процесі запровадження агроінновацій

Джерело: Власні дослідження.

Одночасне залучення всіх видів посередників дасть змогу об'єднати чотири рівні формування інноваційної активності в регіоні – державу, наукові установи, провайдингові структури та власне сільськогосподарські підприємства. Механізм взаємодії посередників інноваційного процесу наведено на рисунку. Доцільним є використання бюджетів приватних осіб спільно з державними коштами й ресурсами підприємств на кон-

солідованій основі в рамках державно-приватного партнерства.

Таким чином, необхідність принципово нових підходів до просування наукових розробок в аграрне виробництво Житомирщини зумовлена сучасними умовами. Відмітною рисою інноваційної діяльності в сільському господарстві регіону, на нашу думку, повинні стати формування та здійснення комплексної інноваційної інфраструктури, яка

включає різних інноваційних посередників. Створення механізму взаємодії таких посередників сприятиме тісній і довгостроковій співпраці між ними в процесі просування наукових розробок та передбачатиме залучення як партнерів організацій усіх типів і рівнів. Особливої важливості набуває забезпечення безперервності, гнучкості й динамізму всіх інноваційних процесів, що потребує взаємозв'язку між різними інститутами – структурними елементами інституційної сфери економіки інноваційного типу.

Висновки. Процес реалізації механізму венчурного фінансування сільськогосподарських підприємств потребує залучення інноваційних посередників. У сучасних умовах ефективного запровадження інновацій можливе при використанні всіх складових системи провайдингу. Створення посередницьких інноваційних організацій дасть змогу розв'язати проблеми розвитку інфраструктури інноваційно-інвестиційного ринку, збільшить приплив інвестицій в інновації, особливо на регіональному рівні, підвищить конкурентоспроможність економіки та

сприятиме стійкому її розвитку. Комплексний розвиток зазначених напрямів реалізації інноваційного підходу в Житомирській області уможливить забезпечити прискорення запровадження наукових розробок у сільське господарство й значне організаційне, технічне та технологічне оновлення аграрного виробництва і, як результат, підвищення ефективності роботи сільськогосподарських підприємств. Завдання керівників підприємств полягає в активнішому використанні наукових розробок на практиці. Стабілізація та подальший прискорений розвиток сільськогосподарських підприємств неможливі без відтворення нових знань, тиражування досягнень аграрної науки, їх апробації й освоєння у виробництві, участі науки і бізнесу в розробці та експертизі нормативно-правових актів. Тому подальші дослідження доцільно проводити у напрямі розробки механізмів реалізації міждисциплінарних мереж знань, які об'єднують наукові, комерційні й громадські установи для вирішення завдань впровадження нових технологій.

Список використаних джерел

1. Гесць В. М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток / В. М. Гесць // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 9-36.
2. Володін С. А. Питання переходу аграрної науки на інноваційну модель функціонування і розвитку / С. А. Володін // Економіка АПК. – 2012. – №5. – С. 123-131.
3. Витвицька О. Д. Роль комерціалізації інноваційної продукції у забезпеченні розвитку економіки / О. Д. Витвицька // Агроінком. – 2010. – №10-12. – С. 12-18.
4. Дачій О. І. Розвиток інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві України / О. І. Дачій. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 428 с.
5. Зубець М. В. Науково-організаційна база інноваційного розвитку аграрної науки / М. В. Зубець, С. А. Володін // Вісн. аграр. науки. – 2009. – №6. – С. 7-13.
6. Калетнік Г. М. Науково-навчально-виробничий комплекс як концепція механізму переходу агропромислового виробництва на інноваційну модель розвитку / Г. М. Калетнік // Економіка АПК. – 2013. – №9. – С. 5-11.
7. Кропивко М. Ф. Організаційні форми впровадження інновацій в агропромислове виробництво з використанням потенціалу аграрної науки / М. Ф. Кропивко, Т. С. Орлова // Економіка АПК. – 2007. – №7. – С. 11-18.
8. Малік М. Й. Підприємництво у розвитку аграрного ринку / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2007. – №11. – С. 138-149.
9. Саблук П. Т. Стратегічні напрями аграрних реформ – перехід на інноваційну модель розвитку / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 2002. – №12. – С. 7-13.
10. Шпикуляк О. Г. Трансфер технологій в агропромисловому виробництві України / О. Г. Шпикуляк, С. О. Тивончук, С. В. Тивончук // Економіка АПК. – 2012. – №10. – С. 105-114.
11. Schmookler Jacob. Inventions and Economic growth / J. Schmookler. – Cambridge Mass: Harvard University Press, 1966. – 332 p.
12. Andrew J. P., De Rocco E. S., Taylor A. (2009). The Innovation Imperative in Manufacturing: How the United States Can Restore Its Edge. Boston: BCG, MI, NAM.
13. Mensh G. Stalemate in technology : innovation overcome the depression / G. Mensh. — Cambridge : Mass, 1979. — 241 p.
14. Spielman D. J. Public-private partnerships and developing-country agriculture : evidence from the international agricultural research system [Electronic resource] / D. J. Spielman, F. Hartwich, K. von Grebmer. — Mode of access: www.future-agricultures.org/farmerfirst/files/T2a_Spielman.pdf.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2013 р.

*

Аналіз заходів економічної політики щодо відповідності інтересам заінтересованих сторін

Постановка проблеми. Подальший ефективний економічний розвиток держави визначається успішністю проведення швидких реформ і модернізації економіки. Важливою передумовою цього є цілеспрямована й узгоджена діяльність органів влади, суб'єктів підприємництва та їхніх об'єднань, а також подолання негативних тенденцій у формуванні довіри громадян до влади і держави [2]. При формуванні та проведенні будь-якого заходу економічної політики держави (реформи) задля досягнення позитивних результатів важливо врахувати інтереси всіх заінтересованих сторін. Аналіз заходів економічної політики щодо їх узгодженості з інтересами останніх дає змогу не тільки визначити групи, які гальмують реформи (заходи економічної політики), але й нейтралізувати їхній негативний вплив, перетворити їх на прихильників реформ і заходів політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо необхідності враховувати інтереси заінтересованих сторін при веденні бізнесу, зокрема реалізації продукції, вперше в своїх роботах поставив професор Р. Е. Фріман (R. E. Freeman) [4, 5]. Він сформував теорію заінтересованих сторін (стейкхолдерів), яка набула поширення в діяльності корпоративних структур [7]. Проте положення цієї теорії щодо оцінки позицій заінтересованих сторін можна використовувати для аналізу заходів економічної політики держави й ефективності їх реалізації.

Мета статті – на основні узагальнення досвіду узгодження економічних суперечок запропонувати методичні підходи та алгоритм аналізу заходів економічної політики щодо їх узгодженості з інтересами всіх заінтересованих сторін.

Виклад основних результатів дослідження. Ефективне функціонування національного господарства передбачає проведення узгодженої економічної політики держави. Проте засоби реалізації цієї політики не завжди однаково сприймаються всіма суб'єктами та групами заінтересованих сторін (стейкхолдерами). Як будь-яке економічне явище заходи економічної політики неоднаково впливають на різні суб'єкти, поліпшуючи або погіршуючи їхні умови. У випадку істотного супротиву окремих груп стейкхолдерів засоби реалізації економічної політики держави можуть забезпечити низьку ефективність, або взагалі призвести до негативного результату. Тому важливим є здійснення аналізу й недопущення економічних суперечок на міжгалузевому та регіональному рівнях. Для цього запропоновані такі методичні підходи.

Планування реалізації економічної політики держави повинно, крім іншого, передбачати визначення мети конкретного заходу та його впливу на різні групи стейкхолдерів. Для визначення цього впливу необхідно означити і проаналізувати проблеми, на розв'язання яких спрямований захід, й оцінити наслідки неприйняття політичних рішень. Тобто визначити, що відбуватиметься в економіці без реалізації політичного заходу. Ця оцінка дасть змогу зіставити результати реалізації політичного заходу з витратами на його реалізацію та втратами від бездіяльності й прийняти рішення щодо економічної доцільності заходу.

Наприклад, за оцінками експертів Міжнародного валютного фонду підвищення у 2014 році цін на газ для населення сприятиме росту ВВП України на 3% у 2015 році при інфляції 6,6%. Відмова від реформування системи тарифів призведе до зниження у 2015 році показника ВВП на 1,0% при ін-

фляції 18,0% [6]. Відповідно економічними наслідками неприйняття політичних рішень щодо тарифів на газ прогнозується зниження ВВП на 56-57 млрд грн. Але зважаючи на те, що за оцінками Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України витрати на модернізацію житлово-комунального господарства країни мають становити 16 млрд грн (у 3,5 раза менше порівняно з втратами ВВП), необхідність підвищення цін на газ для населення не є беззаперечною [3].

Наступним елементом формування економічної політики є визначення перешкод

для прийняття й реалізації політичних рішень. Планування економічної політики має передбачати інституційні, зокрема нормативно-правові, та фінансово-економічні заходи. Витрати на їхню реалізацію можуть покриватися з державного бюджету, місцевих бюджетів і залученням позабюджетних коштів. Важливо проаналізувати альтернативні рішення, які можуть забезпечити кращі результати та/або зменшити витрати на реалізацію заходів економічної політики, алгоритм аналізу яких представлено на рисунку.

Алгоритм аналізу заходів економічної політики

Джерело: Розробка автора.

Особливої уваги заслуговує аналіз впливу громадянського суспільства та позицій сторін, заінтересованих, або, навпаки, – незаінтересованих при реалізації конкретних заходів економічної політики держави. Вони в основному публічно представлені недержавними організаціями, які створені як за фаховою ознакою, сферою дії та/або спільними інтересами. Для аналізу варто використовувати матрицю, в якій представлені групи стейкхолдерів із різними (досить часто з протилежними) інтересами (табл.).

Подекуди через відсутність чіткої державної політики, дій органів влади і брак інфор-

мації громадяни побоюються, що політичний захід держави призведе до втрат ними доходів, власності, погіршення життя тощо. Як наслідок, значна частина громадянського суспільства виступає проти цього заходу економічної політики. Запропоновані методичні підходи уможливають перетворити заходи економічної політики держави із непопулярних у популярні. Активізація публічного діалогу й використання інструментів публічної політики через залучення усіх заінтересованих сторін до формування громадянської платформи, визначення перешкод політичним заходам та необхідних рішень,

з'ясування позицій сторін, мобілізації підтримки прибічників реформи і нейтралізації дій її опонентів, дасть змогу обрати оптимальну конфігурацію заходів економічної по-

літики держави, яка забезпечить захист прав усіх заінтересованих сторін та врахує їхні інтереси.

Вплив громадянського суспільства на заходи економічної політики держави

Показник	Організації громадянського суспільства		
	Об'єднання суб'єктів господарювання	Об'єднання власників активів, працівників	Інші громадські організації
Група інтересів	Великий бізнес / Малий бізнес	Дрібні власники / Наймані працівники	Інші громадяни
Позиція щодо заходу	За / Проти	Переважно проти	За
Спосіб впливу	Лобіювання	Лобіювання, активні дії	Консультування, дослідження
Інституційний механізм впливу	Соціальний діалог	Соціальний діалог	Участь у підготовці законопроектів

Джерело: Розробка автора.

Зважаючи на ситуацію, що складається в частині можливого запровадження в Україні заходів економічної політики, пропонується сформувати громадські платформи за участю всіх заінтересованих сторін у регіонах держави, що сприятиме активізації публічного громадянського діалогу. Першою на часі має стати освітня роз'яснювальна робота з стейкхолдерами в частині їхнього правового статусу та нових можливостей, що їх створює запровадження політичного заходу, й допомога в реалізації прав.

Як показує досвід створення громадської платформи в Дніпропетровській області, вона стала базою для налагодження діалогу між суспільством та органами влади, відповідальними за запровадження економічної політики, консолідації зусиль заінтересованих сторін і відпрацювання консенсусного бачення проведення реформи в регіоні.

Налагодження діалогу запроваджено через:

- регулярні засідання у форматі зборів або клубу;

- створення й діяльність експертних груп при обласних, районних, сільських, селищних радах із питань спільного розв'язання владою та громадою проблем;

- функціонування інтернет-платформи для налагодження ефективного спілкування голів і представників місцевих рад, громадських організацій та громадян;

- формування громадської думки через місцеві й центральні засоби масової інформації;

- розробку стратегічних планів розвитку сільських територій.

Для виявлення проблем щодо реалізації заходів економічної політики та шляхів їх розв'язання експертні групи застосовували анкетування і соціологічні опитування, мозкові штурми, аналіз публікацій у пресі та звернень громадян до органів влади.

Процес спільного розв'язання владою і громадою проблем можна поділити на ряд послідовно зв'язаних етапів:

- виявлення й вивчення проблеми;

- пошук шляхів розв'язання проблеми та вибір оптимального варіанта;

- реалізація й моніторинг.

Отже, громадська платформа є незалежним інструментом для:

- органів влади, оскільки здійснює громадський моніторинг виконання плану реформи та регулярний зворотний зв'язок від виборців;

- громадян, оскільки сприяє захисту їхніх прав, які можуть бути порушені в ході виконання завдань реформи [1].

Щоб громадська платформа була ефективним інструментом мінімізації ризиків, її потрібно формувати з представників усіх заінтересованих сторін і правозахисників. Діяльність громадської платформи сприяє проведенню узгодженої економічної політики держави та запобігає суперечкам між стейкхолдерами.

Висновки. При формуванні й реалізації заходів економічної політики доцільно здійснювати аналіз щодо їх відповідності інтересам заінтересованих сторін. Це дасть змогу уникнути негативних наслідків при реалізації заходів і підвищити їхню ефективність. Вбачається необхідним продовжити дослі-

дження щодо розробки методики проведення аналізу заходів економічної політики щодо відповідності інтересам стейкхолдерів та

підготувати відповідні рекомендації органам влади й громадськості.

Список використаних джерел

1. Патроник І. Створення Громадської платформи впровадження земельної реформи у Дніпропетровській області / І. Патроник. – К.: МЦПД, 2012. – 32 с.
2. Указ Президента України від 10 грудня 2010 року №1119/2010 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 17 листопада 2010 року "Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році"» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1119/2010>.
3. Уряд затвердив Програму модернізації систем теплопостачання України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=246773823&cat_id=244276429.
4. Freeman R.E. Managing for Stakeholders: Survival, Reputation, and Success / R.E. Freeman, J.S. Harrison, A.C. Wicks. – New Haven: Yale University Press, 2007. – 178 p.
5. Freeman R.E. Strategic Management: A Stakeholder Approach / R.E. Freeman. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 292 p.
6. Murray W. Transcript of a Press Briefing by William Murray, Deputy Spokesman, Communications Department, International Monetary Fund [Electronic source] / William Murray. – Available from: <http://www.imf.org/external/np/tr/2013/tr102513.htm>.
7. Phillips R. Stakeholder Theory and Organizational Ethics / Robert Phillips. – Berrett-Koehler Publishers, 2003. – 216 p.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2013 р.

* * *

Новини АПК

В Україні вироблено понад 36 тис. т моторного палива на основі біоетанолу

Україна вже дотримується 5-відсоткової норми вмісту біокомпонентів у бензині. З початку року державні спиртові заводи виробили 36,4 тис. т моторного палива на основі біоетанолу, що становить 5% від загального обсягу виробленого в Україні бензину. Для досягнення 7% позначки необхідно долучити до роботи потужності всіх спиртових і цукрових заводів, а також дозволити виробляти біоетанол підприємствам будь-якої форми власності. Про це повідомив директор Департаменту інженерно-технічного забезпечення та сільськогосподарського машинобудування Мінагрополітики України Олександр Григорович.

Очільник Департаменту наголосив, що в Україні є достатня сировинна база для нарощення виробництва біопалива. «Протягом останніх років Україна щорічно збирає від 40 до 55 млн т зернових та від 10 до 18 млн т цукрових буряків. Ця кількість, згідно з висновками науковців НААН, достатня не тільки для потреб населення та експорту, а й повною мірою – для забезпечення виробництва біоетанолу. Тепер необхідно завантажити потужності як спиртових, так і цукрових заводів, які можуть виробляти біопаливо. Також Мінагрополітики України розробило законопроект, який вже схвалено Урядом та внесено на розгляд Верховної Ради України, який дозволить виробляти біоетанол підприємствам будь-якої форми власності та господарювання за умови одержання лише ліцензії».

За участі та підтримки Мінагрополітики України підготовлено й ухвалено Закони, які в тому числі передбачають податкові пільги для виробників біопалив, пільги щодо сплати мита та податків для імпортерів техніки й обладнання для виробництва біопалив, поетапне збільшення нормативно визначеної частки вмісту біоетанолу в бензинах моторних, що виробляються та/або реалізуються на території України.

Прес-служба Мінагрополітики України